

POLACY NA SYBERII OD XIX DO XXI WIEKU

STOWARZYSZENIE
„WSPÓLNOTA POLSKA”

POLACY NA SYBERII OD XIX DO XXI WIEKU

Monografia wieloautorska pod redakcją naukową
Sergiusza Leończyka

Recenzenci:

Prof. dr hab. Zbigniew Wójcik

Prof. dr hab. Valentina Tuguzhekova

Projekt graficzny, typograficzny i okładki

IMPRESJE.NET Miłosz Trukawka

Korekta

Wojciech Korwin-Kossakowski

Koordynator projektu

Roman Wróbel

Indeks osób i miejsc, skład, łamanie i druk

IMPRESJE.NET Miłosz Trukawka

© Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”

Wydawca

Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”

ul. Krakowskie Przedmieście 64

00-322 Warszawa

SENAT
RZECZYPOSPOLITEJ
POLSKIEJ

Przedsięwzięcie jest finansowane ze środków otrzymanych od Kancelarii Senatu w ramach sprawowania opieki Senatu Rzeczypospolitej Polskiej nad Polonią i Polakami za granicą.

ISBN 978-83-64206-39-9

ISBN 978-83-64206-40-5 – e-book

Warszawa 2019

Zapraszamy na stronę internetową

www.wspolnota-polska.org.pl

Spis treści

Wstęp	7
<i>Karolina Kondracka</i> Polskie badania w Jakucji na przełomie XIX i XX wieku	11
<i>Krzysztof Żabierek</i> Powstanie Zabajkalskie w 1866 roku – zapomniana historia	17
<i>Jewgienij W. Siemienow</i> Miejsca prac katorżniczych polskich zesłańców politycznych w latach 60. XIX wieku na terenie Zabajkala	23
<i>Sergiusz Leończyk</i> Dobrowolne osadnictwo Polaków na Syberii na przełomie XIX-XX wieków. Włościanie, robotnicy, kolejarze, inteligencja	33
<i>Paweł Kosieradzki</i> Oblicza syberyjskich wspomnień – różne formy na utrwalenie zesłania	41
<i>Rafał Lange</i> Pochodzenie kresowe Polaków	49
<i>Artem Chernyshev</i> Muzyka i folklor polski na Syberii w XIX–XXI wiekach	55
<i>Jan Wiśniewski</i> Liczebność Polaków we Wschodniej Rosji i na Syberii w latach 1914–1918. Zarys problematyki	63

<i>Adam Cz. Dobroński</i>	
Wojsko Polskie na Syberii	75
<i>Jolanta Załączny</i>	
„Ale wolno mi tylko smutnym wędrowcem być” – trasa syberyjskiej wędrówki we wspomnieniach i wierszach Ludwika z Czaplińskich Biesiadowskiej-Szklarek	83
<i>Maria Iwanowa</i>	
Promocja polskiej kultury w Buriacji	91
<i>Svetlana Goreva</i>	
Dzieje Szkoły polonijnej w Abakanie 1994–2019	99
<i>Marek Zieliński</i>	
Polityka państwa polskiego wobec Polaków na Syberii	103
<i>Jana Kabardina</i>	
Parafia katolicka w Abakanie na przełomie XX-XXI wieków	109
 Поляки в Сибири от XIX до XXI вв.	 115
 Poles in Siberia from the 19 th to the 21 st century	 119
Autorzy	123
Indeks osób	127
Indeks miejsc	133

Wstęp

Geopolityczne i historyczne uwarunkowania losów narodów Środkowo-Wschodniej i Wschodniej Europy wpisały doświadczenie Syberii na stałe w kanon doświadczeń tych ludów od XVII do XX wieku. Polskie doświadczenie Sybiru-Syberii ma cechy szczególne – zapoczątkowane w XVII wieku, w epoce romantyzmu stało się mitem kultury polskiej, fantazmatem poetów, ideą historiozofów, a kolejne powstania i zrywy aż po II wojnę światową przynosiły zsyłki, deportacje, zesłania w głąb terytorium rozciągającego się od Murmańska i Archangielska do stepów kazachskich, od Uralu do wyspy Sachalin.

Jeszcze w 1928 r. Michał Janik napisał, że „Związki Polski z Syberią nie zostały dotychczas należycie oświetlone” i nawet teraz to wciąż unikatowy temat, wymagający nieustającej pracy.

Tematyka niniejszej publikacji ukazuje dzieje Polonii syberyjskiej na przestrzeni XIX-XXI wieków.

Czternastu autorów skupiło się na prezentacji ciekawych kart z życia Polaków i Polonii syberyjskiej. Karolina Kondracka (Instytut Sztuki PAN) w artykule *Polskie badania w Jakucji na przełomie XIX i XX wieku* poruszyła zagadnienia polskich badań na terenie Jakucji na przełomie XIX i XX w. Jakucja okazała się miejscem, w którym wielu polskich zesłańców odniosło sukcesy badawcze. W czołówce badaczy znaleźli się tacy Polacy, jak: Adam Szymański i Edward Piekarski, którzy prowadzili badania nad językiem i życiem Jakutów; Sergiusz Jastrzębski, który oprócz zagadnień językowych badał literaturę ustną tego ludu; Bazyli Troszczański i Mikołaj Witaszewski, których interesowała religia oraz Wacław Sieroszewski, który opublikował monografię poświęconą Jakutom.

Krzysztof Żabierek (Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy) w swoim artykule *Powstanie zabajkalskie 1866 roku – walka o godność i wolność* poruszył znane i nieznane kwestie tego jedynego, a zarazem tragicznego w skutkach zrywu polskiego na dalekiej Syberii, które miało miejsce w czerwcu 1866 r.

W swoim artykule *Miejsca prac katorżniczych polskich zesłańców politycznych w latach 60. XIX wieku na terenie Zabajkala* Eugeniusz Siemionow, reprezentujący Wschodnio-Syberyjski Państwowy Instytut Kultury w Ułan Ude, opisał i dokładnie oznaczył na mapie miejsca tych

zesłań. Artykuł oparty jest na dokumentach źródłowych z archiwów syberyjskich oraz wspomnieniach zesłańców.

W polskiej świadomości Syberia kojarzy się jako miejsce związane z martyrologią polskiego narodu w związku z licznymi zrywami niepodległościowymi, jakie podejmowali nasi przodkowie, aby zrzucić z siebie jarzmo niewoli. Mało jednak osób zdaje sobie sprawę, że Syberia stanowiła również miejsce dobrowolnego osadnictwa Polaków szukających tam szans na zrobienie kariery, majątku i stabilizację, co było praktycznie niemożliwe na ziemiach polskich zagarniętych przez Rosję. Temu zagadnieniu jest poświęcony artykuł *Dobrowolne osadnictwo Polaków na Syberii na przełomie XIX-XX w. Włościanie, robotnicy, kolejarze, inteligencja*, przygotowany przez redaktora naukowego monografii autorskiej Sergiusza Leończyka (Instytut Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach).

Paweł Kosieradzki, doktorant Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach w swoim opracowaniu *Oblicza syberyjskich wspomnień – różne formy na utrwalenie zesłania* zauważa, że pamiętniki, listy, notatki czy też obrazy stały się niezwykle cennymi dokumentami, który pomaga odbiorcy poznawać życie codzienne polskich zesłańców w XIX w. Opisuje on postacie takich zesłańców jak malarz Leopold Niemirowski, geolog Aleksander Czekanowski, oraz etnograf i publicysta Ludwik Niemojowski. Autor dotarł do nieopracowanych listów znajdujących się w Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego w Licheniu Starym.

Rafał Lange (Dział badań rynku i opinii NASK PIB) w swoim opracowaniu socjologicznym *Pochodzenie kresowe Polaków* przedstawia wyniki badań socjologicznych, które świadczą, o tym, że 15% Polaków pochodzi z Kresów i dochodzi do konkluzji, że istnieje społecznie ważna potrzeba dalszych badań statystycznych oraz socjologicznych, pozwalających z jednej strony precyzyjnie oszacować liczebność tej populacji, a z drugiej zeksplorować trendy i dynamikę postaw, opinii i zachowań Kresowiaków oraz ich potomków. Dotychczasowy brak takich badań jest wielkim zaniedbaniem zarówno polskich akademików, jak i instytucji państwowych.

Artem Chernyshev (XXXIX Liceum im. Lotnictwa Polskiego w Warszawie) w artykule *Muzyka i folklor polski na Syberii w XIX–XXI wiekach* przedstawił miejsce muzyki i folkloru polskiego w życiu wielokulturowej Syberii na przestrzeni prawie trzech wieków. Szczególnie skupia się na inicjatywach promowania polskiej muzyki przez społeczne organizacje polonijne na Syberii w ciągu ostatnich trzydziestu lat. Podsumowując pisze, że wszystkie te inicjatywy niewątpliwie przybliżają polską muzykę i folklor mieszkańcom wielonarodowej Syberii, dla których muzyka ta już nie jest obca, ponieważ jest znana i lubiana od ponad 200 lat.

Jan Wiśniewski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu) w swoim opracowaniu *Liczebność Polaków we Wschodniej Rosji i na Syberii w latach 1914–1918. Zarys problematyki*, opierając się na bogatej bazie źródłowej z archiwów polskich, rosyjskich, ukraińskich i czeskich dochodzi do wniosku, że w 1917 r. na terenie Syberii znajdowało się około 200–250 tys. Polaków. Podobna liczba pojawia się również w źródłach czeskich i francuskich, oceniających liczbę Polaków w azjatyckiej części Rosji.

Adam Dobroński (Uniwersytet w Białymstoku) we wstępie do swojego artykułu *Wojsko Polskie na Syberii* zauważa, że omawiany temat czeka na badacza lub zespół badaczy, którzy krytycznie przejrzą już wydane drukiem źródła i opracowania oraz przeprowadzą kwerendy ze szczególnym uwzględnieniem archiwów rosyjskich i prasy oraz druków ulotnych. Dotychczas zajmowano się głównie formacjami polskimi w okresie I wojny światowej i ich powrotami do ojczyzny w latach 1918–1921 zarówno z Uralu, jak i północnych oraz południowych obszarów Rosji

porewolucyjnej. W przedstawionym opracowaniu autor dokonał przeglądu szeroko rozumianych dziejów wojsk polskich na Syberii, nie ograniczając się do zwartych formacji narodowych.

Jolanta Załęczny (Akademia Finansów i Biznesu Vistula, filia w Pułtusk, Muzeum Niepodległości w Warszawie) w swoim artykule *„Ale wolno mi tylko smutnym wędrowcem być” – trasa syberyjskiej wędrówki we wspomnieniach i wierszach Ludwika z Czaplińskich Biesiadowskiej-Szklarek* przedstawia losy kobiety – zesłanki, która swoim życiem poświadczyla, że Sybir jest doświadczeniem Polaków XIX i XX wieku.

Maria Iwanowa, Honorowy Prezes Narodowo-Kulturalnej Autonomii Polaków w Ułan Ude „Nadzieja” w swoim artykule *Promocja polskiej kultury w Buriacji* zaprezentowała działalność organizacji polonijnej w promowaniu kultury polskiej w dalekiej Buriacji. Autorka, wieloletnia działaczka polonijna uważa, że promocja kraju poprzez kulturę stanowi ważny element, służący budowaniu jego wizerunku. Kultura jest również mostem, który łączy ludzi, pomimo granic.

Współczesne problemy dzisiejszej Polonii na Syberii zaprezentowane są w dwóch artykułach studentek Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach – Svetlany Gorevej i Jany Kabardinej.

Svetlana Goreva, sama będąc najpierw uczennicą, a później wychowawczynią w szkole polonijnej w Abakanie w swoim artykule *Dzieje Szkoły polonijnej w Abakanie 1994–2019* zauważa, że od lat 90. XX w. do roku 2014 władze miejscowe wspierały oświatę polonijną. Natomiast po 2014 roku żadnego wsparcia ze strony władz nie udzielano, zabrano etaty nauczycieli języka polskiego w Abakanie i polskiej wsi Znamienka, zakazano wykorzystywania pomieszczeń szkół i domów kultury w Abakanie.

Z kolei Jana Kabardina w swoim artykule *Parafia katolicka w Abakanie na przełomie XX-XXI wieków* zaprezentowała losy odradzającej się parafii rzymskokatolickiej p.w. Ducha Świętego w Abakanie. Tu władze miasta Abakanu udostępniły nieodpłatnie grunt do budowy świątyni. Kościół zbudowano bardzo szybko i 14 lipca 2013 r. świątynia uroczyste była poświęcona. Co roku parafia rzymskokatolicka p.w. Ducha Świętego w Abakanie powiększa się, wśród parafian są nie tylko potomkowie Polaków oraz Niemców, Łotyszy (Łatgalczyków), lecz i innych narodowości zamieszkających w Chakasji i na południu Kraju Krasnojarskiego.

Współczesnym problemom Polonii syberyjskiej poświęcony jest artykuł Marka Zielińskiego z Referatu Wschodniego Departamentu Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP.

Marek Zieliński przez pięć lat pełnił funkcję Konsula Generalnego RP w Irkucku i zna przedstawione problemy bardzo dobrze. Konkludując autor uważa, że najważniejszym celem pozostaje dokonanie realnej zmiany polityki Państwa Polskiego w stosunku do Polaków na Wschodzie, w szczególności podmiotowe potraktowanie osób polskiego pochodzenia, zamieszkających na Syberii. I tym samym odejście od dotychczasowego modelu relacji kraj – Polonia, ukształtowanego jeszcze w okresie PRL.

Monografia wieloautorska pt. *Polacy na Syberii od XIX do XXI wieku* okazała się wspaniałym sposobem na ukazanie losów Polonii na terenie Syberii, z jednej strony czerpiąc z zasobów mało znanych historycznych kart naszej Ojczyzny związanych z Syberią, a z drugiej strony ukazując odradzające się po okresie komunizmu życie Polonii na Syberii. Wszystkich zainteresowanych tą tematyką zachęcamy do zapoznania się z niniejszą publikacją.

Wyrażam podziękowanie wszystkim osobom, które przyczyniły się do realizacji tego zamyśłu i publikacji, a w szczególności Recenzentom: Profesorowi dr hab. Zbigniewowi Wójcikowi,

przewodniczącemu Komisji Badań nad Historią Syberii Komitetu Historii Nauki i Techniki Polskiej Akademii Nauk oraz prof. dr hab. Valentinie Tuguzhekovej z Chakaskiego Państwowego Uniwersytetu im. N.F. Katanowa w syberyjskim Abakanie za cenne uwagi wydawnicze.

Sergiusz Leończyk
dr hab., profesor Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach,
przewodniczący Komisji Naukowej OFNKA „Kongres Polaków w Rosji”

Karolina Kondracka

Instytut Sztuki PAN Warszawa

Polskie badania w Jakucji na przełomie XIX i XX wieku

Jakucja, leżąca w Syberii Wschodniej, stała się w drugiej połowie XIX wieku miejscem zesłań ludności polskiej. Do 1878 roku zesłania do Jakucji nie miały charakteru regularnego, a przestępców zsyłano przede wszystkim w północne rejony Rosji europejskiej i do Syberii południowej. Uległo to zmianie 8 sierpnia 1878 roku. Wydano wówczas dokument, w którym formalnie Syberia Wschodnia – w tym Jakucja – stała się miejscem zesłań. Więźniów zaczęto więc kierować przede wszystkim do ułusów baturusskiego (czy też boturusskiego) oraz namskiego. Wedle danych szacunkowych podanych w książce Ilji Makarova w grudniu 1881 roku w Jakucji zamieszkiwało 94 polskich zesłańców w następujących okręgach: jakuckim, olekmińskim, wilujskim, wierchojańskim i kołymskim. W samym zaś Jakucku było ich dziewiętnastu¹.

Podróż skazańców na Syberię odbywała się tzw. etapami. Tak nazywano zbudowane z baraków stacje postojowe, w których przetrzymywani byli idący na Syberię więźniowie. Wedle zachowanych wspomnień zesłańców etapowe pomieszczenia były ciasne i brudne, z pryzkami przeznaczonymi do spania. W zależności od tego, w które rejony Syberii kierowano więźniów, trasę przebywali oni piechotą, statkiem, koleją, sałmami w zimie oraz kibitkami². Po dotarciu na miejsce zsyłki wielu Polaków starało się przyswoić język jakucki, poznać życie i obyczaje miejscowej ludności oraz zgłębić zagadnienia prawa ziemskiego. Zainteresowania te, wynikające w pierwszej kolejności z potrzeby funkcjonowania w nowej rzeczywistości, przerodziły się w wielu przypadkach w regularne badania naukowe. Oczywiście przestępcom politycznym nie wolno było prowadzić działalności naukowej, pedagogicznej czy lekarskiej, jednak z braku należytego nadzoru policyjnego i administracyjnego nie przestrzegano zakazów i starano się jak najlepiej wykorzystać pobyt na zesłaniu. Rezultatem zaangażowania Polaków w działalność naukową były publikacje, które zaczęły pojawiać się drukiem już od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku w języku rosyjskim oraz polskim.

¹ И.Г. Макаров, *Уголовная, религиозная и политическая ссылка в Якутии: вторая половина XIX в.*, Новосибирск 2005.

² Zob. F. Nowiński, *Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym*, Gdańsk 1995, s. 27.

Jakucja okazała się miejscem, w którym wielu polskich zesłańców odniosło sukcesy badawcze. W czołówce znaleźli się tacy Polacy, jak: Adam Szymański i Edward Piekarski, którzy prowadzili badania nad językiem i życiem Jakutów; Sergiusz Jastrzębski, który oprócz zagadnień językowych badał literaturę ustną tego ludu; Bazyli Troszczański i Mikołaj Witaszewski, których interesowała religia oraz Waław Sieroszewski, który opublikował monografię poświęconą Jakutom. Z innych naukowców prowadzących również badania w tym czasie należy wymienić: Vladimira Bogoraza zesłanego do Średnie-Kołymska, który zajmował się Czukczami i Ewenkami; Vladimira Iohelsona, który położył niemałe zasługi w dziedzinie badań nad historią i życiem Jakutów; Ivana Hudiakova, który zbierał jakucki folklor; Feliksa Kona, który opisywał ludność jakucką oraz Lwa Lewentala, którego interesowały zagadnienia prawne.

Waław Sieroszewski to niewątpliwie jedna z najbardziej barwnych postaci w literaturze zesłańczej³. Na skutek działalności konspiracyjnej został on w 1878 roku aresztowany, osadzony w X Pawilonie Cytadeli w Warszawie, a następnie wywieziony za Ural. Celem podróży był Wierchojańsk, do którego Sieroszewski wyruszył 22 sierpnia 1879 roku i dotarł w maju 1880 roku. Podróż wiodła przez Moskwę, Niżnyj Nowgorod, Jekaterynburg, Tobolsk, Tomsk, Krasnojarsk, Jakuck, i została opisana we wspomnieniu *Ciupasem na Syberię* (1929). Sieroszewski w Wierchojańsku spędził około trzech lat. W tym czasie utrzymywał się ze ślusarstwa, myślistwa i wyrobu biżuterii. Po tym czasie przeniesiono go do Andyłachu, w którym postanowił zostać pisarzem. Następnie trafił do bajagantajskiego ułusu, aż w końcu do ułusu namskiego. W kolejnych latach Waław Sieroszewski mieszkał, pisał i prowadził swoje obserwacje w: Petersburgu, na Hokkaido, w Zakopanem i w Paryżu.

Najważniejszym dziełem Waława Sieroszewskiego o życiu i kulturze Jakutów jest wydana w 1900 roku książka *12 lat w kraju Jakutów*⁴. Składa się ona z szeregu rozdziałów, w których szczegółowo omówione zostały takie zagadnienia, jak: pochodzenie Jakutów, wygląd zewnętrzny i charakter, gospodarcze podstawy bytu, pożywienie, odzież, budowle czy język i utwory ludowe. Niezwykle ciekawy jest rozdział, w którym badacz omawia język i utwory ludowe. Zamieszczono w nim bowiem – należący wówczas do rzadkości – zapis nutowy pieśni.

Kolejnym badaczem, który pozostawił po sobie ważne dane na temat życia i obyczajów Jakutów był Edward Piekarski, późniejszy twórca dzieła opublikowanego po rosyjsku, tj. *Słownik języka jakuckiego*. Piekarski już w trakcie nauki w gimnazjum oraz podczas studiów w Charkowie przynależał do niejawnych zgromadzeń szerzących narodowo-wyzwoleńcze idee. Zakazana działalność doprowadziła w końcu młodego Piekarskiego do zesłania go w odległą zakątki Syberii – do Jakucji, do której dotarł zimą 1881 roku. Po przyjeździe Piekarski podjął decyzję o nauczeniu się języka jakuckiego. To sprawiło, że już po około pół roku mógł porozumiewać się z otoczeniem swobodnie⁵.

Gdy w 1894 roku ze środków przemysłowca Innocentego Sibiriakova została zorganizowana przez Wschodniosyberyjski Oddział Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego słynna ekspedycja pod kierunkiem Dmitrija A. Klemenca, Piekarskiego zaproszono do współpracy. Celem wyprawy było jak najszerze poznanie i opisanie życia i kultury Jakutów. Do zadań

³ Zob. A. Sieroszewski, *Słowo i czyn. Życie i twórczość Waława Sieroszewskiego*, Warszawa-Wrocław 2008.

⁴ W. Sieroszewski, *12 lat w kraju Jakutów. Z mapą i 167 rysunkami*, Warszawa 1900.

⁵ Zob. W. Armon, *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977.

Piekarskiego należało gromadzenie i opracowywanie materiałów językowych, korespondowanie z instytucjami naukowymi oraz prowadzenie badań nad materialną i duchową kulturą Sacha (czyli Jakutów). W osiągnięciu wyznaczonego celu pomógł mu wówczas dostęp do materiałów folklorystycznych, etnograficznych i mitologicznych, które napływały od pozostałych uczestników ekspedycji, jak np. polskich zesłańców Witaszewskiego czy Jastrzębskiego. W roku 1899, na skutek starań Rosyjskiej Akademii Nauk, Edward Piekarski otrzymał pozwolenie na pobyt w Jakucku, w którym żył i pracował w latach 1899–1905. Po tym czasie – za przyzwoleniem władz – przeniósł się do Petersburga, gdzie nadzorował pracę nad wydaniem swego najważniejszego dzieła, wielotomowego *Słownika języka jakuckiego*. Badacz zmarł w czerwcu 1934 r. w Petersburgu.

Współpracujący z Piekarskim Bazyl Troszczański już podczas studiów w Petersburgu brał udział w ruchu rewolucyjnym oraz przynależał do zgromadzenia *Zemia i Wola*. Został skazany na deportację w głąb Syberii, do której wyruszył w 1886 roku. Po dotarciu na Sybir osiadł w miejscowości Cierkioch, w której spędził blisko 12 lat. Zmarł w 1898 roku po ciężkiej chorobie i został pochowany w Cierkioch nad malowniczą rzeką Tattą. Obecnie znajduje się tam muzeum *Акатуйская политическая ссылка*. Na jej terenie jest grób badacza oraz jurta, w której mieszkał i pracował Troszczański na zesłaniu.

Bazyl Troszczański był uczestnikiem ekspedycji Sibiriakova. Do jego zadań należało pozyskiwanie materiałów związanych z jakuckim folklorem, mitologią oraz wierzeniami. Jest on autorem kilku ważnych prac, które – wydane pośmiertnie staraniami Edwarda Piekarskiego – były rezultatem wieloletnich badań nad ludem Sacha. Do najważniejszych należy zaliczyć opublikowaną po rosyjsku pracę *Ewolucja czarnej wiary (szamanstwa) u Jakutów* (Kazań 1903)⁶, w której Troszczański jako jeden z pierwszych wówczas badaczy starał się wyjaśnić fenomen jakuckiego szamanizmu w sposób naukowy.

Kolejnym zesłańcem i badaczem kultury Jakutów, a także uczestnikiem ekspedycji Sibiriakova, był Sergiusz Jastrzębski. Urodził się w 1857 roku w Charkowie. Za działalność w tajnym stowarzyszeniu rewolucjonistów skazany został w roku 1879 przez charkowski sąd wojenny na 10 lat prac katorżniczych. W październiku 1880 roku Jastrzębski przybył do Kary. Po kilku latach zwolniono go z katorgi i zesłano do Jakucji, w której zamieszkał w jednej jurcie z Bazylim Troszczańskim. W roku 1888 został wysłany do wsi Czurapcza, w której – podobnie jak pozostali zesłańcy – zajmował się rolnictwem. W 1896 roku udał się do Irkucka, gdzie rozpoczął opracowywanie zebranych podczas ekspedycji materiałów. W 1900 roku otrzymał zezwolenie na stały pobyt w miastach gubernialnych. Opuścił zatem Irkuck i na pewien czas przeniósł się do Mińska, a następnie do Odessy, w której spędził resztę swojego życia. Najważniejszą pracą Jastrzębskiego jest publikacja *Образцы народной литературы якутов* (Leningrad 1929)⁷. Jest to dzieło szczególnej wagi, bowiem przedstawia jakucką twórczość ustną, tj. pieśni, zagadki, epos *olonho* oraz wierzenia. Najciekawszą jego częścią jest rozdział *Народное творчество якутов*, w którym autor opisał m.in. pieśni jakuckie.

Opis osiągnięć polskich zesłańców nie byłoby kompletny bez Mikołaja Witaszewskiego. Badacz ten spędził na zesłaniu blisko 14 lat, prowadząc przez ten czas obserwacje nad życiem

⁶ Nowe wydanie: В. Ф. Трошчанский, *Эволюция черной веры (шаманства) у якутов*, Москва 2012.

⁷ С. В. Ястремский, *Образцы народной литературы якутов*, Ред. В. Л. Комаров, Авт. предисл. С. Малов, Изд-во Акад. Наук СССР, Ленинград 1929, 226 s.

i muzyką Jakutów. Urodził się w 1857 roku w Odessie. Uczęszczał do tamtejszego gimnazjum, a następnie rozpoczął studia prawnicze na odesskim uniwersytecie angażując się jednocześnie w działania rewolucyjne. W styczniu 1878 roku został aresztowany w mieszkaniu koleżanki, w którym znajdowała się nielegalna drukarnia, i stanął przed sądem wojennym. Początkowo trafił na katorgę karyjską, a następnie w roku 1883 zesłano go na osiedlenie w Jakucji. Tam zajmował się uprawą ziemi oraz zgłębiał zagadnienia gospodarcze i prawne, które z czasem przerodziły się w zainteresowania naukowe. Ich wynikiem był opublikowany w 1885 roku w czasopiśmie *Восточное обозрение* artykuł traktujący o podziale ziemi. Do najważniejszych jego prac należy zaliczyć *Материалы для изучения шаманизма у якутов* (Irkuck 1890) czy też *Материалы для изучения якутской народной словесности* (Irkuck 1890). Poruszają one zagadnienia szamaństwa u Jakutów oraz twórczości słowno-muzycznej, w tym także pieśni.

Przedostatnim z grona zasłużonych zesłańców jakuckich, o którym należy wspomnieć, był późniejszy działacz polityczny i etnograf – Adam Szymański. Urodził się w 1852 roku w Hruszniewie koło Drohiczyna (Podlasie). Po ukończeniu gimnazjum w Siedlcach podjął studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. W 1877 roku podczas pobytu we Lwowie nawiązał kontakt z tajnym ugrupowaniem o charakterze niepodległościowym i stał się jego przedstawicielem na terenie Rosji, Białorusi oraz na Litwie. Na skutek działań konspiracyjnych w marcu 1878 roku został aresztowany, uwięziony w cytadeli warszawskiej a następnie skazany na bezterminowe osiedlenie w Syberii Wschodniej z pozbawieniem prawa do opuszczania miejsca odbywania kary, czyli Jakucka. Na zesłaniu Adam Szymański ożenił się i na skutek choroby żony udało mu się uzyskać pozwolenie na zamieszkanie w Kireńsku. W kolejnych latach badacz przebywał m.in. w Charkowie, Petersburgu, Szwajcarii i Krakowie. Zmarł w Moskwie w 1916 roku po długiej chorobie.

Najważniejszą pracą Adama Szymańskiego jest pozostająca w rękopisie *Ziemia jakucka i jej mieszkańcy*, która przechowywana jest w Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Na dzieło złożyło się kilkanaście zapisanych atramentem zeszytów opisujących życie, kulturę i muzykę Jakutów. Całość zgromadzonych w archiwum materiałów została zakupiona w 1954 roku i podzielona na trzy zbiory, z których pierwszy nosił tytuł *Materiały twórczości naukowej*, drugi – *Materiały warsztatowe*, trzeci – *Materiały obce*.

Ostatnim z kluczowych polskich badaczy Jakutów był Jan Strożecki. Autor ten opublikował w 1911 roku artykuł w języku rosyjskim *O zastosowaniu fonografu w etnografii i zapisach szamańskiego kamłania w Średnie-Kołymsku*. Niezwykłość artykułu polega na tym, że zamieszczono w nim transkrypcje pieśni zarejestrowanych przez Strożeckiego na wałkach fonograficznych, co należało wówczas do rzadkości. O badaczu tym i jego działalności można dowiedzieć się wiele z opublikowanych listów, a przede wszystkim z obszernych materiałów zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Są one dobrym źródłem wiedzy do badań nad zsyłką kołymską oraz historią ruchu rewolucyjnego w Polsce.

Podsumowując, wkład zesłańców polskich w opisanie życia i twórczości Jakutów końca XIX i pierwszej połowy XX wieku jest niezaprzeczalny. To właśnie dzięki ich działalności udało się uchronić język Jakutów od zapomnienia, opisać najważniejsze święta narodowe, rolę szamanów jakuckich w społeczeństwie, upamiętnić zmiany w życiu i obyczajach w dobie szybko postępującej rusyfikacji, a przede wszystkim zapoczątkować regularne badania w XX wieku nad życiem i folklorem Jakutów. Ponadto w materiałach tychże zesłańców możemy znaleźć dane o muzyce

wokalnej i instrumentalnej oraz jej funkcji w społeczności, co dowodzi szerokich zainteresowań badawczych i chęci jak najpełniejszego opisanego stanu Jakuckiej kultury na przełomie wieków.

Bibliografia

- F. Nowiński, *Polacy na Syberii Wschodniej. Zesłańcy polityczni w okresie międzypowstaniowym*, Gdańsk 1995.
- A. Sieroszewski, *Słowo i czyn. Życie i twórczość Wacława Sieroszewskiego*, Warszawa-Wrocław 2008.
- W. Sieroszewski, *12 lat w kraju Jakutów. Z mapą i 167 rysunkami*, Warszawa 1900.
- W. Armon, *Polscy badacze kultury Jakutów*, Wrocław 1977.
- И. Г. Макаров, *Уголовная, религиозная и политическая ссылка в Якутии: вторая половина XIX в.*, Новосибирск 2005.

Резюме

Польские исследования в Якутии в конце XIX и в начале XX вв.

Целью данной статьи – представление научных достижений польских ссыльных в Якутии в конце XIX и в начале XX вв. Показаны биографии таких исследователей якутского народа, как Вацлав Серошевский, Эдвард Пекарский, Николай Виташевский, Василий Трощанский, Сергей Ястремский, Адам Шиманский, Ян Стржецкий, а также основные их работы, которые показывают, как велик был интерес польских ссыльных жизнью, верованиям и культуре якутов.

Ключевые слова: Польские ссыльные, Якутия, Якутск, польские исследователи якутов.

Summary

Polish research in Yakutia at the turn of the XIXth and the XXth century

The aim of this paper is to present scientific achievements of the most important Polish researchers amongst Yakuts at the turn of the XIXth and the XXth century. Short biography of the Wacław Sieroszewski, Edward Piekarski, Mikołaj Witaszewski, Bazyli Trośczański, Sergiusz Jastrzębski, Adam Szymański and Jan Strożecki will be given as well as description of their publications showing variety of interests in topics such as life, lore and culture.

Keywords: Polish exiles, Yakutia, Yakutsk, Polish researchers amongst Yakuts.

Krzysztof Żabierek

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Powstanie zabajkalskie 1866 roku – walka o godność i wolność

W roku 2020 obchodzić będziemy setną rocznicę zwycięskiej bitwy warszawskiej, która uchroniła odrodzoną Rzeczpospolitą i Europę od zalewu komunizmu. Tak jak obecnie często odwołujemy się do przykładu bohaterskiej postawy naszych przodków z czasów II wojny światowej, tak również w 1920 roku nasi żołnierze stawiali za wzór swoich przodków z czasów powstania styczniowego, którzy podjęli nierówną walkę z carskim zaborcą, nie tylko na terenie swojej Ojczyzny, lecz również rzucając mu wyzwanie tysiące kilometrów od domu w zrywie, który obecnie nazywany jest Powstaniem Zabajkalskim.

Powstanie Zabajkalskie nie posiada bogatego opracowania źródłowego. Utrudnieniem działającym na niekorzyść możliwości dogłębnej analizy zrywu jest fakt, że wśród pamiętników z tego okresu nieznaczną ich ilość (niewiele ponad sto) w całości lub częściowo porusza kwestię zsyłek na Syberię¹. W tej liczbie, spośród uczestników powstania, tylko czwórka autorów (Wilhelm Buszkat, Zygmunt Odrzywolski, Adam Jastrzębski i Piotr Deręgowski) zostawiła, jak uważano wśród historyków, pisemne wspomnienia tych wydarzeń². W czasie prac nad wydaniem publikacji o Powstaniu Zabajkalskim udało mi się ustalić, że w Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym znajduje się niepublikowany rękopis uczestnika powstania – Ksawerego Wayno³. Powstaniec ten doczekał odzyskania niepodległości. Zmarł w lutym 1930 roku. Jego pogrzeb poprowadził ówczesny biskup połowy Wojska Polskiego Stanisław Gall. Weteran walk o niepodległość został odznaczony Krzyżem Virtuti Militari i podwójnym Krzyżem Walecznych oraz rangą porucznika-weterana. „Kurjer Warszawski”, w związku ze śmiercią bohatera, opublikował na swoich łamach jego wspomnienia z czasów walk nad Bajkałem⁴.

¹ E. Kozłowski, *Bibliografia Powstania Styczniowego*, Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, Warszawa 1964, s. 115–174.

² A. Brus, W. Śliwowska, *Wystąpienie polskich katorżników na trakcie około bajkalskim*, Wydawnictwo DIG, Warszawa 2007, s. 13.

³ K. Wayno, *Czynne uczestnictwo w powstaniach 1863 i 1866 Zabajkalskiego na Syberii weterana Ksawerego Wayno*, Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego w Licheniu Starym,teczka nr 52.

⁴ Ś.p. Ksawery Wojno, „Kurjer Warszawski”, 1930, nr 49, s. 6.

W tym miejscu należy podkreślić mało znaną pracę magisterską siostry Stelli Trzeciekiej (siostry urszulanki Unii Rzymskiej), która w swojej pracy magisterskiej z roku 1938 poruszyła kwestię planów rosyjskich, zmierzających do zgniecenia zrywu powstańczego. Jest to istotna pozycja ze względu na korzystanie przez siostrę z materiałów ze zbiorów ks. Urbana, w którym znajdowały się pisma urzędowe z tamtego okresu.

Wokół obrazu powstania Zabajkalskiego, choć ogólnie znanego, przez lata narosły liczne, nie mające potwierdzenia historycznego, mity. Najlepszym dowodem na słuszność tej tezy jest krótka informacja, znajdująca się w Wielkiej Encyklopedii PWN na temat tego powstania. Można tam przeczytać: *bunt zesłańców pol. (ponad 700 osób) skierowanych do budowy bajkalskiej drogi obwodowej; poprzedzone spiskiem zawiązanym 1865; spiskowcy zakładali, że pokonają strażę wojsk. i przedrą się do Chin; nad całością przygotowań czuwał N. Celiński, wspomagany przez: K. Arcimowicza, L. Eljaszewicza, W. Kotkowskiego, J. Rejnera, G. Szaramowicza, i E. Wrońskiego; powstanie rozpoczęło się 24 VI 1866, zesłańcy zdobyli broń i konie, utworzyli 2 oddziały konne i piechotę; po nierównej bitwie z wojskami ros. zrozumieli, że dotarcie do Chin jest niemożliwe i ukryli się w tajdze; przywódcy (Celiński, Eljasiewicz, Kotkowski, Rejner, Szaramowicz) zostali ujęci, następnie sądzeni w Irkucku i skazani na karę śmierci*⁵. Dla osoby znającej przebieg powstania dzięki pamiętnikom i powstałej literaturze, najbardziej widocznym błędem w tym opisie jest wiadomość o karze śmierci dla Eljasiewicza. Kara taka została co prawda przez sąd nałożona, jednak decyzją gubernatora Syberii Wschodniej została zamieniona na dożywotnią katorgę⁶.

Często pomijanym aspektem związanym z decyzją rozpoczęcia walk jest psychiczny stan młodych zesłańców, którzy jeszcze niedawno trzymali w ręku broń wobec wroga, który obecnie gnał ich tysiące kilometrów od domu w warunkach uwłaczających godności człowieka. Droga na Syberię wiodła wzdłuż wybudowanych etapów. Etapem nazwane było drewniane więzienie, składające się z czterech komnat przeznaczonych dla czterech rodzajów więźniów⁷. Etapy przeznaczone były na noclegi i dniówki. Budynek ogrodzony był wysokim ostrokołem. Ściany malowano na żółty kolor, dach natomiast na czerwono. Na dziedzińcu etapu znajdowała się „karaułka”, to znaczy żołnierska kazarka⁸. Więzienia te były utrzymane w fatalnych warunkach, stanowiąc niezwykle niedogodne miejsce dla noclegu, szczególnie gdy więzienia były przepełnione⁹. Wszędzie był brud, pełno zarazków, a za posłanie musiała więźniom wystarczyć rozrzucona słoma na podłodze, brakowało wody do picia. Warunki takie doprowadzały do licznie wybuchających epidemii wśród osłabionych zesłańców¹⁰.

Wobec takiego losu więźniowie zaczęli snuć plany na powtórnie podjęcie walki, mającej przynieść wolność lub śmierć w obronie godności człowieka, z której próbowano obdrzeć byłych powstańców. Wśród licznych podejmowanych spisków, na szczególną uwagę zasługuje

⁵ <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/powstanie-zabajkalskie;3961327.html> aktualizacja 23.12.2019 r.

⁶ H. Skok, *Powstanie za Bajkałem 1866 roku*, „Przegląd Historyczny”, T. LIV (1963), s. 295.

⁷ W pierwszej kazamacie przebywali aresztanci skazani do ciężkich robót na Syberii, w drugiej skazani na osiedlenie, w trzecia była przeznaczona dla aresztantów z rodzinami, w czwartej natomiast umieszczane były kobiety wolnego stanu skazane na zesłanie, [w:] S. Matraś, *Podróż do Syberii po moskiewskich etapach w 1863 i 1864*, Lublin 2007, s. 6–7.

⁸ *Ibidem*, s. 7.

⁹ W. Przyborowski, *Ostatnie chwile powstania Styczniowego na podstawie autentycznych źródeł*, Poznań 1888, s. 15.

¹⁰ A. Kuczyński, *Syberia 400 lat polskiej diaspory*, Wrocław 1998, s. 85.

sprzysiężenie zwane spiskiem krasnojarsko-kańskim. Było ono porozumieniem łączącym polskich zesłańców i rosyjskich rewolucjonistów w jednej organizacji, której celem było wywołanie powstania na Syberii¹¹. Carska policja trafiła na trop spisku rozbijając sprzysiężenie, a głównych prowodyrów rozwieziono do dalszych części Syberii, jak np. Landowskiego zesłano do Nerczyńska. Od tego momentu drogi polskich i rosyjskich spiskowców rozeszły się na dobre, jednak nawiązane relacje odcisnęły swoje piętno w czasie podjęcia decyzji walk za Bajkałem.

Jesienią 1865 roku władze w Irkucku starały się rozwiązać problem z przeludnieniem w więzieniach¹². Celowi rozładowania napięcia miała służyć idea budowy drogi nad brzegiem Bajkału, umożliwiającej połączenie dwóch miejscowości: Posolska i Listwienicznaje, tak aby można było przez cały rok prowadzić komunikację¹³.

Wysyłanym za Bajkał zesłańcom pozwolono na samodzielne dobranie się w grupy, z jednym istotnym warunkiem – zachowaniem odrębności pochodzenia stanowego. Decyzja ta doprowadziła do nieufności wśród zesłańców nie posiadających szlacheckiego pochodzenia, upatrujących w decyzji tej sugestii, wypływającą z grona zesłańców szlacheckich¹⁴.

Warunki, w jakich znaleźli się więźniowie nad Bajkałem, były tragiczne. *Przy zstąpieniu na ląd rozciągnęły się przed oczyma wygnańców znamiona siły niszczącej. Tu i ówdzie wznosiły się fantastyczne piętra i urwiska z nagich drzew potrzaskanych burdami, które utrudniały przedarcie się z jednego punktu na drugi, a chociaż było to w czerwcu (...) to mimo to tutaj wszystko miało postać przygniecion.*¹⁵

W nocy z 24 na 25 czerwca powstanie w Kułtuku rozpoczął Arcimowicz, który *rozbroił i związał żołnierzy, zabrał im karabiny, naboje i żywność a Buryatom konie*. Po tym pierwszym sukcesie skierował się na północ. Sama decyzja o kierunku rozwoju powstania, jeżeli miałoby być ono jedynie podjęte w celu ucieczki do Chin, budzi zdziwienie, gdyż kierując się na północ odsuwali się powstańcy od granicy chińskiej. Gdyby chodziło o zwykłą ucieczkę zorganizowanej grupy więźniów, należało skierować się od obozów najbardziej wysuniętych na północ w stronę południową, co zauważyli już pamiętnikarze, kładąc to na karb błędów w dowodzeniu. Wyjaśnieniem tej sprawy mogą być nadzieje na rozlanie się walk na całą Syberię przy wsparciu rosyjskich rewolucjonistów.

Dalsza walka pokazała, że idea ponownej walki z Rosjanami nie spotkała się z aprobatą nawet tych powstańców, którzy również znajdowali się za Bajkałem. Przed decydującym starciem siły powstańców liczyły łącznie 260 osób¹⁶. Wobec przewagi przeciwnika, powstańcy podjęli decyzję próby przebicia się do granicy chińskiej. Żadnej grupie, która próbowała przedostać się do granicy chińskiej nie udało się ta sztuka. Zostali oni wyłapani przez patrolujących granicę Kozaków i Buriatów. Był to już koniec powstania. Jego ostatnim akordem miał być sąd i kary mające spotkać tych, którzy podnieśli rękę na imperium. Ogólny bilans tego zrywu wyniósł

¹¹ W. Przyborowski, *Ostatnie chwile powstania Styczniowego na podstawie autentycznych źródeł*, Poznań 1888, s. 51–52.

¹² W. Czernik, *Pamiętniki weterana 1864*, J. Zawadzki, Wilno 1914, s. 28–29.

¹³ W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005, s. 289.

¹⁴ P. Deręgowski, *Podróż do Syberii. Wyjatek z dzienniczka*, [w:] *Wystąpienie polskich katorżników na trakcie okołobajkalskim*, red. A. Brus, W. Śliwowska, Warszawa 2007, s. 97.

¹⁵ Z. Odrzywolski, *Powstanie Polskie nad Bajkałem i sprawa kazańska*, Lwów 1878, s. 157.

¹⁶ Z. Odrzywolski, *op. cit.*, s. 166.

38 zabitych powstańców, 12 którzy zginęli w tajdze od chorób i głodu, 2 zaginęło bez wieści (prawdopodobnie zabłądzili w tajdze lub padli ofiarą włóczęgów). Do Irkucka powróciło 668 osób¹⁷.

W dniu 21 lipca generał Szełasznikow wyznaczył komisję śledczą pod przewodnictwem gen. majora Oldenburga, do zbadania sprawy rebelii nad Bajkałem¹⁸. Śledztwo zakończyło się 4 października 1866 roku. Po przesłuchaniu wszystkich podejrzanych i świadków, dnia 9 listopada sąd ogłosił wyrok. Oskarżeni zostali podzieleni na siedem kategorii. Zapadły wyroki śmierci wobec czterech powstańców – przywódców. Zostali oni rozstrzelani poza miastem, obok traktu prowadzącego w kierunku Jakucka i Kamczatki, po prawej stronie Angary, niedaleko od jej brzegów, w miejscu nazwanym Uszakówką¹⁹.

Powstanie Zabajkalskie powiększyło panteon polskich bohaterów. Negatywna opinia panująca w okresie popowstańczym wobec militarnych zrywów doprowadziła do zmarginalizowania znaczenia powstania. Pomimo klęski militarnego przedsięwzięcia, polscy zesłańcy udowodnili, że nie pozwolą obedrzeć się z godności człowieka, przez co lepsza im była kula niż życie w rosyjskich kajdanach.

Bibliografia

- N. W. Berg, *Pamiętniki o polskich spiskach i powstaniach 1831–1862*, Kraków 1894.
 A. Brus, W. Śliwowska, *Wystąpienie polskich katorżników na trakcie około bajkalskim*, Warszawa 2007.
 W. Czernik, *Pamiętniki weterana 1864*, Wilno 1914.
 M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii: z 23 ilustracjami*, Kraków 1928.
 W. Jewsiewicki, *Na syberyjskim zesłaniu*, Warszawa 1959.
 S. Kieniewicz, *Powstanie Styczniowe*, Warszawa, 1963.
Korespondencje Dziennika Poznańskiego z Kongresówki, „Dziennik Poznański”, nr 3 (1867).
 Z. Kowalewska, *Ze wspomnień powstańca*, Wilno 1912.
 E. Kozłowski, *Bibliografia Powstania Styczniowego*, Warszawa 1964.
Kronika powstań polskich 1794–1944, pod red. B. Michalik, Warszawa 2006.
 A. Kuczyński, *Syberia 400 lat polskiej diaspory*, Wrocław 1998.
 S. Matraś, *Podróż do Syberii po moskiewskich etapach w 1863 i 1864*, Lublin 2007.
 P. Matusik, „W bój bez broni...” *Ruch Narodowy i powstanie Styczniowe 1856–1864*, „Kronika Miasta Poznania”, nr 1 (2013).
 L. Mężyński, *Wspomnienia z powstania Styczniowego i Sybirskiej katorgi 1863–1869*, Tarnopol 1910.
 E. Niebelski, „Lepsza nam kula niżli takie życie!”, *Polskie powstanie nad Bajkałem w 1866 roku*, Lublin 2016.
 W. Przyborowski, *Ostatnie chwile powstania Styczniowego na podstawie autentycznych źródeł*, Poznań 1888.

¹⁷ H. Skok, *Powstanie za Bajkałem 1866 roku*, „Przegląd Historyczny”, T. LIV (1963), s. 259.

¹⁸ *Ibidem*, s. 259.

¹⁹ *Zesłańcy postyczniowi w Imperium Rosyjskim*, red. E. Niebelski, Wydawnictwo KUL, Warszawa 2008, s. 76.

- A. Rozmanith, *Wspomnienia znad Bajkału. Przyczynek do historii wygnaństwa, z notat i opowieści*, Kraków 1870.
- H. Skok, *Powstanie nad Bajkałem w roku 1866 roku*, „Przegląd Historyczny”, Tom LIV, z. 2, (1963).
- H. Skok, *Polacy nad Bajkałem 1863–1883*, Warszawa 1974.
- Z. Strzyżewska, *Zesłańcy Powstania Styczniowego z Królestwa Polskiego – wykaz nazwisk z akt w zasobie Archiwum Głównego Akt Dawnych*, Warszawa 2001.
- W. Śliwowska, *Ucieczki z Sybiru*, Warszawa 2005.
- K. Wayno, *Czynne uczestnictwo w powstaniach 1863 i 1866 Zabajkalskiego na Syberii weterana Ksawerego Wayno*, Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego w Licheniu Starym,teczka nr 52.
- M. Wieliczko, *Jeniestwo wojenne Polaków w Rosji w latach 1503–1918*, Lublin 1998.
- Zesłańcy postyczniowi w Imperium Rosyjskim*, pod red. E. Niebelski, Warszawa 2008.
- M. Złotorzycka, *Polskie powstanie nad Bajkałem w 1866 roku*, „Niepodległość”, T. XIV, zeszyt 1 (1936).
- M. Złotorzycka, *Śledztwo i sąd nad uczestnikami powstania nad Bajkałem*, „Niepodległość”, T. XIV (1936).
- F.J. Żyskar, *Tunka. Opowiadanie o wsi Tunka, gdzie było na wygnaniu przeszło 150-ciu księży, oparte na wspomnieniach naocznych świadków i odnośnych dokumentach*, Warszawa 1929.

Резюме

Восстание на Кругобайкальской дороге 1866 г. – борьба за достоинство и свободу

Восстание на Кругобайкальской дороге – это последний этап Январского восстания, которое произошло в Польше и было направлено против российских властей. Это восстание подняли сосланные поляки. Несмотря на многочисленные проблемы (отсутствие единства среди восставших, плохое снаряжение), предпринятая борьба показала силу их духа. Несмотря на поражение, их героический дух стал примером для подражания молодого поколения во времена II Речи Посполитой

Ключевые слова: Сибирь, Январское восстание, ссылка, каторга, восстание на Кругобайкальской дороге.

Summary

Baikal uprising in 1866 – a fight for dignity and freedom

The Zabajka Uprising was the last stage of the January Uprising that broke out in Poland against the Russian partitioner. The uprising was triggered by participants of the armed uprising in the country, exiled by the tsarist government. Despite numerous problems (lack of insurgents' unity, poor armament), the fights undertaken showed the fortitude of Poles who were defeated but still brave. They were an example of heroism and a model for the young generation during the Second Polish Republic.

Keywords: Siberia, January Uprising, exile, torture, Zabajka Uprising.

Jewgienij W. Siemienow

Wschodnio-Syberyjski Państwowy Instytut Kultury m. Ulan Ude
(Восточно-Сибирский государственный институт культуры Россия, г. Улан-Удэ)

Miejsca prac katorżniczych polskich zesłańców politycznych w latach 60. XIX wieku na terenie Zabajkala

Zabajkale w XIX wieku było jednym z głównych miejsc katorgi w Imperium Rosyjskim i pełniło ważną rolę w jej systemie karnym. Bardzo ważne znaczenie miało ono również w historii zesłań uczestników ruchu niepodległościowego końca XVIII i XIX wieku.

Powstało trwałe przeświadczenie o tym, że prace katorżnicze w Syberii były bardzo ciężkie i często trudne do przetrwania nie jest jednak do końca prawdziwe ponieważ przy analizie świadectw samych zesłańców oraz dokumentów archiwów syberyjskich tego nie potwierdza.

Mimo, że problem zesłań Polaków na Zabajkale jest stosunkowo dobrze zbadany obecnie pozostały nieopracowane kwestie rozmieszczenia polskich zesłańców na terenie Zabajkala oraz kwestia warunków prac katorżniczych w latach 60. XIX wieku.

Celem niniejszego artykułu jest badanie głównych miejsc prac katorżniczych uczestników ruchu niepodległościowego na terenie Zabajkala w XIX wieku i analiza głównych rodzajów prac katorżniczych.

Kopalnie i zakłady górnicze które są na terenie Wschodniego Zabajkala w XVIII i XIX wiekach wchodziły w skład Górniczego Okręgu Nerczyńskiego¹. Centrum administracyjnym tego okręgu była wieś Zakład Nerczyński (niektóre źródła podają nazwę Wielki lub Główny Zakład Nerczyński).

W drugiej połowie XIX wieku większa część kopalni i zakładów górniczych Nerczyńskiego okręgu górniczego została zamknięta z powodu ubożenia zapasów złóż mineralnych i nieefektywności ich wykorzystania. Władze miejscowe w związku z tym miały problem rozmieszczenia zesłanych uczestników powstania styczniowego oraz przeznaczania prac katorżniczych na podstawie zapadłych wyroków sądów i audytariatów polowych.

¹ Очерки истории Восточного Забайкалья. Читинская область. Т. 1., Чита 2000, s. 50–58.

Większa część polskich zesłańców skierowanych do Zabajkala została skazana na karę prac katorżniczych na różne terminy od czterech lat poczynając aż do katorgi bezterminowej. Zgodnie z „Ułożeniem o karach kryminalnych i poprawiających” prace katorżnicze w systemie karnym Rosji XIX wieku były najcięższą karą za popełnienie zbrodni zarówno kryminalnych jak i politycznych².

Prace katorżnicze były podzielone na trzy rodzaje: prace katorżnicze w kopalniach, w twierdzach i w zakładach. W zależności od winy był określany okres tych prac od co najmniej czterech lat do katorgi bezterminowej. Najdłuższe okresy katorgi, mianowicie od dwunastu lat, miały być odbywane w kopalniach. Dodatkową karą dla skazanych na katorgę było pozbawienie wszelkich praw stanu które skazany posiadał przed osądzeniem.

Na terenie Zabajkala pracy katorżnicze w zakładach formalnie mogły być realizowane tylko w Piotrowskim Zakładzie Produkcji Żelaza oraz w Aleksandrowskim Zakładzie Produkcji Srebra. Miejsc katorgi w kopalniach gdzie mieli pracować polscy zesłańcy prawie nie było, wyjątkiem były kopalnie złota nad rzeką Karą oraz kopalnie Ałgaczyńska, Bałagińska, Kliczkińska oraz Kadańska. Również nie było pracy katorżniczej w twierdzach ponieważ nie było takowych wcale na terenie Zabajkala. W związku z tym pracy katorżnicze w zakładach i twierdzach zostały uznane na jednakowym poziomie³, w przypadku zaś jeżeli takowych prac nie było zesłańcy mieli być skierowani na roboty w kopalniach z tym że okres katorgi miał być im skracany. Rok pracy w kopalniach był równy półtora roku pracy w zakładach⁴.

W lipcu 1867 roku kierownik Tymczasowego Zarządu nad zesłańcami politycznymi w Syberii Wschodniej pułkownik Kupienkow sporządził sprawozdania dla generał-gubernatora Syberii Wschodniej w którym opisał powstałą sytuację z rozmieszczeniem polskich zesłańców na terenie Obwodu Zabajkalskiego⁵. W swoim sprawozdaniu pułkownik Kupienkow między innymi pisał: „Przy zgromadzeniu w Obwodzie Zabajkalskim do 1200 polskich zesłańców zająć ich pracą każdego dnia jak tego żąda prawo z brakiem takowych prac w Obwodzie nie jest możliwe w związku z czym władza miejscowa musi zatrudniać ich, z niewielkim wyjątkiem, częściami zmuszając w kopalniach nerczyńskich rozbijać rudę, wypełniać pracę przy naprawach budynków więziennych, kopaniu rowów i naprawą dróg do więzień prowadzących”⁶.

Najpierw trzeba opisać stan liczebny polskich zesłańców na terenie Obwodu Zabajkalskiego w latach 60. XIX wieku. Dana kwestia nadal jest aktualna i najmniej zbadana. Obecnie posiadamy i posługujemy się danymi z lat 1865, 1867 i 1870.

Henryk Skok w swojej pracy przywołuje dane z Archiwum Państwowego Federacji Rosyjskiej (byłe Centralne Archiwum Państwowe Rewolucji Październikowej) i wskazuje iż w 1865 roku

² *Свод законов Российской империи издания 1857 г. Т. 15. Законы уголовные. Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857, 602 s.*

³ ГАЗК (Государственный архив Забайкальского края). Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 36.

⁴ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 36.

⁵ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 244–249 об.

⁶ *Ibidem*, Л. 247.

Miejsca katorgi polskich zesłańców na terenie Obwodu Zabajkalskiego w latach 60-70-ch XIX wieku: A – Piotrowski Zakład produkcji żelaza, B – Więzienie Siwiakowskie, C – Aleksandrowski Zakład produkcji srebra, D – Zakład Duczarski, E – Karyjskie kopalnie złota.

na terenie Obwodu Zabajkalskiego na katordze znajdowało się 1530 polskich zesłańców⁷. W marcu 1867 roku zaś na Zabajkalu znajdowało się już 1074 osób zesłanych⁸.

Dane które pochodzą ze sprawozdania pułkownika Kupienkowa i które posiadamy wskazują na to że na terenie Obwodu Zabajkalskiego na 1 lipca 1867 roku (tabela 1) na katordze znajdowało się 1189 polskich zesłańców.

Na początku lat 70-ch XIX wieku zgodnie z danymi H. Skoka w kopalniach i zakładach Nerczyńskiego okręgu górniczego nadal pozostawało 279 polskich zesłańców⁹.

Analizując powyższe dane można zauważyć zmniejszenie ilości polskich zesłańców na terenie Obwodu Zabajkalskiego w ciągu pięciu lat. Zmiana ilości polskich zesłańców w Zabajkalu była spowodowana złagodzeniem kary dla uczestników powstania styczniowego na mocy manifestów cesarza z lat 1866 i 1868. Większa część polskich zesłańców skazanych na mniejsze okresy katorgi została z katorgi zwolniona i przeniesiona na osiedlenie na terenie guberni irkuckiej ponieważ na terenie Obwodu Zabajkalskiego polskich zesłańców nie osiedlano.

⁷ H. Skok, *Polacy nad Bajkałem. 1863–1883*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974, s. 115–116.

⁸ *Ibidem*, s. 116–117.

⁹ *Ibidem*, s. 118.

Tabela 1.

Liczba polskich zesłańców w Zabajkału 1 lipca 1867 roku¹⁰

Miejsce pobytu polskich zesłańców politycznych	Zajmuje się rolnictwem i gospodarstwem	Zajmuje się rzemiosłem	Wynajmuje się do pracy	Niczym się nie zajmuje	Całość
Katorżnicy:					
W Obwodzie Zabajkalskim					
W Czycie					5
W Kinonie					45
W Siwakowej					248
Przy naprawie drogi od stacji Beklemiszowej do Czyty					148
W Zakładzie Piotrowskim					118
W Darasunie					40
W Zatoce Murawiońskiej					12
W kopalnia złota nad rz. Karą					35
W zakładach Nerczyńskich					538
Całość w Obwodzie Zabajkalskim:					1189

Miejscami prac katorżniczych na terenie Obwodu Zabajkalskiego w drugiej połowie XIX wieku dla zesłanych uczestników powstania styczniowego były: Piotrowski Zakład Produkcji Żelaza, Aleksandrowski Zakład Produkcji Srebra, Więzienie Siwakowskie, Zatoka Murawiońska, kopalnie złota nad rzeką Karą, kopalnie Kadaińska, Balagińska, Ałgaczyńska i Kliczińska.

Podstawowe miejsca katorgi

Piotrowski Zakład Produkcji Żelaza staje się miejscem katorgi dla zesłanych uczestników powstania styczniowego już w jesieni 1863 roku¹¹. W październiku 1863 roku starszyzna wojskowy

¹⁰ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 247.

¹¹ Е. В. Семенов, *Польские политические ссыльные в Петровском железоделательном заводе в 60-е гг. XIX в.*, «Проблемы социально-экономического развития Сибири. Экономика. История», 2019, nr 1 (35), s. 151–158.

Klejmienow został skierowany z Irkucka i zrewidował budynki i pomieszczenia Piotrowskiego Zakładu dla rozmieszczenia polskich zesłańców. Planowano ulokować polskich zesłańców w więzieniu w którym w latach 30-ch XIX wieku byli rozmieszczeni Dekabryści.

Włodzimierz Obruczew w taki sposób zanotował przybycie polskich zesłańców: „Więzienie Dekabrystów znalazłem całkiem pustym i bardzo zniszczonym, ale wkrótce go zaczęto dobrze remontować i on szybko został wypełniony”¹².

Na początku planowano umieścić w nim nie więcej niż 25 zesłańców, ale napływ skazanych na katorgę zmusił władze ponownie rozpatrzyć sprawę i zwiększyć liczbę zesłańców do 100 osób. Na początku 1864 roku w Zakładzie Piotrowskim było tylko 13 zesłańców, między innymi rosyjscy rewolucjoniści, garybaldzcy i Polacy.

Na początku stycznia 1869 roku na robotach w Piotrowskim Zakładzie znajdowało się 115 zesłanych Polaków¹³. Powoli liczba ta została zmniejszona przede wszystkim w związku z tym, że większa część polskich zesłańców na podstawie manifestu 1868 roku została zwolniona z katorgi i przeniesiona na osiedlenie.

Edward Czapski który przez krótki okres znajdował się na katordze w Piotrowskim Zakładzie w następujący sposób opisał jak odbywały się prace katorżnicze: «Od rana czytaliśmy i uczyliśmy się, jeżeli nie przypadała na nas kolej skrobienia kartofli lub brukwi w kuchni; po obiedzie, bardzo skromnie a co najmniej czysto przyrządzonym, wychodziliśmy na spacer odetchnąć świeżym powietrzem; ale nie można było używać innej przechadzki jak iść bić rudę żelazną. Chętni przychodzili pomagać tym kolegom, którzy za mizerne wynagrodzenie dzień cały żelaznym młotem o rudę walili”¹⁴. Słowa E. Czapskiego potwierdza również wyżej wspomniany Włodzimierz Obruczew, który był świadkiem jak polskich zesłańców odprowadzali na roboty: „Na roboty kierowali ich bić rudę, przy różnej pogodzie, ale jednak z tym żeby mieli oni odpoczynek”¹⁵.

Jeszcze jednym zakładem górniczym na Zabajkalu, gdzie była wykorzystywana siła robocza polskich zesłańców był Aleksandrowski Zakład Produkcji Srebra¹⁶. Tu oraz w położonych niedaleko kopalniach polscy zesłańcy polityczni zajmowali się „pracą w górnictwie”¹⁷. 1 lipca 1867 roku w Zakładzie Aleksandrowskim na robotach znajdowało się 225 polskich zesłańców¹⁸, dane na 5 marca 1869 roku podają że ich liczba zmniejszyła się do 105 katorżników, a w położonej niedaleko kopalni Ałgaczińskiej było na robotach jeszcze 88 polskich zesłańców¹⁹. Obecnie dość trudno ustalić ilość polskich zesłańców którzy znajdowali się na katordze w Zakładzie Aleksandrowskim ponieważ liczba zesłańców nigdy nie była stałą. Większe lub mniejsze grupy polskich zesłańców na terenie Zabajkala ciągle były przemieszczane na podstawie rozporządzeń władzy miejscowej oraz generał-gubernatora guberni irkuckiej. Dane z 1869 roku świadczą

¹² В. А. Обручев, *Из пережитого*, «Вестник Европы», 1907, nr 6, s. 565–595.

¹³ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 301.

¹⁴ Е. Чззпски, *Рзмиетники Сыбирзкз*, Лондын 1964, s. 277.

¹⁵ В. А. Обручев, *ор. cit.*, s. 565–595.

¹⁶ Е. В. Семенов, *Рольские политические ссыльные...*, s. 125–131.

¹⁷ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 970. Л. 170.

¹⁸ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 244 об.

¹⁹ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 907. Л. 2–5.

że w Zakładzie Aleksandrowskim znajdowało się na robotach 200 katorżników, a w kopalni Ałgaczyńskiej – 100²⁰.

Największa liczba polskich zesłańców w omawianym okresie na terenie Obwodu Zabajkalskiego znajdowała się w Więzieniu Siwakowskim, które mieściło się w okolicach wsi Siwakowo nad rzeką Ingoda²¹. Najwięcej polskich zesłańców znajdowało się w Siwakowie w drugiej połowie 1865 roku i sięgała prawie 700 osób. Tu od połowy lat 50-ch XIX wieku działał zakład budowy barek i statków na potrzeby spławów nad Amurem. Kierownictwo zakładu również musiało znaleźć pracę dla tak wielkiej ilości zesłańców. Główne prace były następujące: wyrąb i dostawa drewna dla budowy barek, praca w tartaku, sprzątanie brzegu rzeki z odpadów produkcji barek. Osoby władające rzemiosłem były wykorzystywane przy pracach kowalskich, ciesielskich, ślusarskich i innych²². Prace katorżnicze w Siwakowo zostały uznane za prace w zakładach chociaż faktycznie do takich nie należały²³.

Część polskich zesłańców znajdujących się na katordzie w Siwakowo w grudniu 1865 roku została przeniesiona na roboty do wsi Darasun, gdzie miała zająć się budową domów mieszkalnych oraz budynków powstającego sanatorium przy darasuńskich źródłach wody mineralnej²⁴. Wśród tych którzy zdecydowali na się na wyjazd do Darasunia był B. Dybowski który pracował tam jako lekarz. Prace tych również nie można uważać za prace katorżnicze.

W październiku 1865 r. władze Głównego Zarządu Syberii Wschodniej w Irkucku zwróciły się do gubernatora wojennego z żądaniem umieszczenia w Siwakowie przedstawicieli warstw uprzywilejowanych, natomiast do pobliskiej wsi Domna przenieść przedstawicieli warstw nie-uprzywilejowanych. Przyczyną rozdzielenia uprzywilejowanych i nieuprzywilejowanych było to że: „przestępcy z warstw uprzywilejowanych znajdujący się w miejscu rozmieszczenia wraz z przestępcami z ludu wywołują na nich bardzo szkodliwy wpływ w związku z tym pan generał-gubernator uznał za potrzebne oddzielić przestępców uprzywilejowanych od przestępców z ludu i w przyszłości nie dozwalać trzymać ich razem w jednym miejscu”²⁵. Tak samo trzeba było oddzielić zesłańców w Zatoce Murawiewskiej i przenieść przestępców prostych do wsi Biankino.

Zatoka Murawiewska, położona niedaleko miasta Sreteńsk, była miejscem postoju statków które zapewniały żeglugę na rzekach Szyłka i Amur. W okresie zimowym gdy nawigacja ustawała w Zatoce Murawiewskiej naprawiano statki. W związku z tym w zakładzie również była wykorzystywana praca polskich zesłańców politycznych²⁶. W 1866 roku w Zatoce Murawiewskiej na robotach znajdowało się 178 polskich zesłańców²⁷, w następnym roku ich liczba uległa znacznej zmianie i zmniejszyła się do 12 zesłańców²⁸. W Zatoce Murawiewskiej zesłańcy zajmowali się

²⁰ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 994. Л. 22 об.

²¹ Е. В. Семенов, *Каторжные работы польских ссыльных в Сивяковском тюремном помещении в 60-е гг. XIX в.*, [w:] Сибирская ссылка: сборник научных статей, отв. ред. Л. М. Дамешек, А. А. Иванов, С. И. Кузнецов, Изд-во «Оттиск», Иркутск 2017, s. 340–348.

²² *Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 zacząwszy do roku 1878*, Lwów 1930, s. 88–89.

²³ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 36.

²⁴ *Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego...*, Lwów 1930, s. 220.

²⁵ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 217. Л. 1.

²⁶ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 217. Л. 1.

²⁷ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 51.

²⁸ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52. Л. 244 об.

rozbudową portu, umocnieniem brzegów rzek Kirenga i Szyłka, oprócz tego specjaliści którzy znali rzemiosło ślusarza i tokarza pracowali w tych zawodach przy naprawie statków²⁹.

Kierownictwo zakładu w listopadzie 1868 roku zwracało się z prośbą do władz Obwodu Zabajkalskiego o pozostawienie na osiedleniu w Zatoce Murawiewskiej zwolnionych z katorgi najbardziej potrzebnych fachowców między innymi W. Buszyńskiego, S. Gessa, K. Szmida³⁰.

120 polskich zesłańców politycznych zostało skierowanych na naprawę traktu Wierchnioudyńskiego łączącego Czytę i Wierchnioudyńsk. Zesłańcy zostali podzieleni na trzy grupy i nie mieli miejsca stałego pobytu ponieważ byli przenoszani z miejsca na miejsce w miarę naprawy drogi. We wrześniu 1867 roku w związku z nadchodzącymi mrozami i zaprzestaniem prac budowniczych wszyscy oni byli przeniesieni do zimowych kwater we wsi Bieklemiszewo³¹.

Podsumowując trzeba zaznaczyć że polscy zesłańcy znajdujący się na katordze na terenie Obwodu Zabajkalskiego w latach 60-ch XIX wieku w większości nie byli używani do ciężkich robót Oprócz tego dla większości polskich zesłańców okres samej katorgi był znacznie zmniejszony na mocy manifestów cesarza z lat 1866 i 1868 w związku z czym znaczna część polskich zesłańców osądzonych na mniejsze okresy katorgi została zwolniona i przeniesiona na osiedlenie w gubernii irkuckiej.

Dany temat potrzebuje gruntownego zbadania na podstawie zarówno materiałów wspomnieniowych polskich zesłańców jak również dokumentów archiwów syberyjskich.

Bibliografia

ГАЗК (Государственный архив Забайкальского края) Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 888.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 907.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 970.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 994.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 51.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 2 (п). Д. 52.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 217.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 301.

ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 1166.

Свод законов Российской империи издания 1857 г. Т. 15. Законы уголовные. Санкт-Петербург: В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1857.

В. А. Обручев, *Из пережитого*, «Вестник Европы», 1907, nr 6.

Очерки истории Восточного Забайкалья. Читинская область, Т. 1., Чита 2007. 170 s.

Е. В. Семенов, *Каторжные работы польских ссыльных в Сивяковском тюремном помещении в 60-е гг. XIX в.*, [w:] *Сибирская ссылка: сборник научных статей*, отв. ред. Л. М. Дамешек, А. А. Иванов, С. И. Кузнецов, Изд-во «Оттиск», Иркутск 2017.

²⁹ J. Siwiński, *Katorżnik czyli pamiętniki Sybiraka*, Kraków 1905, s. 107–108.

³⁰ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (о). Д. 888. Л. 45.

³¹ ГАЗК. Ф. 1. Оп. 1 (п). Д. 1166. Л. 1–2.

Е. В. Семенов, *Польские политические ссыльные в Александровском сереброплавильном заводе во второй половине XIX в.*, «Проблемы социально-экономического развития Сибири. Экономика. История. Педагогика», 2017, nr 2 (28).

Е. В. Семенов, *Польские политические ссыльные в Петровском железоделательном заводе в 60-е гг. XIX в.* «Проблемы социально-экономического развития Сибири. Экономика. История». 2019, nr 1 (35).

Е. Czapski, *Pamiętniki Sybiraka*, Londyn 1964.

Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 zacząwszy do roku 1878, Lwów 1930. 600 s.

J. Siwiński, *Katorżnik czyli pamiętniki Sybiraka*, Kraków 1905.

H. Skok, *Polacy nad Bajkałem. 1863–1883*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.

Резюме

Места каторжных работ польских политических ссыльных в 60-е гг. XIX века на территории Забайкалья

Размещение польских политических ссыльных на рудниках и горных заводах Нерчинского горного округа в 60-е гг. XIX в. до настоящего времени не являлось предметом самостоятельного исследования. Целью данной статьи является рассмотрение основных мест отбывания каторжных работ польскими ссыльными на территории Забайкалья в 60-е гг. XIX в., а также их характера и условий. Основными местами размещения ссыльных участников восстания 1863–1864 гг. являлись Петровский железоделательный завод, Александровский сереброплавильный завод, Сивяковское тюремное помещение, Муравьевская гавань, золотые промыслы на р. Кара. Местные власти, столкнувшиеся с проблемой занятости ссыльных каторжными работами, пытались различными способами ее решить, что не во всех случаях вполне удавалось. Формальное подразделение польских ссыльных на каторжные работы в рудниках, на заводах и в крепостях фактически на месте не играло практической роли с связи с ограниченностью подобных предприятий. Автор статьи анализирует мемуарное наследие польских ссыльных, отбывавших наказание каторжными работами на территории Забайкалья в рассматриваемый период, а также документы Государственного архива Забайкальского края. На основании проведенного анализа автор приходит к выводу, что хотя каторжные работы для польских ссыльных, в особенности представителей привилегированных сословий, были трудными, тем не менее не являлись чем-то драматическим. В связи со сложившимися объективными обстоятельствами, закрытием ряда рудников и отсутствием тяжелых видов работ большинство польских ссыльных к тяжелым физическим работам не привлекались.

Ключевые слова: Забайкалье, польские политические ссыльные, каторжные работы, горные заводы, рудники.

Summary

Places of hard labor of Polish political exiles in the 60s of the XIX century within Transbaikalian Region

Placement of Polish political exiles in mines and mining plants of the Nerchinsky mountain district in the 60s. of the XIX century until now it has not been the subject of independent research. The purpose of this article is to consider the main places for serving hard labor by Polish exiles in the Trans-Baikalian Region in the 60s. XIX century, as well as their nature and conditions. The main locations for the exiled participants in the uprising of 1863–1864. were Petrovsky iron works, Alexandrovsky silver-refining factory, Sivyakovo prison, Muravyovskaya harbor, gold mines on the river Kara. Local authorities, faced with the problem of employment of exiles by hard labor, tried to solve it in various ways, which was not entirely successful in all cases. The formal division of Polish exiles into hard labor in mines, factories, and fortresses did not actually play a practical role on the spot due to the limited nature of such enterprises. The author of the article analyzes the memoirs of Polish exiles who were serving sentences in hard labor in Transbaikalia during the period under review, as well as documents from the State Archive of the Transbaikalian Territory. Based on the analysis, the author concludes that although hard labor for Polish exiles, especially representatives of privileged classes, was difficult, nevertheless they were not something dramatic. Due to the prevailing objective circumstances, the closure of a number of mines and the absence of hard work, most Polish exiles were not involved in heavy physical work.

Keywords: Trans-Baikalian Region, Polish political exiles, hard labor, mining plants, mines.

Sergiusz Leończyk

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
ORCID 0000-0003-1459-982X

Dobrowolne osadnictwo Polaków na Syberii na przełomie XIX-XX wieków. Włościanie, robotnicy, kolejarze, inteligencja*

W polskiej historiografii dosyć szczegółowo eksponowany jest wątek martyrologiczny zesłańczej obecności polskiej na Syberii. Zsyłka na Syberię była karą nie tylko dla Rosjan, karani byli w ten sposób również cudzoziemcy – jeńcy wojenni, powstańcy, buntownicy z podbitych narodów, wśród których – od czasów konfederacji barskiej i rozbiorów Polski, a później po dwóch kolejnych powstaniach przeciwko caratowi – najwięcej było Polaków. Natomiast już wcześniej, od XVII wieku Polacy brali również dobrowolny udział w rosyjskiej kolonizacji Syberii¹. Zanim doszło do wojskowej kolonizacji Syberii, sekretarzem syberyjskiego chana Kuczuma był Polak, o czym wspominają M. Janik² i W. Pobóg-Malinowski³. Jeden z inicjatorów polskiej kolonizacji Ameryki Północnej, podróżnik i pisarz Paul Palgowski, obserwując początki emigracji polskiej na kontynent amerykański w XVII w. doszedł do wniosku, że z punktu widzenia polskiej racji stanu bardziej sensowna jest emigracja Polaków na obszerne tereny Rosji jako *zbieżna z polską polityką państwową XVII w. dotyczącą zagranicznej kolonizacji*⁴.

Za początek masowej migracji zarobkowej ludności polskiej do Cesarstwa Rosyjskiego można uznać lata 60. XIX wieku. Znaczny wzrost tego zjawiska szczególnie można zauważyć po stłumieniu powstania styczniowego w Królestwie Polskim i w Kraju Północno-Zachodnim.

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego Polonia i Polacy za granicą XIX-XXI w. realizowanego i finansowanego w Instytucie Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

¹ A. Kuczyński, *Syberia. 400 lat polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny. Antologia*, Krzeszowice 2007, s. 28–62.

² M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928, s. 36.

³ W. Pobóg-Malinowski, *Syberia*, [w:] *Polska i Polacy w cywilizacjach świata*, t. 1, z. 3, Warszawa 1939, s. 235.

⁴ M. Haiman, *Polish Past in America 1608–1865*, Chicago 1991, s. 8.

Za przyczyny tego procesu uznaje się szlaki polityczne w stosunku do ludności polskiej w wyżej wymienionych regionach, gdzie Polacy nie mogli być zatrudniani w administracji państwowej, w szkolnictwie czy na kolei. Emigracji Polaków do Rosji sprzyjały również idee i hasła pozytywistyczne, nawołujące do bogacenia się, niezależnie od warunków i miejsca pracy. Rozwój kapitalizmu po reformie uwłaszczeniowej 1861 roku stał się przyczyną dużego zapotrzebowania na inteligencję techniczną i robotników wykwalifikowanych⁵. Do powstawania skupisk Polaków w głębi Rosji w znacznym stopniu przyczynił się obowiązek służby wojskowej, bowiem Polacy najczęściej byli kierowani do odbycia służby wojskowej właśnie na wschodnie i południowe rubieże Cesarstwa, gdzie kwestią czasu było zebranie się znaczącej grupy. Żyjąc w innym środowisku, polscy żołnierze szybko się adaptowali, przyswajając język rosyjski. Dlatego sporo Polaków po odbyciu służby wojskowej pozostawało w Rosji i zakładało rodziny, natomiast oficerowie często musieli godzić się z proponowanym awansem i karierą wojskową w dalekich garnizonach na wschodzie i południu Cesarstwa Rosyjskiego⁶.

Drugą znaczną grupę emigrantów stanowiła młodzież polska, która po odbyciu studiów wyższych na uniwersytetach rosyjskich często pozostawała w Rosji, gdzie otrzymywała dobrze płatną pracę, której znalezienie w Królestwie było niemożliwe ze względu na represje wobec Polaków. Oprócz tego istniał obowiązek „odrabiania” studiów wyższych w miejscowościach potrzebujących wykształconej kadry⁷.

W latach 90. XIX w. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych przyznało, że wśród włościan guberni Królestwa Polskiego obserwuje się wzrost zainteresowania emigracją, że co roku wzrasta liczba chętnych do prac sezonowych w Prusach oraz, że zwiększa się liczba podań o przesiedlenie, które włościanie polscy składają do ministerstwa. Wszystkie te okoliczności oraz wzrost przypadków samowolnego przesiedlania się na Syberię doprowadziły, że temat polskiego dobrowolnego osadnictwa włościańskiego zaistniał podczas posiedzenia Komitetu Kolei Transsyberyjskiej 2 kwietnia 1897 r. Komitet wskazał władzom Królestwa Polskiego na możliwość osadzenia włościan z guberni Królestwa Polskiego w rejonie kolei permsko-kotłасьkiej⁸. Z protokołu posiedzenia wynikało, że Urząd Przesiedleńczy zajmuje się kwestią zasiedlenia północy Rosji, w tym guberni wiackiej i wołogodzkiej, przez które przechodzi kolej linii Perm-Kotłas⁹.

Dnia 22 czerwca 1901 r. ukazało się rozporządzenie Komitetu Kolei Transsyberyjskiej, które odzwierciedlało propozycję ministra spraw wewnętrznych odnośnie skierowania ruchu przesiedleńczego na ziemie państwowe w Cesarstwie zgodnie z prawem – z uwzględnieniem istniejących zasad prawnych dotyczących likwidacji majątku w guberniach Królestwa¹⁰.

⁵ Zob. J. Leskiewiczowa, *Warszawa i jej inteligencja po Powstaniu Styczniowym 1864–1870*, Warszawa 1961.

⁶ Zob.: W. Caban, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001; M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008; J. Legieć, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*, Kielce 2013.

⁷ Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978, s. 42–43.

⁸ ГАРФ (Государственный Архив Российской Федерации), Ф. 110. Оп. 24. Д. 1237. Л. 12, 57; Д. 1381. Л. 54; Д. 1876. Л. 15–16; Д. 1879. Л. 4.

⁹ РГИА (Российский Государственный Исторический Архив), Ф. 391. Оп. 2. Д. 81 (Справка к представлению Переселенческого Управления, от 20 декабря 1899 г. № 7895, о разрешении переселения из Привислинских губерний). Л. 56, 56 об., 57.

¹⁰ APS (Archiwum Państwowe w Siedlcach), Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Sokołowskiego, sygn. 161: 13, k. 2–3.

Co ciekawe, ruchu przesiedleńczego chłopów z Królestwa Polskiego do rejonu permsko-kotłasskiej kolei żelaznej nie odnotowano. Z raportów wynika, że rejon permsko-kotłasskiej kolei żelaznej w 1901 roku już został obsadzony przez przesiedleńców z innych guberni Cesarstwa. Dlatego władze zaproponowały delegatom potencjalnych przesiedleńców z Królestwa Polskiego inny kierunek przesiedleń: do rejonów tajgi w powiecie mariińskim guberni tomskiej, do powiatów aczyńskiego i kańskiego w guberni jeniisejskiej, do powiatu niżnieudińskiego w guberni irkuckiej oraz do zalesionych rejonów turińskiego i tarskiego, powiatów guberni tobołskiej i zachodniej części powiatu kaimskiego guberni tomskiej¹¹.

Warto dodać, że w tym czasie rejon kolei permsko-kotłasskiej był „licznie obsadzony” przez Polaków, którzy przyjechali na budowę kolei. W 1897 roku w czasopiśmie „Nowoje wremia” ukazał się artykuł, w którym z niepokojem pisano o koncentracji ludności polskiej. Tę sytuację referowano Mikołajowi II, na co car odpowiedział, że nic nie da się poradzić, skoro brakuje kadr rosyjskich, aby zapewnić szybki rozwój przemysłowy takiego wielkiego kraju¹². W 1898 roku na łamach „Russkogo wiestnika” informowano czytelników, że *budowa permsko-kotłasskiej kolei żelaznej jest całkowicie w rękach polskich i urzędnicy Rosjanie skarżą się, że są uciskani przez Polaków*¹³.

Na początku XX wieku, a zwłaszcza w dobie rewolucji lat 1905–1907, nastąpiły istotne zmiany w rządowej polityce przesiedleńczej na Syberię. Wiązało się to ściśle z nową polityką agrarną zainicjowaną i realizowaną przez premiera Piotra Stołyпина.

Wprowadzone zmiany prawodawstwa rosyjskiego, dotyczące przesiedleń na grunty skarbowe w guberniach syberyjskich, zrównały sposób traktowania chłopów z Królestwa Polskiego i guberni Rosji europejskiej. Niewątpliwie opracowany system wyboru gruntów przez wybranego delegata ze wsi, w większości przypadków wykluczał nieprzemysłane wyjazdy chłopów. System tzw. ulgowych taryf dawał możliwość wyjazdu nie tylko bogatych chłopskich rodzin, jak to było wcześniej (kiedy wymagano posiadania 500 rubli w gotówce na rodzinę), ale również biednych, nieposiadających ziemi na własność. W 1913 roku Urząd Przesiedleńczy w Sankt Petersburgu przygotował i wydał broszurę informacyjną w języku polskim, a jej drugie wydanie ukazało się ponownie w 1914 roku. Wszystko to świadczy o zainteresowaniu władz rosyjskich osadnictwem agrarnym Polaków na Syberii. Można przypuszczać z dużą dozą prawdopodobieństwa, że proces migracyjny ludności wiejskiej Królestwa Polskiego po 1914 roku miałby tendencję wzrostową, jednak został zahamowany przez rozpoczęcie pierwszej wojny światowej, natomiast po 1916 roku nie zaobserwowano już przesiedleń zarówno z Królestwa Polskiego, jak i z Kraju Zachodniego¹⁴.

W okresie od 1896 do 1914 roku z Królestwa Polskiego na Syberię przesiedliło się prawie 9 tysięcy osób. Trudna jest do określenia liczba Polaków, którzy przesiedlili się z ziem zabranych na Syberię, ponieważ z danych statystycznych wynika, że z guberni Kraju Północno-Zachodniego, określanych jako „gubernie z przewagą ludności białoruskiej” wyjechało 465 251 osób, natomiast z guberni Kraju Południowo-Zachodniego określanych jako „gubernie z przewagą

¹¹ *Ibidem*, k. 7.

¹² А. С. Суворин, *Дневник*, Текстологическая расшифровка Н. А. Роскиной. Подготовка текста Д. Рейфилда и О. Е. Макаровой, Москва 1992, s. 301–302.

¹³ Л. Волков, *Итоги польско-русского примирения*, Москва 1898, s. 17.

¹⁴ Л. Ф. Складаров, *Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы*, Ленинград 1962, s. 154–155.

ludności ukraińskiej” wyjechało 1 427 652 osób. Badając istniejące spisy przesiedleńców trudno na podstawie brzmienia nazwiska i informacji o wyznaniu wyrokować o narodowości. Jednak na podstawie danych o polskich wioskach na Syberii można wnioskować, że liczba przesiedlonych z ziem zabranych wynosiła około 25 tysięcy osób, zatem ogólna liczba polskich przesiedleńców na Syberii to około 34 tysiące osób¹⁵.

Największym problemem wśród polskich przesiedleńców na Syberii było zanikanie świadomości narodowej, wiary i języka ojczystego. Jeszcze w 1905 r. redakcja „Tygodnika Ilustrowanego” zorganizowała badania ankietowe wśród polskich przesiedleńców w Cesarstwie Rosyjskim, obejmując nimi Rosję europejską, Kaukaz i Syberię, wysyłając do polskich kolonii około 6 tysięcy ankiet. Badania skupiały się na sytuacji materialnej i duchowej Polaków, a kwestionariusz zawierał pytania o przyczyny wyjazdu, status społeczny, miejsce zatrudnienia w Rosji, przejawy zachowania świadomości narodowej i procesy asymilacyjne, stosunki z miejscową ludnością i władzą rosyjską. Na podstawie odesłanych ankiet (redakcja otrzymała 750 zwrotnych kwestionariuszy) podjęto analizę polskiego środowiska w głębi Rosji.

Opracowane przez dra Kazimierza Rakowskiego wyniki zostały opublikowane w 40 numerze „Tygodnika Ilustrowanego” z 1906 r.¹⁶. W artykule „Kolonie polskie w Rosji” omówiono strukturę społeczną Polaków i miejsce zatrudnienia w nowym kraju. Zauważono, że Polacy znajdują zatrudnienie w administracji państwowej, szczególnie w kolejnictwie, ale również i w sądownictwie. Ludzie bez wykształcenia pracują jako służba u Polaków zajmujących wyższe stanowiska lub jako ich podwładni, szczególnie w fabrykach, w kopalniach i w zakładach przemysłowych¹⁷. Niestety, w opracowaniu nie uwzględniono chłopów polskich, albowiem większość z nich nie czytała „Tygodnika”, a i samo zjawisko włościańskiej emigracji, zdaniem „Tygodnika” nie było aż na tyle masowe w porównaniu do wyjazdów kadry wykształconej, szczególnie do pracy przy budowie Kolei Transsyberyjskiej. Mimo to warto wyodrębnić niektóre ciekawe spostrzeżenia na temat dobrowolnych przesiedleńców Polaków. Ankiety wykazały słabą integrację społeczeństwa polskiego w Rosji, *stowarzyszenia polskie (i to przeważnie z celami dobroczynnymi) są rzadkością*. Oprócz tego istniała nieufność pomiędzy inteligencją polską i osobami niewykształconymi: chłopami i robotnikami¹⁸.

Jednym z przykładów dobrowolnego przyjazdu na Syberię w celu zarobkowym może być historia rodziny Miłoszów. Aleksander Miłosz – inżynier, budowniczy mostów. Ukończył politechnikę w Rydze. W 1913 r. razem z rodziną osiadł w Krasnojarsku mając roczny kontrakt rządowy¹⁹. Jego syn Czesław urodzony 30 czerwca 1911 r. w Szetejniach nad rzeką Niewiaża na Litwie, przyszły poeta, laureat Nagrody Nobla, w drodze na Syberię miał dwa lata, do Krasnojarska wraz z nianią dotarł najpierw do Rygi, stamtąd zaś do Petersburga, skąd wyruszył do Krasnojarska Koleją Transsyberyjską. Syberia dla jego ojca kojarzyła się jako kraj możliwości, nowych perspektyw. Młody inżynier projektował mosty, pracując przy wytyczaniu szlaków kolejowych, ale podczas pobytu w Krasnojarsku znalazł też czas, by polować na jelenie w rozciągających się od Ałtaju po Bajkał górach Sajańskich. Podróżował aż za koło polarne,

¹⁵ *Ibidem*, s. 157–158.

¹⁶ *Nasza Ankieta*, „Tygodnik Ilustrowany”, 1906, nr 40, s. 774.

¹⁷ *Kolonie polskie w Rosji*, *Ibidem*, s. 775–776.

¹⁸ *Co nas łączy między sobą wśród obcych?*, *Ibidem*, s. 776.

¹⁹ A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011, s. 13.

płynąc Jenisejem, a następnie wędrując psim zaprzęgiem przez tundrę. U ujścia Jeniseju spotkał statek słynnego Fridtjofa Nansena, który w 1913 roku na zlecenie norweskich kupców badał możliwości stworzenia regularnych morskich połączeń z wybrzeży Rosji do Europy. Na pokładzie zrobiono pamiątkową fotografię, długo później wiszącą w wileńskim mieszkaniu Miłoszów. Czesław Miłosz wspominał o pobycie w Krasnojarsku w „Rodzinnej Europie”, również w licznych wywiadach i wierszach. Po latach Krasnojarsk będzie przypominać mongolski pierścień, który podarował mu poznany w pociągu archeolog. W roku 1914, z powodu wybuchu I wojny światowej, cała rodzina jest z powrotem w Szeteljniach. Aleksander Miłosz zostaje zmobilizowany i trafia do pułku saperów²⁰. W «Памятной книжке Енисейской губернии за 1913 год» odnotowano skład jenisejskiego urzędu gubernialnego. W rozdziale *dział budowlany* zanotowany jest urzędnik państwowy Aleksandr Jewgienjewicz Miłosz, pełniący wtedy obowiązki referenta. Razem z Miłoszem w dziale budowlanym obowiązki architekta gubernialnego pełnił też Polak – Włodzimierz Aleksandrowicz Sokołowski.²¹

Dobrowolni przesiedleńcy, zarówno przedstawiciele inteligencji, kolejarze wojskowi, robotnicy i włościanie wnieśli znaczący wkład w rozwój Syberii na początku XX wieku. Warto zauważyć, że podczas odrodzenia ruchu polonijnego na przełomie XX-XXI w. na Syberii założycielami organizacji polonijnych zostali właśnie potomkowie Polaków przesiedleńców z początku XX wieku. Wśród nich założyciel i jeden z pierwszych Prezesów polonijnego stowarzyszenia „Ogniwo” w Irkucku – Prof. Eugeniusz Wrzaszcz (potomek włościan przesiedleńców), w Tomsku założyciele stowarzyszenia „Orzeł Biały” Wasyl Haniewicz (potomek włościan) i Aleksandra Guziejewa-Kamińska (potomek kolejarzy) oraz założyciel „Polonii” w Abakanie autor niniejszego artykułu jest również potomkiem włościan-przesiedleńców.

Bibliografia

- APS (Archiwum Państwowe w Siedlcach), Komisarz do Spraw Włościańskich Powiatu Sokołowskiego, sygn. 161: 13.
- ГАРФ (Государственный Архив Российской Федерации), Ф. 110 (Штаб отдельного корпуса жандармов 1827–1917). Оп. 24. Д. 1237, Д. 18766 1879.
- РГИА (Российский Государственный Исторический Архив). Ф. 391 (Переселенческое Управление МЗ). Оп. 2. Д. 81.
- W. Caban, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii carskiej w latach 1831–1873*, Warszawa 2001.
- A. Franaszek, *Miłosz. Biografia*, Kraków 2011.
- M. Haiman, *Polish Past in America 1608–1865*, Chicago 1991.
- M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928.
- A. Kuczyński, *Syberia. 400 lat polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny. Antologia*, Krzeszowice 2007.

²⁰ *Ibidem*, s. 15.

²¹ *Памятная книжка Енисейской губернии за 1913 год*, s. 22

M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008.

J. Legieć, *Służba rekrutów z Królestwa Polskiego w armii rosyjskiej w latach 1874–1913*, Kielce 2013.

J. Leskiewiczowa, *Warszawa i jej inteligencja po Powstaniu Styczniowym 1864–1870*, Warszawa 1961.

Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław 1978.

W. Pobóg-Malinowski, *Syberia*, [w:] *Polska i Polacy w cywilizacjach świata*, t. 1, z. 3, Warszawa 1939.

„Tygodnik Ilustrowany”, 1906, nr 40.

Л. Волков, *Итоги польско-русского примирения*, Москва 1898.

Памятная книжка Енисейской губернии за 1913 год.

Л. Ф. Складов, *Переселение и землеустройство в Сибири в годы столыпинской аграрной реформы*, Ленинград 1962.

А. С. Суворин, *Дневник*, Текстологическая расшифровка Н. А. Роскиной. Подготовка текста Д. Рейфилда и О. Е. Макаровой, Москва 1992.

Резюме

Добровольное переселение поляков в Сибирь в конце XIX и в начале XX вв. Крестьяне, рабочие, железнодорожники, интеллигенция.

Статья посвящена мало исследованным аспектам добровольной эмиграции различных по социальному признаку групп польского населения с территории Царства Польского и так называемого Западного Края во внутренние регионы России, в том числе в Сибирь. Большинство мигрантов прибыло на территорию Сибири в 1906–1914 гг. и связано это было с постройкой Транссибирской железнодорожной магистрали. Только крестьян переселилось в описываемый период около 34 000. Автор приводит пример Александра Милоша, инженера железнодорожника. Вместе с семьей он подписал правительственный контракт и выехал в Красноярск, где строил железнодорожные мосты. Вслед за ним приехала его жена и малолетний сын Чеслав, будущий поэт, лауреат Нобелевской премии по литературе. Семья Милошей вернулась в Литву в 1914 г. Среди современных представителей сибирской Полонии немало потомков тех поляков, которые переселились в Сибирь добровольно перед началом I Мировой войны.

Ключевые слова: Сибирь, Поляки-Полония, Добровольное переселение, Транссибирская железнодорожная магистраль.

Summary

Voluntary settlement of Poles in Siberia at the turn of the 19th-20th century. Peasants, workmen, railwaymen, intelligentsia

The article discusses the phenomenon of voluntary emigration of different social groups of ethnic Poles from the Kingdom of Poland and the so-called Western Krai to Russia, including Siberia. Most emigrants came to Siberia between 1906–1914, which was related to the making of the Trans-Siberian Railway. This group included about 34 thousand peasants. The Author described the case of Aleksander Miłosz, a railway engineer, who signed his contract in 1912 and came to Krasnoyarsk to work as a constructor of railway bridges and a building designer. He was soon joined by his wife and his three-year-old son Czesław – a future poet and Nobel prize-winner. They returned to Lithuania in 1914. Descendants of Polish emigrants who came to Siberia voluntarily before the outbreak of the First World War are still numerous among the Polish community in Siberia today.

Keywords: Siberia, Poles-Polonia, voluntary emigration, the Trans-Siberian Railway.

Paweł Kosieradzki

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Oblicza syberyjskich wspomnień – różne formy na utrwalenie zesłania*

W XIX wieku tereny Syberii stały się katorżniczym miejscem zesłania dla wielu Polaków. Trafiali tam żołnierze, oficerowie, lokalni artyści, poeci oraz zwykli zjadacze chleba. Wielu z nich opisywało swój los na różne sposoby. Pamiętniki, listy, notatki czy też obrazy stały się niezwykle cennym dokumentem, który pomaga odbiorcy poznawać tamtejsze życie. Chciałbym przedstawić trzy postacie, które łączyło tylko jedno – zesłanie. Swoje losy opisywali na różne sposoby. Listy, obrazy czy notatki były swoistą terapią na bolączki dnia codziennego.

Pierwszą postacią którą chciałbym przedstawić był Leopold Niemirowski. W swoich obrazach ukazywał idylliczne piękno Syberii, jej pierwotną, groźną przyrodę, mieszkańców i ich domy, a także prawosławne cerkwie. Przez ponad 17 lat zesłania stworzył kolekcję¹, która jest rozproszona po wielu muzeach. Warto wspomnieć, iż brał udział jako dokumentalista w kilkunastomiesięcznej wyprawie w latach 1844–1845 na rosyjski Daleki Wschód².

Niemirowski urodził się w 1810 roku w Tahaczynie na Wołyniu. Wywodził się z rodziny szlacheckiej. Na studiach w styczniu 1829 roku, otrzymał zgodę rektora – mógł zostać słuchaczem wielu wykładów na uniwersyteckich wydziałach.

Następnie Niemirowski trafił do Warszawy. Brał udział w walkach podczas nocy listopadowej 1830 roku. Po powrocie na Wołyń, za udział w powstaniu listopadowym, został skazany na konfiskatę majątku. Był więźniem cytadeli Kijowskiej, gdy wyszedł na wolność prowadził tajną działalność patriotyczną w Kowlu i Odessie³. Jednym z działań był przemyt zakazanej literatury pod przykrywką firmy handlującej zbożem. Ponownie został aresztowany w 1838 roku. Komisja śledcza w Kijowie skazała go na karę śmierci, która została zamieniona na 20 lat katorgi

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego Polonia i Polacy za granicą XIX–XXI w. realizowanego i finansowanego w Instytucie Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.

¹ M. Chrostek, *Etos Dziewiętnastowiecznych Zesłańców*, Wrocław 2008, s. 119.

² W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: słownik biograficzny*, Warszawa 1998, s. 416.

³ *Ibidem*, s. 418.

na Syberii. 29 października 1839 roku rozpoczął odbywanie kary w Usole. Miejscowość Usole Syberyjskie położona jest nad jedyną rzeką wypływającą z jeziora Bajkał – Angarą. Słynie ze słonych źródeł, z których do dziś waży się sól. W tych warzelniach pracowało wielu polskich zesłańców – jednym z nich był święty Rafał Kalinowski – patron Sybiraków. Niemirowski nie pracował w Usole, ponieważ został nauczycielem rysunku dzieci naczelnika tamtejszych zakładów solnych wschodniej Syberii⁴. Uczył niedługo, ponieważ o talencie malarza dowiedział się generał-gubernator, Syberii Wschodniej Wilhelm Rupert, dzięki któremu Leopold trafił do Irkucka.

W latach 1841–1842 dwukrotnie skracano mu wyrok o 5 lat, aż 25 października 1843 r. zwolniono go z kary pracy i zamieniono na przymusowe osiedlenie we wsi Okino. Niemirowski ciągle jednak przebywał w Irkucku nauczając rysunku oraz języka francuskiego. Tam mógł także doskonalić swój talent i rozwijać pasję malarską. Malował ołówkiem i węglem, potem udało mu się zdobyć farby i pędzle. Rysował głównie portrety kolegów zesłańców oraz ich bliskich a także miejscowych działaczy z rodzinami.

Zajmował się też pejzażami. W 1884 roku Rosjanie zaplanowali zorganizowanie wyprawy na Syberię Wschodnią w nieznane rejony Rosji. Niemirowski pojechał z nimi w celu dokumentowania za pomocą obrazów – widoków⁵, ludzi, ich ubioru, co miało służyć następnie na opis wyprawy. Podczas podróży Ludwik cały czas rysował – krajobrazy, syberyjską przyrodę, miasta, osady, wulkany. Portretował miejscową ludność – Jakutów, Tunguzów, Buriatów i Koriaków, Czukczów i Kamczadali. Dzięki jego niezwykle szczegółowym rysunkom, przetrwały wszystkie detale i można je odtworzyć. Rysował kobiety i mężczyzn w tradycyjnych strojach, przedstawianych ze szczegółami, ale także tworzył plansze ukazujące podstawowe części ubioru. Wykonywał to z dużą dokładnością, dzięki czemu można poznać krój, zdobienia oraz inne detale, na przykład : guziczki i patki do zapinania kaftana.

Zasłynął także z rysunku scen, ukazujących codzienność. Rysunki te są dziś historycznymi dokumentami o dużej wartości etnograficznej⁶. Niestety, za zaginiony uznaje się prowadzony przez malarza dziennik zapisywany podczas wyprawy.

17 lipca 1845 roku, po ponad 14 miesiącach wyprawa powróciła do Irkucka. Niemirowski nadal nauczał rysunku, jednocześnie podróżował jako rysownik, głównie w okolicach Bajkału.

W wyniku amnestii 1857 roku Niemirowski mógł powrócić na rodzinny Wołyń. Tam całkowicie poświęcił się malarstwu, wykorzystywał to, co naszkicował będąc na zesłaniu. Niestety, pasmo sukcesów jakimi była wystawa w Paryżu, Warszawie, Krakowie, zakończył pożar mieszkania i pracowni w Turzysku. Pochłonął on znaczną część zbiorów. Artysta zmarł w Lubomli na Wołyniu.

Prace Niemirowskiego przetrwały na podstawie litografii. Po powrocie z wyprawy zostały zamieszczone w wydany po rosyjsku przez Iwana Bułyczewa 1856 roku, albumie pejzaży Syberii Wschodniej. Jednakże, przy około 70 ilustracjach, nie zamieszczono nazwiska autora. Obrazy znajdują się w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie (24 rysunki), Muzeum sztuk pięknych, imienia Aleksandra. S. Puszkina w Moskwie (6 akwareli), Muzeum Historii

⁴ M. Chrostek, *op. cit.*, s. 120.

⁵ Zofia Lech, *Syberia Polską pachnąca*, Warszawa 2002, s. 14.

⁶ H. Ostromecka, *Polska Ikonografia Syberii o tematyce etnograficznej sprzed 1917 roku*, w *Historia kontaktów Polsko-Rosyjskich w dziedzinie etnografii tom CIII*, Wrocław 1976.

Buriacji w Ułan Ude, a także w dwóch muzeach Irkucka: obwodowym muzeum krajoznawczym, i obwodowym muzeum sztuki⁷.

W dwusetną rocznicę urodzin artysty – zesłańca w 2010 roku w Irkucku został wydany album „Podróż po Syberii Wschodniej Leopolda Niemirowskiego: rysunki, akwarele, litografie”. Zawarte tam zostały teksty biograficzne zapisane w języku polskim i rosyjskim, fragmenty listu z podróży na Kamchatkę a co ważne – reprodukcje wszystkich zachowanych i odnalezionych do 2010 roku ponad 100 prac⁸.

Kolejnym polskim zesłańcem o którym warto pamiętać ze względu na jego osiągnięcia jest Aleksander Czekanowski. To postać tragiczna i pokrzywdzona przez los. Był wybitnym geologiem oraz paleontologiem. Dzięki niemu, a raczej stworzonych przez niego map Syberia posiadała spis kartograficzny wielu mieszanych dotąd ziem. Przez długi czas był to jedyny materiał opisujący wygląd środkowej Syberii. Aleksander urodził się 12 lutego 1833 roku w Krzemieńcu na Wołyniu. Już od najmłodszych lat przejawiał zainteresowanie przyrodą. Do gimnazjum uczęszczał w Kijowie. W latach 1850–1855 studiował medycynę lecz przeniósł się na studia geologiczne do Dorpatu (obecny Tartu w Estonii)⁹. Tam właśnie nawiązał przyjaźń z Benedyktem Dybowskim swoim późniejszym opiekunem na Syberii. Czekanowski odznaczał się niezwykle uprzejmością w stosunku do innych. Za niezwykle interesujące uważał nowe prądy w naukach przyrodniczych. Rozwijał swoją pasję do geologii poprzez zwiedzanie okolicy, zbierania minerałów czy żywym zainteresowaniem botaniką. Biegle porozumiewał się w języku niemieckim. Jego ogromną zaletą była bardzo dobra pamięć, dzięki której, pomimo braku dostępu do literatury, potrafił opisać to, co widzi.

W 1863 roku został aresztowany pod zarzutem uczestnictwa w powstaniu styczniowym i zesłany na Syberię¹⁰. Podczas wędrówki towarzyszył mu przyrodnik i chemik Mikołaj Hartung. Poznał wtedy także Jana Czerskiego. Do Tomsku trafił chory na tyfus, a choroba ta odbijała się na jego zdrowiu do końca życia. Lekko podleczonego kontynuował katorżniczy marsz. Dotarł do Daurii. Tutaj opiekę nad nim zaczął sprawować Dybowski. Poza tym, że leczył Aleksandra, zainteresował go badaniami przyrody z okolicznych terenów. Czekanowski uzbrojony w lupę zrobioną własnoręcznie ze szkła karafki brał udział w projekcie¹¹. Jednakże, został przeniesiony do nieistniejącej dziś wioski Padun położonej nad Angarą. Nadal prowadził badania geologiczne i obserwacje meteorologiczne przy pomocy własnoręcznie wykonanych przyrządów. Ratunkiem dla Czekanowskiego okazał się być jego dawny przyjaciel ze studiów Fryderyk Schmidt. Wsparł go nie tylko materialnie, kupił książki jego autorstwa i zamówił kolejne, ale też wstawił się za przeniesieniem w 1868 roku do Irkucka. To właśnie tam działał oddział Syberyjski Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Na jego zlecenie Czekanowski prowadził w latach 1869–1871 badania geologiczne guberni irkuckiej. Badał doliny rzek oraz Góry Nadmorskie nad Bajkałem. Został doceniony przez Rosyjskie Towarzystwo Geograficzne, które odznaczyło go złotym medalem.

⁷ *Ibidem*.

⁸ K. Czajkowski, *Leopolda Niemirowskiego „Podróż po Syberii Wschodniej” – rysunki, akwarele, litografie*, Wydawnictwo Artizdat, Irkuck 2010.

⁹ Z. Lech, *Syberia Polską pachnąca*, Warszawa 2002, s. 95.

¹⁰ Z. Wójcik, *Aleksander Czekanowski*, Lublin 1982, s. 19.

¹¹ *Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Polscy Badacze Syberii*, Warszawa 2008, s. 21.

Gdy pogoda nie była sprzyjająca do badań terenowych, opracowywał wyniki oraz kreślił mapy. Jego pierwsze dzieło wydane w 1874 roku w języku rosyjskim nosiło tytuł *Геологические исследования Иркутской Губернии* (*Badanie geologiczne Gubernii Irkuckiej*).

Czekanowski cały czas był także zapraszany na różnego rodzaju wyprawy badawcze. Zajmował się także zbiorami Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego¹².

Za fundusze otrzymane ze sprzedaży zbiorów wyruszył zbadać dolny bieg rzeki Leny. Wyruszył 13.05.1875 roku. Za towarzysza miał Zygmunta Węglowskiego. To właśnie on całą tę wyprawę opisał w książce „Wspomnienia o podróży Aleksandra Czekanowskiego na rzece Oleniok w 1875 roku”. Co ciekawe, fragmenty zapisków Węglowskiego można odnaleźć w książce „Syberia: czterysta lat polskiej diaspory: antologia historyczno-kulturowa” autorstwa Antoniego Kuczyńskiego.

Z wyprawy przywieźli imponujące zbiory 1500 okazów geologicznych, zielnik składający się z 3000 suszonych roślin oraz zbiór około 7000 okazów entomologicznych. Zebrał także cenne informacje dotyczące tunguskich plemion. Ze sprzedaży części kolekcji Czekanowski mógł spłacić zaciągnięte na poczet wyprawy długi. Jego zbiory do dziś można zobaczyć w muzeach Petersburga oraz Kijowa. Niestety, te które pozostały w Irkucku spłonęły w pożarze miasta w 1879 r. Badania terenowe przyniosły Czekanowskiemu uznanie Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego, które wstawiło się dla niego o amnestię w 1876 roku. Trafił do Petersburga, gdzie otrzymał posadę kustosza Muzeum Archeologicznego Akademii Nauk¹³.

Tam swój czas poświęcił na opracowywanie własnych zbiorów oraz rysowania map geologicznych. Pomimo tego, źle znosił pobyt w mieście, marzył o kolejnych wyprawach oraz powrocie do badań terenowych. Posiadał sprzyjające warunki do pracy naukowej, jednakże choroba nerwowa, na jaką zapadł już na Syberii przybrała na sile. 18 października 1876 roku popełnił samobójstwo¹⁴.

Czekanowski pisał głównie po rosyjsku. Po polsku tworzył niewiele. W „Wędrowcu” w roczniku z 1875 opublikowano jego : „Wspomnienia z podróży po rzece Oleniok” a w „Tygodniku” mapę z podróży, którą odbył wraz z Węglowskim. Biografowie uważają, że napisał 38 prac, które nie zostały przetłumaczone. Szacują, także że przebył 25–27 tysięcy kilometrów. Nie były to jednak bezowocne wędrówki, dzięki tym wyprawom rozszerzono opis fauny oraz flory syberyjskiej a także zmniejszono ilość białych plam na mapie terenu Syberii.

List jest jednym z najstarszych gatunków literackich, eksploatowanym na szeroką skalę w starożytności, zmodyfikowanym w Biblii i stale obecnym w późniejszych epokach, bądź to jako samodzielna forma wypowiedzi, bądź jako element wpleciony w szerszą narrację. Jest to forma w której adresat, oprócz historii przelewa na papier uczucia. Dobrym tego przykładem są listy Ludwika Niemojowskiego adresowane do córki. Niemojowski to postać bardzo interesująca. Urodził się w 1823 roku w Radoszewicach. Pochodził z rodu tak zwanych „wielkich kaliszan”¹⁵. W czasie trwania powstania styczniowego wspomagał walczących pożywieniem oraz finansowo. Momentem zwrotnym w jego życiu stał się marzec 1863. Po zwycięstwie Rosjan w bitwie pod

¹² Z. Lech, *op. cit.*, s. 94.

¹³ Z. Wójcik, *op. cit.*, s. 15.

¹⁴ *Ibidem*, s. 16.

¹⁵ H. M. Małgowska, *Etnografia Syberii w pracach Ludwika Niemojowskiego*, [w:] *Historia kontaktów polsko-rosyjskich w dziedzinie etnografii*, Warszawa 1984, s. 111–112.

Radoszewicami, naczelnik wieluńskiej żandarmerii odkrył coś, co zadecydowało o dalszym losie Niemojowskiego. Okazało się, że na terenie dworu leczono ośmiu powstańców, a poza tym, w kościele znaleziono 9 zakrwawionych trupów, złożonych pod chorągwią. Oskarżony o wszystko Ludwik z zarzutem „że chciał wzbudzić jeszcze większe u postronnych ludzi oburzenie do Rosjan” został schwytany. Oprócz Niemojowskiego aresztowano także księdza Stanisława Koreckiego. Obaj otrzymali karę śmierci, jednakże zamieniono ją na zsyłkę na Syberię¹⁶.

Wtedy zaczął korespondencję z córką¹⁷. Listy te są źródłem informacji nie tylko o Niemojowskim, ale także Syberii. Przesycone uczuciami a jednakże neutralne, aby nie martwić ukochanej latorośli wydarzeniami z dnia powszedniego. Cały zbiór zawiera 104 listy pisane w latach 1867–1874. Miejsca, z których zostały one nadane pomagają odtworzyć trasę, jaką przebył podczas zesłania. W treści niektórych z listów znajdują się zagadki, rebusy oraz wiersze. W kilku widać działanie cenzury – fragmenty zostały po prostu wycięte.

Pierwszy list, który chciałbym przedstawić, został napisany 4 marca 1869 roku¹⁸, w Minusińsku. W jego treści przybliża córce miejsca, które odwiedza i w których przyszło mu żyć. Syberię uważa za ziemię przeklętą, nazywaną w ten sposób nawet przez rodowitych mieszkańców Są to tereny bardzo mało znane, niedokładnie określone na mapach i w książkach. Zazwyczaj, w ich treści wymienione są większe rzeki, główne miasta, przybliżona liczba mieszkańców. Stwierdza, że nie ma co się temu dziwić, ponieważ na Syberię trafiają tylko Ci którzy muszą, czyli zesłańcy, lub podróżujący za chlebem, a podróżnicy omijają starannie ten trudny do zniesienia klimat. Rozmawiając z tubylcami nie zdarzyło się nigdy od kiedy sięgają pamięcią, że ktoś przyjechał na Syberię z ciekawości. Pierwotna ludność musiała pogodzić się z zastaną sytuacją. Natomiast Syberia zawładnięta przez Rosję, dalej pozostała podzielona na azjatyckie plemiona żyjące w stanie zupełnej dzikości. Co ciekawe, cywilizacja rosyjska nie potrafiła wypłenić wartości przez nie wyznawanych. Niemojowski ludność Syberii dzieli na dwie kategorie: pierwsza to rosyjska złożona z zesłańców i ich potomków, oraz dobrowolnie przybyłych urzędników i kupców. Druga natomiast to pierwotna ludność, która od wieków zamieszkiwała tamte tereny. Przytacza też opowieść o księdzu mieszkającym w Krasnojarsku. Cała gubernia jenijska stanowiła jego parafię. Opisywał go jako duchownego będącego cały czas w trasie, ponieważ ciągle jeździł spowiadać i chrzczyć swoich parafian, więc w jednym miejscu mógł gościć rzadziej niż raz na dwa lata. Dalej porusza temat powrotów zesłańców do kraju oraz tych, którzy zostali przesiedleni do Rosji.

Kolejny list jest datowany na 30 kwietnia 1869 roku¹⁹. Ludwik pisze do córki, pomimo braku od niej odpowiedzi na poprzednią wiadomość, ponieważ przypada teraz święto Wielkanocne. W tym czasie wszyscy mieszkańcy się radują, bawią a poczta jest zamknięta. Następnie przybliża obraz prawosławnej Wielkanocy: wszystkie zwyczaje, które wtedy obowiązują oraz okolicznościowe zabawy. Z kolei w dalszej części opowiada o warunkach pogodowych, jakie teraz panują. Dziwi się, iż pomimo nadchodzącego ciepła nadal na rzekach występuje lód i można śmiało pieszo je przekraczać. Jednocześnie wie, że jeszcze góra 6 tygodni i rozpocznie się po nich żegluga. Jednakże, od razu zaznacza, że bardzo nie lubi tego sposobu podróżowania. Może i jest

¹⁶ *Ibidem*, s. 115.

¹⁷ Listy znajdują się w Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego w Licheniu Starym.

¹⁸ List L. Niemojowskiego do córki, 4 marca 1869, Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego, Licheń Stary.

¹⁹ List L. Niemojowskiego do córki, 30 kwietnia 1869, Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego, Licheń Stary.

on i tani, ale nader niewygodny, i niebezpieczny. Żałuje, że nie ma ze sobą książek dotyczących geologii. Stwierdza, że dogłębniej znając tę dziedzinę, mógłby wiele osiągnąć na tym polu, i odkryć coś nowego, przydatnego dla nauki. Chwali się nawet, że posiada kilka kłów mamuta, jednakże żałuje, że gdy przyjdzie czas opuścić to miejsce, ze względu na ich gabaryty, nie będzie mógł tego zabrać ze sobą.

Warto zauważyć, że wszystkie listy, w zasadzie składają się z tych samych elementów: opisu pogody, wydarzeń które miały miejsce od ostatniego listu a także wyrażenia ogromnej tęsknoty oraz przekazanie niezliczonych pokładów miłości do córki. Według mnie, najciekawszym materiałem badawczym dotyczącym Niemojowskiego nie są ani artykuły publikowane w czasopiśmie, ani monografia „Obrazki Syberii”²⁰, a właśnie listy. To z nich wyłania się prawdziwy obraz Niemojowskiego: człowieka zainteresowanego otaczającą go ludnością, zwierzętami oraz przyrodą, a jednocześnie nieustannie tęskniącym za ukochaną rodziną od której oddzielony został tysiącami kilometrów.

Wyżej wymienione przykłady, pozwalają ukazać różnorodność sposobu wyrażania wspomnień o wydarzeniach. Należy pamiętać, iż niektóre materiały do tej pory nie zostały opracowane i spoczywają na dnach wielu archiwów. Opracowywanie ich nie jest tylko odkrywaniem nowych spojrzeń na syberyjską rzeczywistość ale także poznawaniem wielu osobistych historii. Co więcej, wgłębianie się nie tylko w treść ale także w uczucia i emocje towarzyszące piszącym pozwalają lepiej zrozumieć sytuację w jakiej zostali postawieni.

Bibliografia

- Archiwum Polskiej Akademii Nauk, Polscy Badacze Syberii*, Warszawa 2008.
 Mariusz Chrostek, *Etos Dziewiętnastowiecznych Zesłańców*, Wrocław 2008.
 Krzysztof Czajkowski: *Leopolda Niemirowskiego „Podróż po Syberii Wschodniej” – rysunki, akwarele, litografie*, Wydawnictwo Artizdat, Irkuck 2010.
Historia kontaktów Polsko-Rosyjskich w dziedzinie etnografii, Wrocław 1976.
 Zofia Lech, *Syberia Polską pachnąca*, Warszawa 2002.
 Listy Ludwika Niemojowskiego do córki, zbiory Muzeum im. ks. J. Jarzębowskiego w Licheniu Starym.
 Ludwik Niemojowski, *Obrazki Syberii*, Warszawa 1875.
 Wiktoria Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku: słownik biograficzny*, Warszawa 1998.
 Zbigniew Wójcik, Aleksander Czekanowski, Lublin 1982.

²⁰ L. Niemojowski, *Obrazki Syberii*, Warszawa 1875.

Резюме

Лица сибирских воспоминаний – различные формы сохранения памяти о ссылке

Статья касается различных форм записи воспоминаний о ссылке в Сибири. В XIX веке Сибирь была местом кары для многих поляков. Письма, записи, фотографии, дневники стали необычайным документом, которые могут помочь открыть и узнать реалии той жизни. Примеры, показанные в статье, дают возможность увидеть, как различны способы выражения воспоминаний о ссылке. Стоит отметить, что до настоящего времени, не введено в научный оборот достаточного количества таких материалов. Открытие хотя бы части их, а также тех эмоций и чувств, которые были присущи авторам, дают возможность лучше понять ситуацию, в каковой находились ссыльные поляки.

Ключевые слова: Сибирь, ссылка, воспоминания, описания природы, ностальгия по Родине.

Summary

Faces of Siberian memories – various forms to consolidate exile

The article is about various forms of consolidation of memories of exile to Siberia. In the nineteenth century, Siberia was a torture place of exile for many Poles. Various people were sent there. Letters, notes, pictures, diaries became an extraordinary document that helped the recipient get to know the local life. The examples mentioned in the text show various ways of expressing memories of events. You have to be aware that a lot of material has not been developed so far. Exploring not only the content but also the feelings and emotions that accompanied the authors allow you to better understand the situations in which they found themselves.

Keywords: Siberia, exile, memories, description of nature, longing for a homeland.

Rafał Lange

Dział Badań Rynku i Opinii NASK PIB

Pochodzenie kresowe Polaków

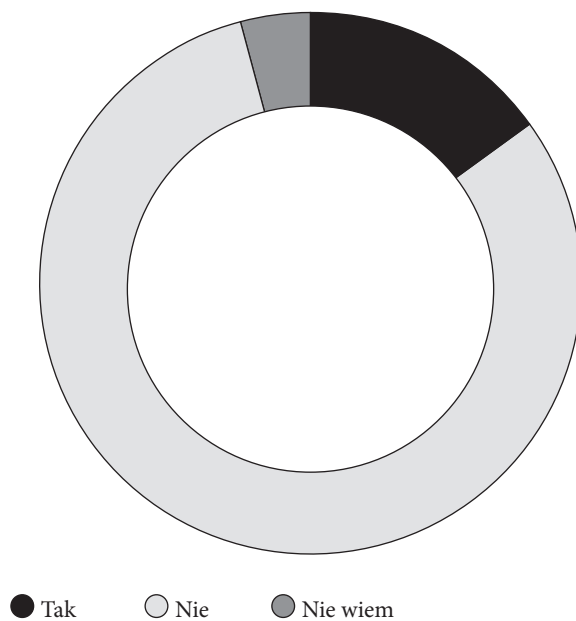
Kresy Wschodnie to pojęcie, które określa przede wszystkim przedwojenne ziemie II Rzeczypospolitej zajęte przez Związek Sowiecki w 1939 r. i które obejmowały województwa: nowogródzkie, poleskie, stanisławowskie, tarnopolskie, wileńskie, wołyńskie oraz część lwowskiego i białostockiego. Termin „Kresy Wschodnie” był praktycznie zakazany w czasach rządów komunistycznych w Polsce. „Kresy” miały zniknąć ze świadomości i narracji społecznej bądź ostatecznie miały się kojarzyć z kolonizacją, niewolnictwem, prześladowaniem etnicznym ze strony Polaków. Dlatego, praktycznie przez cały ten okres, zarówno ośrodki akademickie czy instytucje statystyki publicznej w Polsce, nie prowadziły żadnych badań nad stanem liczebności populacji pochodzącej z Kresów Wschodnich.

Upadek komunizmu w 1989 r. przywrócił Kresom należne im miejsce w dyskursie publicznym, lecz nadal jest brak rzetelnych badań statystycznych nad problemem stanu populacji pochodzenia kresowego. Przez ostatnie 30 lat jedynie CBOS w 2012 zrealizował badania sondażowe pt „Kresowe korzenie Polaków”¹, które stanowią jedynie punkt wyjścia w oszacowaniu stanu ludności pochodzenia kresowego, gdyż opierają się na deklaracjach respondentów, a nie na obiektywnych pomiarach statystycznych. Niemniej jednak, w chwili obecnej nie ma w literaturze naukowej innych i bardziej rzetelnych danych mówiących o stanie ludności pochodzącej z Kresów Wschodnich w skali całej populacji Polaków.

Według wspomnianych badań zrealizowanych przez CBOS, ok. 15% wszystkich Polaków pochodzi z Kresów (patrz Wykres 1), czyli co siódmy Polak deklaruje, że posiada krewnego (rodzica, dziadka, pradziadka) urodzonego na Kresach lub sam tam się urodził (patrz Wykres 2). Szacować zatem można, że osób pochodzących z Kresów w Polsce żyje od 4,3 mln do 4,6 mln.

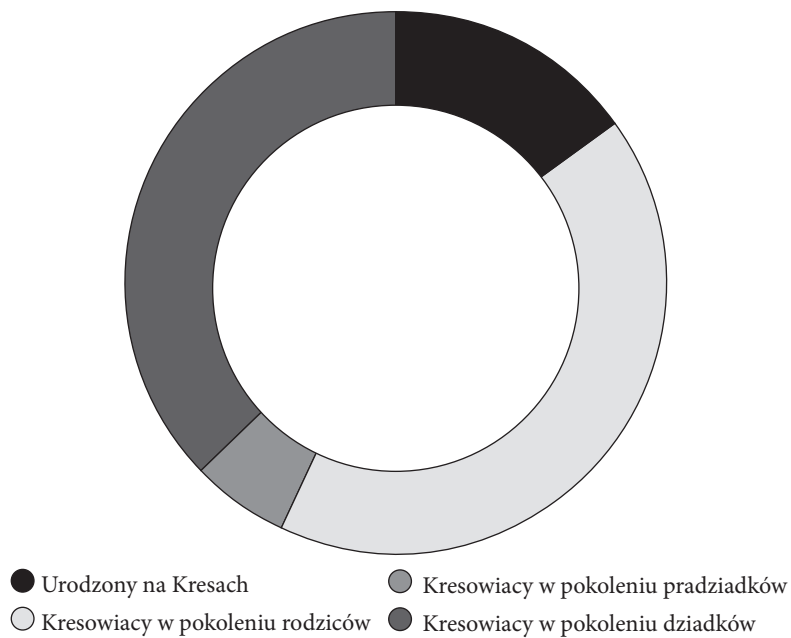
¹ M. Herrman, *Kresowe korzenie Polaków*, Komunikat CBOS, Warszawa 2012.

Wykres 1. Odsetek badanych deklaruujących pochodzenie z Kresów Wschodnich.

Źródło: CBOS 2012.

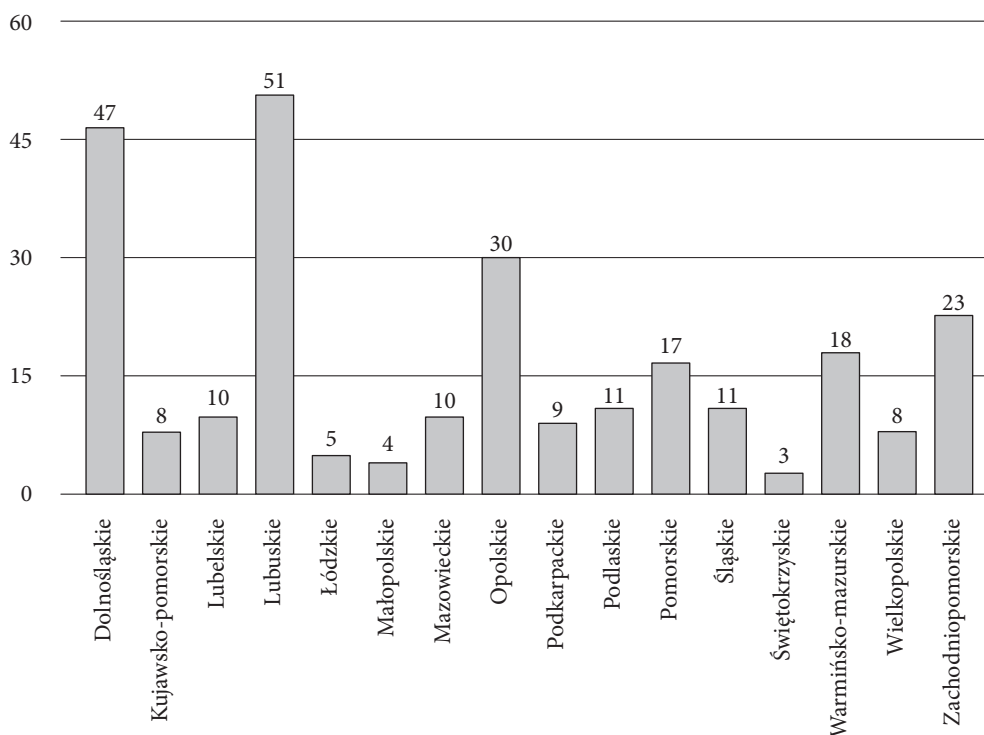
Wykres 2. Dystans pokoleniowy.

Źródło: CBOS 2012.

Najczęściej kresowe pochodzenia deklarowali mieszkańcy woj. lubuskiego 51%, woj. dolnośląskiego 47%, woj. opolskiego 30%, woj. zachodniopomorskiego 25%, woj. warmińsko-mazurskiego 18% i woj. pomorskiego 17%. Stosunkowo, najrzadziej mieszkańcy woj. świętokrzyskiego 3%, woj. małopolskiego 4% i woj. łódzkiego 5% (patrz Wykres 3).

Wykres 3. Odsetki badanych deklarujących posiadanie przodków urodzonych na Kresach Wschodnich w poszczególnych województwach.

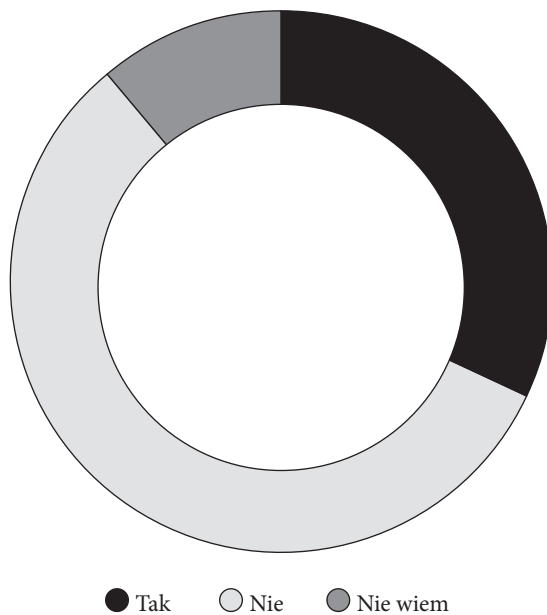

Źródło: CBOS 2012.

Interesującym jest, że wśród polskich Kresowiaków, aż co trzeci (32%) posiada żyjących krewnych za wschodnią granicą. Niestety większość badanych posiadających krewnych za wschodnią granicą Polski nie utrzymuje z nimi relacji (53%) i tylko nieliczni (9%) określają te relacje jako stałe (patrz Wykres 4 i 5)².

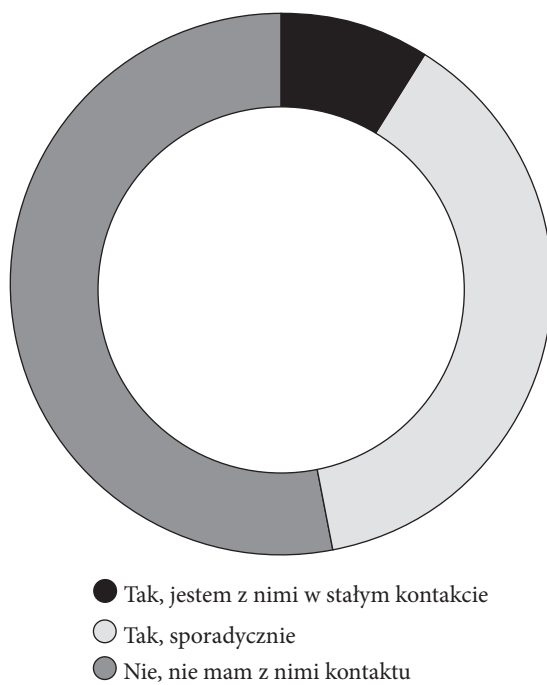
² M. Herrman, *op. cit.*

Wykres 4. Odsetek badanych deklarujących posiadanie krewnych, którzy pozostali na Kresach.

Źródło: CBOS 2012.

Wykres 5. Rodzaj relacji z krewnymi na dawnych Kresach.

Źródło: CBOS 2012.

Według CBOS, większość ankietowanych mających kresowe korzenie nigdy nie odwiedzała miejsc związanych z losami swojej rodziny i nie planuje tam jechać w przyszłości. Taką aktywność deklarował co czwarty ankietowany, a co piąty ma dopiero taką podróż w planach. Chęć podtrzymywania kultuwowania tradycji kresowych jest zjawiskiem stosunkowo niszowym. Pocieszającym jest jedynie, że zainteresowanie kresowymi korzeniami deklarują głównie osoby młode, dobrze wykształcone i dobrej sytuacji materialnej oraz pochodzące z dużych ośrodków miejskich. Dla tej części młodego pokolenia Kresy Wschodnie stały się mitycznym obszarem pełnym urody krajoznawczej, którego zostali pozbawieni w wyniku wydarzeń historycznych. Kresy z ich historią, kulturą, tradycją niosą za sobą pewien rodzaj nostalgii.

Reasumując, liczba osób pochodzących z Kresów Wschodnich, szacowana przez CBOS na 4,6 mln pokazuje, że pamięć i doświadczenia „kresowe”, nominalnie są elementem tożsamości i narracji społecznej dla relatywnie dużej części społeczeństwa polskiego, zwłaszcza na terenach gdzie – w wyniku celowej lokacji repatriantów po II wś. – odsetek Kresowiaków jest wysoki. Niestety, jak pokazują badania socjologiczne zrealizowane w woj. opolskim przez naukowców Instytutu Śląskiego³, trzecie pokolenie Kresowiaków posiada już znikomą wiedzę o Kresach, a pamięć przeszłości dziadków bardzo słabo lub wcale kształtuje ich zbiorowe tożsamości. Z socjologicznego punktu widzenia, Kresowiaczy to potencjalnie tzw. grupa zanikająca. Dlatego istnieje społecznie ważna potrzeba dalszych badań statystycznych oraz socjologicznych, pozwalających z jednej strony precyzyjnie oszacować liczebność tej populacji, a z drugiej, zeksplorować trendy i dynamikę postaw, opinii i zachowań Kresowiaków oraz ich potomków. Dotychczasowy brak takich badań jest wielkim zaniedbaniem zarówno polskich akademików, jak i instytucji państwowych.

Bibliografia

- M. Herrman, *Kresowe korzenie Polaków*, Komunikat CBOS, Warszawa 2012.
 R. Rauziński, T. Sółdra-Gwiżdż (red.), *Wokół ludzi i zdarzeń: przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego w sześćdziesięcioleciu 1945–2005*, Opole 2011.

Резюме

Приграничное происхождение поляков

Статья является результатом исследовательского опроса, статистических и социологических публикаций, проводимых после 1989 года и посвященных вопросу количественной оценки общей численности населения польских граждан, которые либо проживали, либо

³ R. Rauziński, T. Sółdra-Gwiżdż (red.), *Wokół ludzi i zdarzeń: przesiedleńcy z dawnych Kresów Rzeczypospolitej w strukturze demograficznej i społecznej Śląska Opolskiego w sześćdziesięcioleciu 1945–2005*, Opole 2011.

чьи предки жили на приграничных территориях («Кресы») II Республики. Польши до 1945 года. Ввиду отсутствия соответствующей статистической информации, статья фокусируется на анализе существующих альтернативных источников и данных, собранных исследователями по этому вопросу за последние три десятилетия.

Ключевые слова: Восточное пограничье, коллективная идентичность, социальные исследования, демография, CBOS, население.

Summary

Borderland origin of Polish people

The article is a result of research query of post-1989 statistical and sociological publications addressing the question of quantitative assessment of overall population of Polish citizens who either lived, or whose ancestors had lived in the borderland territories (“Kresy”) of the Second Republic of Poland prior to 1945. In the absence of relevant statistical information in the datasets of statistical institutions, the article focuses on the analysis of existing alternative sources and data collected by researchers on the subject over the last three decades.

Keywords: Eastern Borderlands, Collective identity, Social research, Demographics, CBOS, Population.

Artem Chernyshev

XXXIX Liceum im. Lotnictwa Polskiego w Warszawie

Muzyka i folklor polski na Syberii w XIX–XXI wiekach

Polacy pojawili się na Syberii w XVII w., jednak o początkach Polonii syberyjskiej można mówić od czasu założenia pierwszych wspólnot katolickich i budowania kościołów rzymskokatolickich w I połowie XIX w. Właśnie wtedy powstają pierwsze świątynie w Tomsku i Irkucku. Wybitny badacz polskiej obecności na Syberii Bolesław Szostakowicz zaznacza, że pierwszą muzykę, która mieszkańcom Syberii kojarzyła się z muzyką polską na pewno była muzyka organowa, w większości autorami której byli niepolscy kompozytorzy¹. W 1863 r. do kościoła w Tomsku przywieziono organy z Warszawy. Jednak pierwsze wzmianki o koncertach, które organista organizował nie tylko dla parafian, ale i dla mieszkańców miasta znajdziemy dopiero w 1895 r. Wtedy powstaje Rzymskokatolickie Towarzystwo Dobroczynności². W 1902 r. polska diaspora zebrała środki na wymianę organów i o tym jak te organy były urządzone, jak odbywały się próby można przeczytać w tomskich gazetach³.

Na przełomie XIX-XX w. organy, a dokładniej fisharmonie, pojawiły się już i w małych kościółkach wiejskich, jak np. w kościele pw. Świętego Antoniego z Padwy we wsi Białystok. Muzyka organowa często kojarzona była z kulturą polską⁴.

Władze gubernialne na Syberii na początku XX w. niechętnie patrzyły na budowę kościołów na wsiach i każdą prośbę konsultowano z miejscowym biskupem prawosławnym. W guberni jeniisejskiej w 1902 r. biskup obawiał się, że wybudowanie kościoła katolickiego może ożywić skłonność byłych unitów ku katolicyzmowi i zacząć się ich konwersja, a nawet, że „prawosławni Rosjanie w wyniku zwykłej ciekawości mogą zarazić się prostotą kościoła, atrakcyjną atmosferą i dźwiękom organów i przejść na katolicyzm!”⁵

¹ B. Szostakowicz, *Dzieje irkuckiej parafii rzymsko-katolickiej do początków wieku XX*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, pod redakcją naukową A. Kuczyńskiego, Wydawnictwo Silesia, Wrocław 1997, s. 112–113.

² С. П. Вавилов, *Музыкально-просветительская деятельность римско-католической конфессии Томска на рубеже XIX-XX века*, «Вестник музыкальной науки», nr 3 (9) 2015, s. 52.

³ «Сибирская жизнь», 1899, 28 августа.

⁴ В. А. Ханевич, *Сибиряк Бах*, «Народная трибуна», 1992, 2 декабря, s. 4.

⁵ S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017, s. 169–170.

Po powstaniu styczniowym wśród zesłańców pojawia się niemała grupa zawodowych i amatorskich wykonawców. W Jenisejsku, oddalonym na północ o 300 km od stolicy guberni jenisejskiej Krasnojarska, pierwszych lekcji muzyki i tańca udzielali miejscowym mieszkańcom właśnie Polacy – zesłańcy po powstaniu styczniowym⁶.

W 1869 r. w Abakańskiej hucie żelaza (obecnie to miasto górników Abaza w Republice Chakasji) z inicjatywy zesłańca Gulbickiego powstaje zakładowa orkiestra instrumentów strunowych w całości złożona z zesłańców z powstania styczniowego⁷.

Benedykt Dybowski kilkakrotnie w swoich pamiętnikach przywołuje przykłady działalności muzycznej zesłańców we Wschodniej Syberii. Z wielką sympatią opisuje on talent skrzypka Józefa Latuskowicza, „namiętnie oddanym swym artystycznym skłonnościom”⁸.

Na Syberii była popularna muzyka rosyjskich i zachodnich kompozytorów, wśród polskich kompozytorów najczęściej wykonywano utwory Fryderyka Chopina, Henryka Wieniawskiego, Franciszka Lessela i Stanisława Moniuszki. Jednym z centrów zsyłki Polaków było miasto Tobolsk, była stolica Syberii. Generał-gubernator Syberii Zachodniej Polak Aleksander Despot-Zenowicz, sam wcześniej zesłaniec, organizował w swoim domu cotygodniowe muzyczne wieczory z udziałem polskich muzyków. W dorocznym dobroczynnym koncercie w kwietniu 1865 r. wzięli udział znani w tym czasie zesłańcy muzycy: pianista Franciszek Bylicki i skrzypek Bratkowski. Na koncert ten przybyli wszyscy Polacy mieszkający w mieście a nawet kilka osób zostało na tę okazję czasowo zwolnionych z więzienia⁹.

Jak zauważył znany w XIX w. badacz dziejów zesłań na Syberię Sergiej Maksimow „Sybiracy dużo skorzystali od Polaków w nauce muzyki. W Kiachcie wygnańcy spopularyzowali bardzo grę na fortepianie i nieraz dawali koncerty”¹⁰.

Na przełomie XIX-XX w. nauczanie muzyki, miejskie orkiestry, które grały w letnim sezonie w parkach Irkucka, Tomska, Krasnojarska, Omska i Tobolska zwiększyły zapotrzebowanie na zawodowych muzyków.

Najwięcej takich muzyków było w Tomsku. W 1888 r. z Warszawy do Tomska przyjeżdża rodzina Zaleskich. Stanisław Zaleski otrzymuje stanowisko profesora w dopiero powstającym pierwszym syberyjskim uniwersytecie w Tomsku.

Z mężem przyjeżdża jego żona, utalentowana pianistka, absolwentka konserwatorium w Warszawie Jadwiga Zaleska. Już w listopadzie 1888 r. występuje ona z pierwszymi koncertami. Muzycy i nauczyciele muzyki z Tomska piszą, że „ona przydała życiu muzycznemu miasta „stołeczną pozłotę” Jadwiga Zaleska została wybrana na przewodniczącą tomskiego oddziału Rosyjskiego Stowarzyszenia Muzycznego. Występowała ona solo, z koncertami wyjeżdżała

⁶ С. Леончик, Максимилиан Маркс. Судьба польского интеллигента в енисейской ссылке, [w:] *Польская интеллигенция в Сибири XIX-XX вв. Сборник материалов межрегиональных тематических чтений «История и культура поляков Сибири» 2006–2007 гг.*, Красноярск 2007, s. 107.

⁷ S. Leończyk, *Polacy na południu guberni jenisejskiej. Dzieje zesłań i kolonizacji*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, pod redakcją naukową A. Kuczyńskiego, Wydawnictwo Silesia, Wrocław 1997, s. 48.

⁸ *Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 zacząwszy do roku 1878*, Lwów 1930, s. 51, 53; G. Brzęk, *Benedykt Dybowski, Życie i dzieło*, Lublin 1981, s. 127.

⁹ W. Lasocki, *Wspomnienia z mojego życia*, t. 2, Kraków 1934, s. 78, 109–110.

¹⁰ S. Maksimow, *Syberia i ciężkie roboty*, Warszawa 1898, s. 64.

do innych miast Syberii. Po przeniesieniu się z Tomsku do Petersburga w 1899 r. odwiedzała Syberię z koncertami. Była w Tomsku i Irkucku. Jej kariera rozwinęła się jeszcze bardziej, grała ona koncerty na poziomie wirtuoza nie tylko w Rosji, ale również za granicą¹¹. W 1910 r. wraz ze swą siostrą skrzypaczką Zofią Ossendowską dała 2 koncerty w londyńskim Bechstein Hall¹². Po wybuchu rewolucji październikowej uciekła do Władywostoku, a po zajęciu go przez rewolucjonistów wyjechała do Europy przez Azję dając koncerty w ponad 80 miastach Japonii i 208 miastach Chin. Od 1928 r. mieszkała w Warszawie przy ulicy Filtrowej. Zginęła w czasie rzezi Ochoty w powstaniu warszawskim¹³.

Wśród Polaków, mieszkających na Syberii było niemało wybitnych wokalistów, jak np. Bolesław Wojciechowski, urodzony w 1883 r. w Minusińsku. Był on synem zesłańca powstania styczniowego – Narcyza Wojciechowskiego. Narcyz Wojciechowski grał na skrzypcach i śpiewał. Przed zesłaniem, w Wapowie ostrołęckiego powiatu, uczył się gry na organach u znanego organisty Rosińskiego¹⁴. Dzieci powstańca też zajmowały się muzyką. Narcyz Wojciechowski, po zakończeniu nauczania starszych dzieci w gimnazjum, wysłał je do Moskwy. Córka Michalina uczy się w moskiewskiej szkole muzycznej, natomiast Bolesław wstępuje do Konserwatorium Moskiewskiego, gdzie uczy się śpiewu u znanego pedagoga Iwana Gordiego. Po zakończeniu studiów Bolesław wraca do Minusińska, gdzie aktywnie angażuje się w działalność koncertową i pedagogiczną¹⁵.

Na jednym z afiszów z 3 maja 1918 r. widzimy, że Bolesław Wojciechowski śpiewa z akompaniamentem orkiestry pod batutą Stefana Januszewicza Połotyńskiego¹⁶.

Stefan Połotyński (1895–1967) urodził się w Krakowie. Uczył się w gimnazjum Jana Sobieskiego w Krakowie i tamtejszej szkole muzycznej, specjalizując się w grze na flecie. Później jako flecista występował w Warszawskiej Orkiestrze Symfonicznej. Po wybuchu pierwszej wojny światowej wyruszył na front z kompanią kadrową 6 sierpnia 1914 r. Wkrótce dostał się do niewoli rosyjskiej. W 1916 r. zorganizował w Omsku 44-osobową orkiestrę z jeńców-Słowian – Polaków, Czechów i Serbów. Orkiestra ta dała pierwszy koncert w sali Teatru Miejskiego w Omsku 6 grudnia 1916 r. W sformowanej na Syberii w r. 1918 V dywizji strzelców polskich Połotyński został mianowany kapelmistrzem, a w styczniu 1919 r. zatwierdzony jako oficer orkiestrowy w stopniu porucznika. Po klęsce armii Aleksandra Kołczaka w 1920 r. przyłączył się do grupy żołnierzy uciekających przez Mongolię i Mandżurię do Japonii.

25 maja 1920 r. na statku „St. Albans” przyłynął do Sydney, gdzie od samego początku rozwinął swoją działalność muzyczną. Miał dobre recenzje, w których podkreślano niezwykłą oryginalność utworów Połotyńskiego. Szczególnym powodzeniem cieszył się jego *Taniec śmierci*

¹¹ В. Ханевич, *Залесская Ядвига*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (34) 2006, s. 13–14.

¹² *Kronika*, „Przegląd Muzyczny: dwutygodnik poświęcony muzyce”, 1910, nr 13, s. 15.

¹³ K. Trawkowski, *Zapoznana pianistka i batalista*, „Ochotnik”, nr 45/2008, s. 4.

¹⁴ Н. И. Войцеховский, *Мои воспоминания*, Архив Минусинского краеведческого музея, О. 4, Д. 227. Машинопись.

¹⁵ Н. Н. Скоробогатова, *Войцеховские и Минусинск (по воспоминаниям М. Войцеховской)*, [w:] *Мартыновские краеведческие чтения (2012–2013 гг.). Сборник докладов и сообщений. Выпуск VIII*, Минусинск 2014, s. 373–376.

¹⁶ Т. Г. Кузьмина, Б. Н. Войцеховский: *Минусинский музыкант, педагог*, [w:] *Искусство глазами молодых*, Материалы VII международной (II Всероссийской научной) конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, 9–10 апреля 2015 г. КГАМи, Красноярск 2015, s. 104–106.

(opus 12), Syberyjskie preludium, Polska fantazja i Moment muzyczny. Napisał też kilka uwertur, tańców polskich i pieśni kościelnych.

W ciągu swojej kariery muzycznej był dyrygentem orkiestry australijskiego radia oraz radia w Brisbane. W 1930 r. założył pierwsze polonijne czasopismo w Australii „Polonia Australijska”, kilka lat był jego redaktorem, na łamach pisma publikował swoje wspomnienia o Syberii. Pisał również po angielsku i tu też były opowiadania o Syberii. Do Polski nigdy już nie wrócił¹⁷.

Po rewolucji październikowej 1917 r., a później w ramach Traktatu Ryskiego, z Syberii do Polski wróciła znaczna część przedstawicieli polskiej diaspory i przede wszystkim inteligencji. Jednak w takich miastach jak Tomsk, Omsk, Krasnojarsk i Irkuck pozostało wielu Polaków. Najwięcej zostało Polaków w syberyjskich wsiach. Radziecka władza prowadziła walkę z religią. Do początku lat. 30. XX w. zamknięto większość kościołów. Jednak w zamian za to powstawały szkoły z polskim językiem nauczania, polskie kluby, izby-czytelnie i nawet teatry¹⁸.

Duże znaczenie przywiązywały władze i działacze polonijni do nauczania muzyki w tym folkloru polskiego i w szczególności muzyki ludowej. Na przykład ze wspomnień mieszkańców wsi Despotzinowki obwodu omskiego w latach 20–30. XX w. dzieci miejscowych Polaków uczyły się w szkołach polskich i na zajęciach często śpiewały piosenkę ludową „Kukułeczka kuka”¹⁹.

Swoistym hymnem Polonii syberyjskiej, szczególnie w czasach radzieckich, był polonez Michała Kleofasa Ogińskiego „Pożegnanie z Ojczyzną”, popularny również w innych republikach byłego ZSRR.

Z prasy syberyjskiej możemy się dowiedzieć, że w 1927 r. w miastach Syberii Zachodniej organizowane były imprezy z okazji 10-lecia władzy radzieckiej, podczas których organizowano tzw. Jarmarki i zapraszano na nie przedstawicieli różnych narodowości, w tym i Polaków. Polacy prezentowali swoje rzemiosła – pojazdy konne, wyroby bednarzy i hafciarek, piwo i dania kuchni polskiej. Na scenach tańczono i śpiewano piosenki w ludowych polskich strojach²⁰.

Od 1937 r. Polacy stali się ofiarami represji stalinowskich, wszystkie szkoły i kluby zostały zamknięte. Po drugiej wojnie światowej nie działała żadna szkoła, zespół czy klub polonijny. Natomiast polska muzyka zajęła swoje miejsce w programach szkół radzieckich, a w byłych kościołach syberyjskich władze zorganizowały sale organowe, gdzie odbywały się regularnie koncerty muzyki organowej. Dzięki takiej sali zachował się np. zabytkowy kościół w Krasnojarsku²¹.

Odrodzenie polskości na Syberii wśród potomków Polaków, rozpoczęło się pod koniec lat 80. XX w. na fali tzw. „pieriestrojki” jednocześnie z powstawaniem polonijnych organizacji, które za swój cel postawiły odrodzenie polskości, a zwłaszcza języka i tradycji polskich. W związku z tym powstają społeczne szkoły polonijne oraz zespoły. Zespoły te popularyzują polską muzykę klasyczną i folklor różnych regionów Polski. W ciągu ostatnich 25 lat powstało kilkanaście

¹⁷ L. Paszkowski, *Stefan Połotyński. 1895–06–24–1967–03–05*. Muzyk/działacz polonijny/założyciel pierwszego pisma polonijnego w Australii, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stefan-polotynski-1895-1967-muzyk-dzialacz-polonijny> [dostęp 15.12. 2019].

¹⁸ S. Leończyk, *op. cit.*, s. 194–201.

¹⁹ *Милый край, родная сторона... Рассказы, стихи, воспоминания. К 125-летию со дня основания деревни Деспотзиновка*, Омск 2008, s. 8.

²⁰ O.A. Озерова, *Поляки Западной Сибири в условиях проведения чрезвычайной политики в 1920-е-1930-е годы*, Омск 2014, s. 21–22.

²¹ S. Leończyk, *op. cit.*, s. 201–204.

zespołów polonijnych, zarówno wokalnych jak i choreograficznych. Biorą w nich udział dzieci, młodzież i dorośli, są to zespoły amatorskie różnego poziomu.

Takie zespoły powstają i funkcjonują w Tiumeniu, Omsku – zespół „Skowroneczki”, Tomsku – „Spotkania” i „Łowiczanka”, Krasnojarsku – „Korale”, Abakanie – „Syberyjski Krakowiak”, „Syberyjski Krakowiacek”, „Krakowiacy”, Minusińsku – „Czerwone Jagody”, Irkucku – chór „Ogniwo”, Ułan Ude – chór „Nadzieja”.

Powstały również grupy wokalne i choreograficzne w organizacjach polonijnych w Barnaule i Gorno-Altajsku.

W większości wymienione zespoły popularyzują polski folklor taneczny i wokalny.

Zespoły te biorą aktywny udział w regionalnych festiwalach i konkursach folklorystycznych oraz wyjeżdżają do Polski, gdzie biorą udział w festiwalach i konkursach, takich jak Międzynarodowy Festiwal Polonijnych Zespołów Folklorystycznych w Rzeszowie dla zespołów dorosłych i dziecięcy w Iwoniczu Zdroju, Festiwal Kultury Kresowej w Mrągowie oraz innych imprezach cyklicznych we Wrocławiu, Kielcach i Krakowie²².

Jeżeli mówić o promocji polskiej muzyki klasycznej to warto wymienić kilka przykładów, jak np. organizacja Międzynarodowego Konkursu-festiwalu muzyki klasycznej dla dzieci i młodzieży im. Jadwigi Szczepanowskiej w Omsku. Na przykład w 2016 r. w Omsku odbył się II Konkurs-festiwal „Klasyczne utwory polskich i rosyjskich kompozytorów z okazji 300-lecia miasta Omska”. W tym festiwalu-konkursie wzięły udział 103 osoby w wieku od 7 do 25 lat. Wśród konkursantów i członków jury znaleźli się obywatele Rosji, Polski i Kazachstanu²³.

W Barnaule aktywnie promuje polską muzykę klasyczną Prezes Altajskiej regionalnej kulturalno-oświatowej organizacji społecznej „Dom Polski” Wanda Jarmolińska jest profesjonalną wokalistką. Natomiast honorowym Prezesem tej organizacji jest wybitny muzyk i pedagog, fagocista Zasłużony Artysta Rosji Wiaczesław Bubnowicz²⁴.

W 2010 r. w Abakanie odbył się ogólnosyberyjski Konkurs-festiwal poświęcony 200. rocznicy urodzin wielkiego polskiego kompozytora Fryderyka Chopina. To wydarzenie zostało dedykowane wokalne muzyce wielkiego kompozytora. Brali w tym wydarzeniu zawodowi i amatorscy wokaliści, śpiewający utwory Chopina po polsku, rosyjsku i niemiecku²⁵.

Organizacje polonijne aktywnie współpracują z miejscowymi uczelniami kultury, organizując festiwale i konkursy muzyki polskiej. Jedną z najstarszych uczelni muzycznych na Syberii – college w Irkucku od 2012 r. nosi imię Fryderyka Chopina. W foyer tego college umieszczone jest popiersie wielkiego kompozytora²⁶.

²² Informacja na podstawie sprawozdań i publikacji polonijnych w piśmie OFNKA „Kongres Polaków w Rosji” – „Rodacy-Соотечественники” z lat 2008–2019. Numery pisma dostępne na: www.rodacy-nasyberii.pl.

²³ 2 Международный Конкурс им. Ядвиги Щепановской, <http://rodzina.ru/rezultaty-konkursa-detskogo-risunka-vse-kraski-muzyki-shopena/> [dostęp 15.12. 2019].

²⁴ O działalności organizacji i jej Prezesów patrz: <http://pl.polonia-altaj.ru/ob-organizacii> [dostęp 15.12. 2019].

²⁵ Artykuł redakcyjny, *Dni Kultury i kurs dla nauczycieli na Syberii*, „Rodacy-Соотечественники” nr 4 (53) 2010, s. 23–25.

²⁶ Szczegóły na stronie uczelni: <http://muzcollege-irk.ru/sveden/common/history> [dostęp 15.12.2019].

Aktywnie promuje polską muzykę klasyczną, ludową i współczesną Konsulat Generalny RP w Irkucku. Organizuje on koncerty polskich wykonawców w tym i jazzowych. W 2018 r. Konsulat Generalny zaprosił do Irkucka Państwowy Zespół Ludowy Pieśni i Tańca „Mazowsze”²⁷.

Warto nadmienić, że podejmowane są inicjatywy zbadania zachowanych i pielęgnowanych tradycji ludowych w polskich wsiach na terenie Syberii, w tym również folkloru muzycznego. Z inicjatywy polonijnych organizacji zorganizowane były wyprawy etnograficzne realizowane przez placówki naukowe i muzealne na terenie obwodów omskiego, tomskiego, irkuckiego oraz Kraju Krasnojarskiego i Republiki Chakasji. Na przykład w wyniku kilku wypraw zespołu polonijnej organizacji „Polonia Minusińska” do wsi Aleksandrówka Kraju Krasnojarskiego została zrekonstruowana mazurska pieśń weselna „Koń mój siwy”, wykonywana obecnie przez zespół „Czerwone Jagody”²⁸.

Wszystkie te inicjatywy niewątpliwie przybliżają polską muzykę i folklor do mieszkańców wielonarodowej Syberii dla których muzyka ta już nie jest obca, ponieważ jest znana i lubiana od ponad 200 lat.

Bibliografia

- Artykuł redakcyjny, *Dni Kultury i kurs dla nauczycieli na Syberii*, „Rodacy-Соотечественники” nr 4 (53)2010.
- G. Brzęk, *Benedykt Dybowski, Życie i dzieło*, Lublin 1981
- Kronika*, „Przegląd Muzyczny: dwutygodnik poświęcony muzyce”, 1910, nr 13.
- W. Lasocki, *Wspomnienia z mojego życia*, t. 2, Kraków 1934.
- S. Leończyk, *Polacy na południu guberni jeniisejskiej. Dzieje zesłań i kolonizacji*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, pod redakcją naukową A. Kuczyńskiego, Wydawnictwo Silesia, Wrocław 1997.
- S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.
- S. Maksimow, *Syberia i ciężkie roboty*, Warszawa 1898.
- Pamiętnik dra Benedykta Dybowskiego od roku 1862 zacząwszy do roku 1878*, Lwów 1930.
- B. Szostakowicz, *Dzieje irkuckiej parafii rzymsko-katolickiej do początków wieku XX*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, pod redakcją naukową A. Kuczyńskiego, Wydawnictwo Silesia, Wrocław 1997.
- K. Trawkowski, *Zapoznana pianistka i batalista*, „Ochotnik”, nr 45/2008.
- С. П. Вавилов, *Музыкально-просветительская деятельность римско-католической конфессии Томска на рубеже XIX-XX века*, «Вестник музыкальной науки» nr 3 (9) 2015.
- Н. И. Войцеховский, *Мои воспоминания*, Архив Минусинского краеведческого музея, О. 4, Д. 227. Машинопись.
- Л. Коренец, *Ах, эта свадьба, свадьба...*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (82) 2019.

²⁷ Szczegóły w reportażu: *Program „Wschód”: Mazowsze na Syberii*, <https://sitegallery.ru/video/HxsSDwkwWT1VPDw/program-wschod-mazowsze-na-syberii.html> [dostęp 15.12. 2019].

²⁸ Л. Коренец, *Ах, эта свадьба, свадьба...*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (82) 2019, s. 26–27.

Т. Г. Кузьмина, Б. Н. Войцеховский: *Минусинский музыкант, педагог*, [w:] *Искусство глазами молодых. Материалы VII международной (II Всероссийской научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых, 9–10 апреля 2015 г. КГАМи, Красноярск 2015. С. Леончик, Максимилиан Маркс. Судьба польского интеллигента в енисейской ссылке*, [w:] *Польская интеллигенция в Сибири XIX–XX вв. Сборник материалов межрегиональных тематических чтений «История и культура поляков Сибири» 2006–2007 гг.*, Красноярск 2007.

Милый край, родная сторона... Рассказы, стихи, воспоминания. К 125-летию со дня основания деревни Деспотзиновка, Омск 2008.

О. А. Озерова, *Поляки Западной Сибири в условиях проведения чрезвычайной политики в 1920-е-1930-е годы*, Омск 2014.

Н. Н. Скоробогатова, *Войцеховские и Минусинск (по воспоминаниям М. Войцеховской)*, [w:] *Мартыановские краеведческие чтения (2012–2013 гг.). Сборник докладов и сообщений. Выпуск VIII*, Минусинск 2014.

«Сибирская жизнь», 1899, 28 августа.

В. А. Ханевич, *Сибиряк Бах*, «Народная трибуна», 1992, 2 декабря.

В. Ханевич, *Залеская Ядвига*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(34) 2006.

Оpracowania internetowe:

L. Paszkowski, *Stefan Połotyński. 1895–06–24–1967–03–05*. Muzyk/działacz polonijny/założyciel pierwszego pisma polonijnego w Australii, Internetowy Polski Słownik Biograficzny, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/stefan-polotynski-1895-1967-muzyk-dzialacz-polonijny> [dostęp 15.12. 2019].

Reportaż Program „Wschód”: Mazowsze na Syberii, <https://sitegallery.ru/video/HxsSDwkwWT1VPDw/program-wschod-mazowsze-na-syberii.html> [dostęp 15.12. 2019].

2 Международный Конкурс им. Ядвиги Щепановской, <http://rodzina.ru/rezultaty-konkursadetskogo-risunka-vse-kraski-muzyki-shopena/> [dostęp 15.12. 2019].

<http://pl.polonia-altaj.ru/ob-organizacji> [dostęp 15.12. 2019].

<http://muzcollege-irk.ru/sveden/common/history> [dostęp 15.12. 2019].

www.rodacynasyberii.pl

Резюме

Музыка и польский фольклор в Сибири в XIX–XXI вв.

В статье автор приближает этапы появления польской музыки и фольклора на территории Сибири от начала XIX до XXI в. Деятельность польских музыкантов была особенно активна в конце XIX и в начале XX вв. Была это не только классическая музыка, сакральная, но и также фольклор различных регионов Польши. Распространением такой музыки среди сибирского общества занимались польские и католические организации. Возрождение польского национального движения в 90-е годы XX века также привело к интересу по отношению к польской музыке и польскому фольклору. В последние годы

в Сибири появляется немалое количество фольклорных ансамблей и хоров, занимающихся исполнением и популяризацией польской музыки и хореографии.

Ключевые слова: Сибирь, Поляки и Полония, Римско-католическая церковь, классическая музыка, фольклор.

Summary

Polish music and folklore in Siberia between the 19th and the 21st century

In the article the Author recounts the history of the gradual development of Polish music and folklore in Siberia from the beginning of the 19th to the 21st century. Especially interesting in this respect was the turn of the 19th and 20th century when many pieces of classical, church and folk music, inspired by music coming from different Polish regions, were composed and became popular among Polish immigrants and priests/clergy. It was also the growing interest in Polish issues/matters, which started in Siberia in the 1990s, that contributed to the popularity of Polish music and folklore there. Many music bands, promoting/playing Polish folk music, have been formed/ started/have come into existence in Siberia in recent years.

Keywords: Siberia, Poles and the Polish diaspora, the Roman Catholic Church, classical music, folk music.

Jan Wiśniewski

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Liczebność Polaków we Wschodniej Rosji i na Syberii w latach 1914–1918. Zarys problematyki*

Wskazanie liczby Polaków – zarówno osób cywilnych, jak i wojskowych – znajdujących się w latach 1914–1918 we wschodniej Rosji, na Syberii oraz rosyjskim Dalekim Wschodzie jest niezwykle trudne. Wynikało to z faktu braku dokładnych informacji statystycznych, mających źródło m.in. w polityce państwa rosyjskiego, zaniżającego lub niedoszacowującego mniejszości narodowe, w tym szczególnie Polaków. Według pierwszego, przeprowadzonego spisu o czasach carskiej Rosji w 1897 r., na Syberii mieszkało 29.177 Polaków¹. Są to jedyne „pewne” dane, choć sam spis w tym przypadku jest jednak mało wiarygodny i zaniża liczbę osób utożsamiających się z nacją polską². Na podstawie rosyjskich danych statystycznych i spisów ludności z lat 1910–1912 r. na Syberii przebywało około 52 tys. Polaków; w poszczególnych okręgach ich liczebność wynosiła do 6% ogółu mieszkańców. Na podstawie przedstawionych spisów można stwierdzić, że największymi skupiskami Polaków stały się takie ośrodki jak: Irkuck, Tomsk, Omsk, Krasnojarsk, Nerczyńsk, Czyta, Nowonikołajewsk. W miastach tych pojawiły się wspólnoty polskie, przy których powstawały biblioteki, polskie kluby, towarzystwa charytatywne, organizacje kulturalno-oświeceniowe oraz ukazywały się periodyki. W kwestii

* Praca powstała w wyniku realizacji projektu badawczego nr 2017/25/B/HS3/02877 finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ *Первая всеобщая населения Российской империи*, т. LXXV, *Иркутская губерния*, Санкт-Петербург 1904, s. 3.

² Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław-Kraków-Gdańsk 1978, s. 74. Przykładowo, na terenie trzech dekanatów syberyjskich: irkuckiego, tomskiego i omskiego było 25 parafii, 7 kościołów filialnych oraz 22 kaplice. Łączna liczba katolików w 1914 r. wynosiła wówczas 104 445 osób. Zdecydowana większość byli to Polacy. B. Kumor, *Kościół i katolicy w cesarstwie rosyjskim (do roku 1918)*, w: *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993, s. 47–48.

wyznania Polacy z reguły byli katolikami. Podczas I wojny światowej na Syberii istniało kilka parafii podlegających pod katolicką Archidiecezję Mohylewską³.

Do 1914 r. społeczność polską na Syberii można było podzielić na następujące grupy:

- byłych zesłańców i ich potomków z okresu powstań narodowych – szczególnie listopadowego i styczniowego – którzy z różnych przyczyn pozostali na Syberii. Pewna ich część ulegała asymilacji, choć w dalszym ciągu duża grupa zachowywała tożsamość polską, lub utożsamiała się w mniejszym lub większym stopniu z polsnością. Co ciekawe, w okresie carskiej Rosji wielu Polaków nie korzystało z możliwości powrotu do Ojczyzny po odbyciu kary, wierząc, że lepsza przyszłość – także w sensie materialnym – czeka ich na wschód od Uralu. Fenomenem wielce wymownym, a który nie powtórzył się w okresie sowieckim, jest cała plejada polskich odkrywców Syberii, jej przyrody i geografii. Wiele polskich zesłańców – zwłaszcza tych szlacheckiego pochodzenia i gruntownie wykształconych – szybko stawało się częścią elity syberyjskiego społeczeństwa, pozostając na Syberii nawet po zakończeniu zesłania⁴;
- robotników, urzędników i przedstawicieli tzw. „wolnych zawodów” (m.in. lekarzy, nauczycieli, inżynierów) przybyłych pod koniec XIX i na początku XX w. w celach zarobkowych. Często było to wynikiem określonej polityki caratu. Przykładowo w 1912 r. władze carskie wykupiły z rąk prywatnych kolej warszawsko-wiedeńską – a mając na uwadze względy nie tylko ekonomiczne, ale przede wszystkim polityczne – zwolniły znaczną grupę pracujących tam Polaków. Wobec takiej sytuacji część z nich udała się na wschodnie obszary Rosji, gdzie nie było przeszkód w ich zatrudnianiu, czy też nawet byli poszukiwani⁵. Jak twierdził Stanisław Lubodziecki – żołnierz polski, z wykształcenia prawnik, odbywający służbę we Władywostoku – ludzie ci w przeważającej większości zachowywali swoją polsność⁶. Ignacy Sobieszczański w artykule zamieszczonym w „Głosie Polskim” dokonał analizy statystycznej Polaków na Syberii. Według jego danych w 1914 r. grupa – jak określił – „wyrobników

³ Л. Островский, *Поляки в Западной Сибири (1890–1930-е годы)*, Новосибирск 2011.

⁴ Zob. choćby: A. Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny. Antologia*, Krzeszowice 2007; A. Kuczyński (red.), *Polacy w nauce, gospodarce i administracji Syberii w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2007; A. Kuczyński, M. Marczyk (red.), *Polacy w nauce i kulturze Tomka oraz Syberii Zachodniej*, Wrocław 2008; Б. С. Шостакович, *Феномен польско-сибирской истории (XVII в. – 1917 г.)*. Основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы, Москва 2015; W. Caban, *Zsyłka Polaków na Syberię w XIX wieku. Przegląd publikacji polskich i rosyjskich/radzieckich*, „Przegląd Historyczny”, 2014, z. 4, s. 99–123; W. Olszewski, *Polska obecność na Syberii Zachodniej w pracach współczesnych badaczy rosyjskich*, [w:] *Polacy na obczyźnie*, red. S. Kowalska, A. Kędziora, M. J. Śmiałek, Poznań-Kalisz 2016, s. 11–22; S. Mulina, *Migranci wbrew swej woli. Adaptacja społeczna powstańców styczniowych na Syberii zachodniej*, Warszawa 2017.

⁵ L. K. Ostrowski, *Polacy na Syberii w latach 1890–1935*, „Studia Polonijne” 1999, t. 20, s. 155.

⁶ S. Lubodziecki, *Rok 1917 na Dalekim Wschodzie. Wspomnienia*, „Sybirak” 1934, nr 1, s. 21–26.

z ludu”⁷ liczyła 30 tys. osób⁸, „inteligencja” związana z przemysłem i gospodarką 12 tys., natomiast urzędników i nauczycieli miało być 13 tys.⁹

- osadników rolnych. Pod koniec XIX wieku napłynęli po raz pierwszy na Syberię dobrowolni osadnicy z Polski. Byli to chłopci z guberni radomskiej przybyli „za ziemią” w 1885 r. Od tego czasu, w dużej mierze w związku z reformami agrarnymi Piotra Stołypina, aż niemal do I wojny światowej, zaczęli napływać na ten obszar polscy chłopci. Jeżeli chodzi o liczebność osadników polskich, to w okresie od 1896 do 1914 r. z Królestwa Polskiego na Syberię przesiedliło się blisko 9 tys. osób. Trudna jest do określenia liczba Polaków, którzy przesiedlili się z tzw. Ziemi Zabrzanych. Na podstawie danych o polskich wioskach na Syberii można wnioskować, że liczba osadników z tych obszarów wyniosła ok. 25 tys. osób, zatem ogólna liczba polskich chłopów na Syberii wynosiła ok. 34–35 tys. osób¹⁰. W latach 1885–1914 na Syberii powstało około 60 wiosek zamieszkałych przez Polaków.
- zesłańcy lub osoby skazane na pobyt na Syberii z przyczyn politycznych;
- żołnierzy i oficerów, którzy służyli w jednostkach stacjonujących na Syberii lub rosyjskim Dalekim Wschodzie¹¹.

Polacy przed 1914 r. byli rozproszeni na całej Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie. Powodowało to znaczne utrudnienia związane z organizacją wszelkich polskich zrzeszeń, towarzystw, czy też szkół. Jedynie dwie polskie kolonie – w Irkucku i Harbinie – zdołały zorgani-

⁷ Można uznać, że chodziło mu o robotników.

⁸ Na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie w 1917 r. było 300–330 tys. robotników (w tym około 85 tys. kolejarzy i pracowników kolei). Wśród nich było – według źródeł czeskich – około 20 tys. osób narodowości polskiej lub za takowych się uznających. Archiv Ústavu T. G. Masaryka (AÚTGM), fond Tomáš G. Masaryk: Rusko – legie, k. 300, sl. 2, Zpráva: Poláci na Sibíři, 22 października 1918 r. Na temat liczby robotników i sytuacji ekonomicznej na Syberii: *Encyklopedia Rewolucji Październikowej*, Warszawa 1987, s. 408; T. Dmochowski, *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie*, Toruń 1999, s. 21; В. М. Рышков, *Социальная политика антибольшевистских режимов на востоке России (вторая половина 1918 – 1919 г.)*, Новосибирск 2008, s. 289–292. Kwestia liczebności Polaków pracujących na kolei w azjatyckiej części Rosji wymaga jeszcze bardziej dokładnych badań.

⁹ I. R. Sobieszczański, *Rozpylanie się wychodźstwa na Syberii*, „Głos Polski” 1915, nr 48, s. 8. Na ten temat W. Masiarz, *Działalność gospodarcza i społeczna Ignacego Sobieszczańskiego na Syberii w latach 1905–1920*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, pod red. A. Kuczyńskiego, Wrocław 2007, s. 557.

¹⁰ Na ten temat ukazało się kilka prac i artykułów: W. Masiarz, *Migracja chłopów polskich na Syberię w końcu XIX i na początku XX wieku*, [w:] A. Kuczyński (red.), *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, Wrocław 1998, s. 230–242; W. Masiarz, *Dobrowolne osiedlanie się Polaków na Syberii od XVIII do początku XX wieku*, „Almanach Historyczny” 2015, nr 17, z. 1, s. 123–131; Л. Островский, *Поляки в Западной Сибири (1890–1930-е годы)*, Новосибирск 2011. Najnowsza, i najbardziej wyczerpująca temat jest praca S. Leończyka, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.

¹¹ Zob. K. Latawiec, *Polacy w strukturach Zaamurskiego Okręgu Straży Granicznej w latach 1901–1914*, [w:] A. Kuczyński (red.), *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, Wrocław 2007, s. 397–411; M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008, s. 210; J. Wiśniewski, *W rosyjskiej służbie. Problemy tożsamości osobowej, religijnej i narodowej wśród Polaków – oficerów armii rosyjskiej w XIX i na początku XX wieku (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Polska-Rosja w sferze kultury i religii*, pod red. A. Krzywdzińskiej, Kraków 2016, s. 221–239.

zować prężnie działające stowarzyszenia kulturalno-narodowe: „Ogniwo” i „Gospoda Polska”¹². Wg Ignacego Sobieszczańskiego miało być w 1914 r. na Syberii ok. 70 tys. osób uważających się lub przyznających się do bycia Polakami¹³. Liczba ta nie obejmowała wojskowych, których było kilka tysięcy. Natomiast według obliczeń Walentyny Najdus do 1914 r. mieszkało na wschód od Uralu około 40 000 – 50 000 Polaków¹⁴.

Czas I wojny światowej to nie tylko okres wielkich zmagani militarnych, bezlitosnej i krwawej wojny okopowej, ale również czas pogorszenia się warunków bytowych ludności cywilnej, wzrost liczby przypadków różnorodnych chorób i upadku autorytetów, a także przemieszczania się – czy w niektórych przypadkach – wręcz migracji znacznych grup ludności czy też narodów. Ludność ta ze względu na działania ofensywne wojsk państw centralnych – które od maja 1915 r. doprowadziły do zajęcia Królestwa Polskiego i guberni litewskich oraz znacznych obszarów dzisiejszej Łotwy, Białorusi i Ukrainy – została przez władze rosyjskie zmuszona do ewakuacji na wschód. Ci uchodźcy, osiedlali się głównie w europejskiej części Rosji. Z liczby ponad 3,2 mln osób¹⁵, blisko 1 mln pochodził z terenów Królestwa Polskiego. Znaczna część tychże uchodźców została objęta akcją ratowniczą i pomocą Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny, Komitetu Polskiego i Towarzystwa Dobroczynności oraz Centralnego Komitetu Obywatelskiego guberni Królestwa Polskiego. Ogółem w CKO zarejestrowanych było 334 tys. osób, natomiast w pozostałych organizacjach miało się znajdować około 280 tys.¹⁶ Zatrzymywali się oni głównie w europejskiej części Rosji. Niewielka ich część, szacowana na 86 tys. dotarła na Syberię. Uchodźcy kierowali się przez Ural, do większych miast syberyjskich. Miejsce tranzytowym był Czelabińsk¹⁷. Nie jest łatwo ustalić liczbę Polaków, którzy w latach 1914/1915 dostali się na Syberię, i przebywali na niej jako uchodźcy do 1918 r. W ostatnich badaniach ustalono ich prawdopodobną liczbę na około 12,5 tys.¹⁸ Spośród nich około 3 tys. zostało zarejestrowanych przez CKO¹⁹.

Odrębną grupę na Syberii w latach 1914–1918 stanowili jeńcy-Polacy, pochodzący z armii austro-węgierskiej i niemieckiej. Znaczna ich część została wysłana na Syberię. Jeńcy byli początkowo przetrzymywani w obozach jenieckich, w których niestety nie panowały raczej dobre warunki życia, jak wskazywał chociażby w swoich raportach w okresie trwania Wielkiej Wojny

¹² I. R. Sobieszczański, *op. cit.*, s. 8.

¹³ *Ibidem*, s. 8.

¹⁴ W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917 r.*, Warszawa 1967, s. 41.

¹⁵ Dane dotyczące liczebność tzw. bieżenców, na terenie carskiej Rosji są w dalszym ciągu trudne do ustalenia. Wg szacunków było ich od 3, do nawet 3,8 mln. Więcej: A. H. Курцев, *Беженство*, [w:] *Россия Россия и Первая мировая война: материалы международного научного colloквиума*, СПб, 1999, s. 141.; A. C. Кузьменко, *Недобровольные мигранты в Восточной Сибири в 1914 – феврале 1917 гг. (по материалам Енисейской и Иркутской губерний)*, дис. канд. ист. наук. Красноярск, 2010, s. 22–34.

¹⁶ Zob.: M. Mądzik, *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*, Lublin 2011.

¹⁷ M. Mądzik, *Działalność Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Syberii w latach I wojny światowej*, [w:] *Syberia w historii...*, s. 304–305.

¹⁸ И. В. Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, Томск 2009, s. 68.

¹⁹ M. Korzeniowski, *Centralny Komitet Obywatelski na Syberii w latach 1915–1918*, [w:] *Syberia w historii...*, s. 291–292.

generał Ławr Korniłow. Ciężka praca, różne epidemie chorób, trudne warunki życia wpłynęły na wysoką śmiertelność jeńców wojennych. Sytuacja zaczęła się poprawiać, gdy znaczna część więźniów – głównie żołnierzy – została skierowana do pracy w rolnictwie i przemyśle²⁰. Według danych z początku 1918 r. prawie 60% wszystkich jeńców wojennych na Syberii pracowało w tych sektorach. Ich pozycja była znacznie lepsza niż żołnierzy i oficerów w obozach. Podobny los spotkał polskich jeńców wojennych. Według francuskich informacji – uzyskanych w oparciu o dane pochodzące od czeskich i rosyjskich instytucji wojskowych oraz cywilnych – wiosną 1918 r. na Syberii miało przebywać ponad 22 tys. jeńców wojennych narodowości polskiej. Przebywali w obozach jenieckich w takich miastach lub w ich okolicach, jak Omsk, Tiumeń, Krasnojarsk, Nowonikołajewsk, Spassk, Nikolsk-Ussuryjski²¹. Według innych danych pochodzących z źródeł polskich organizacji polityczno-społecznych jeńców narodowości polskiej miało być w 1918 r. od 25 do nawet 50 tys.²² Jednak ta ostatnia liczba wydaje się zawyżona. Oceniając późniejszą mobilizację do polskich wojsk w okresie czerwiec 1918 – wrzesień 1919 r. oraz opierając się na dość wiarygodnych informacjach pochodzących z źródeł czesko-słowackich²³ trzeba ocenić, że jeńców narodowości polskiej było wiosną 1918 r. około 30 tys.

Podczas I wojny światowej nastąpił wzrost liczby Polaków na Syberii i na rosyjskim Dalekim Wschodzie służących w armii rosyjskiej. Jednak w przypadku tej grupy bardzo trudno – lub nawet jest to niemożliwe – podać ich przybliżoną liczbę. Na pewno było to kilka tysięcy. W połowie 1917 r. na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie powstało kilka polskich organizacji skupiających w swoich szeregach oficerów i żołnierzy – Polaków z armii rosyjskiej, jak i jeńców – Polaków z armii austro-węgierskiej i niemieckiej, którzy od czasu rewolucji lutowej uzyskali pewną swobodę osobistą i możliwość brania udziału w życiu kolonii polskich na Syberii. Do najbardziej aktywnych polskich organizacji wojskowych można było zaliczyć: Związek Polaków Wojskowych w Mandżurii i Związek Polaków Wojskowych w Irkucku oraz Związek Polaków Wojskowych we Władywostoku. Powstały również inne organizacje polityczne i wojskowe w takich miastach jak Jekaterynburg, Orenburg, Czelabińsk, Omsk, Samara, Harbin. Pod koniec września 1917 r. odbył się w Irkucku zjazd przedstawicieli wojskowych-Polaków z obszaru Syberii, Mandżurii i rosyjskiego Dalekiego Wschodu²⁴. W tym samym czasie rozpoczęto nawet

²⁰ А. Н. Талапин, *Военнопленные первой мировой войны на территории Западной Сибири (июль 1914-май 1918 гг.)*, Омск 2005, s. 24–25.

²¹ Российский Государственный Военный Архив (РГВА), ф. 39515, оп. 1, д. 162, письмо о деятельности Польского комитета обороны национальных интересов во Владивостоке от 3 мая 1918 г.; Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), Dowództwo Armii Generała Hallera, I.123.1.206, raport por. Reynanda do gen. Janina z listopada 1918 r.; Я. Вишневы, *Польские военнопленные в Сибири в 1914–1922 гг.*, [w] *Поляки в истории российской провинции XIX – XX вв. Диалог цивилизаций*, Тамбов 2010, s. 284–288.

²² CAW, Polski Komitet Wojenny, I.122.97.15, memoriał PKW dla rządu polskiego z marca 1919; Archiwum Akt Nowych (AAN), Ambasada RP w Paryżu, t. 235, pismo MSZ do Poselstwa RP w Paryżu z 18 sierpnia 1919 r.; D. Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009, s. 101.

²³ АУТГМ, фонд Томáš G. Masaryk: Rusko – legie, k. 300, sl. 2, Zpráva: Poláci na Sibiři, 22 października 1918 r. Według danych czesko-słowackich, w tym czasie na Syberii miało być 32 tys. jeńców-Polaków z byłych armii: niemieckiej i austro-węgierskiej.

²⁴ AAN, Kolonia Polska w Mandżurii (KP w Mandżurii), t. 1, Ustawa o organizacji Związku Wojskowych Polaków w Mandżurii zatwierdzona przez Zjazd Wojskowych Polaków w Charbinie z 27 (14) maja

organizację polskiego oddziału wojskowego w tym mieście. W Irkucku pierwsza polska jednostka została zorganizowana jeszcze w grudniu 1917 r. przed przewrotem bolszewickim na Syberii, dzięki staraniom tamtejszego prezesa Związku Wojskowego Polaków płk inż. Józefa Burhardta. W ten sposób powstała kompania piechoty pod dowództwem płk Świącickiego. Miała się ona stać załącznikiem większej formacji, która z kolei miała dołączyć do tworzących się w europejskiej części państwa rosyjskiego korpusów polskich²⁵. Jednak pod wpływem agitacji komunistycznej i działalności miejscowych polskich bolszewików – po przewrocie w Piotrogradzie – kompania weszła w skład Armii Czerwonej²⁶. Według informacji pochodzących od władz czesko-słowackich, do polskich organów wojskowych w Irkucku miało się zgłosić od lipca 1917 r. do przewrotu bolszewickiego ponad 1 tys. żołnierzy²⁷. We Władywostoku znajdowało się wśród załogi twierdzy około 800 Polaków, a w pozostałych garnizonach rosyjskich na Dalekim Wschodzie liczba żołnierzy przekroczyła 2 tys.²⁸

Oceniając ogólną liczbę Polaków na Syberii trzeba odwołać się do danych zebranych przez polskie organizacje narodowe. Według danych pochodzących z przełomu 1918/1919 r. a przygotowanych na podstawie spisów i informacji uzyskanych przez delegatury i emisariuszy najważniejszej organizacji społeczności polskiej w tej części Rosji – Polskiego Komitetu Wojskowego na Rosję i Syberię (PKW) – obejmującego siecią swoich przedstawicielstw całą Syberię i Daleki Wschód wraz z Mandżurią, jak również część wschodniej Rosji (gubernie: ufińska, orenburska, część permskiej oraz przez krótki czas gubernie samarską i kazańską) ustalono, że liczba Polaków na wspomnianych obszarach wynosiła około 400 tys.²⁹ Dane te były zaokrąglane i nie do końca sprawdzone. Nieco niższe dane podała misja wojskowa z ppłk. Romualdem Wolikowskim na czele, wysłana przez Dowództwo Wojsk Polskich we Wschodniej Rosji, która

1917 r.; AAN, KP w Mandżurii, pismo chor. Różańskiego do Związku Polaków Wojskowych w Charbinie z 28 (15) sierpnia 1917 r.; AAN, Komitet Narodowy Polski w Paryżu (KNP), t. 1808, pismo Polskiej Rady Politycznej Dalekiego Wschodu do KNP z (?) marca 1918 r.; PTBA, ф. 39515, on. 1, д. 162, pismo o działalności Polskiego Komitetu Obrony Interesów Narodowych we Władywostoku z 3 maja 1918 r.; H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1918*, Warszawa 1990 (reprint), s. 536; S. Lubodziecki, *Rok 1917 na Dalekim Wschodzie (wspomnienia)*, „Sybirak” 1934, nr 1–2, s. 22 i nast.; D. Tyszyńska-Kownacka, *Okruchy pamięci. O artyście rzeźbiarzu Jarosławie Tyszyńskim*, Warszawa 2003, s. 70; Я. Висньевски, *Войско Польское в Сибири во время революции и Гражданской войны в России*, w: *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые взгляды*, ред. М. Волос, А. Орехов, Москва 2009, s. 218–220.

²⁵ Na temat tworzenia się polskich formacji w Rosji patrz: H. Bagiński, *op. cit.*; M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969.

²⁶ T. Marcola, *Organizacja oddziałów Wojska Polskiego w Irkucku*, „Niepodległość” 1935, nr 11, s. 433–435.

²⁷ Archiv Ministerstva zahraničnich věcí ČR (AMZV), Fond „Sibírské archívy” (FSA), Archiv ppłk dr Glosa, k.2, raport dr Glossa dla generała Stefanika z 9 stycznia 1919 roku.

²⁸ D. Radziwiłłowicz, *op. cit.*, s. 105–106.

²⁹ CAW, PKW, I.122.97.15, memoriał PKW dla rządu polskiego z marca 1919; AAN, Ambasada RP w Paryżu, t.235, pismo MSZ do Poselstwa RP w Paryżu z 18 sierpnia 1919 r.; Znacznie niższe dane podawała delegacja Polskiego Komitetu Wojennego, która przybyła do kraju latem 1919 r. Według danych członków delegacji, w połowie 1919 r. na omawianych terenach mogło przebywać około 100 tys. Polaków oraz kilka tysięcy jeńców narodowości polskiej – AAN, RPZM, Wydział Wojskowy, t. 10, k. 95, Opinia delegacji PKW na Syberii o położeniu wojska i ludności cywilnej polskiej na Syberii.

do Warszawy dotarła w lipcu 1919 r. Jej dane dotyczące polskiej ludności cywilnej na obszarach objętych administracją rządu omskiego w kwietniu 1919 r. oscylowały od 300 do 500 tys. osób³⁰.

Przedstawione liczby odnosiły się do wszystkich Polaków mieszkających na Syberii i rosyjskim Dalekim Wschodzie. Trzeba jednak krytycznie podejść do tych ogólnych danych. Jak wykazano we wcześniejszej części artykułu ogólne liczby są nieco mniejsze. Dodając liczbę Polaków przed 1914 r., z cyframi odnoszącymi się do napływu osób narodowości polskiej będących uchodźcami czy też jeńcami pochodzącymi z armii niemieckiej lub austro-węgierskiej, jak również stacjonującymi oficerami i żołnierzami armii rosyjskiej, a czującymi się Polakami, uzyskamy maksymalną liczbę oscylującą wokół 200–250 tys. Podobna liczba pojawia się również w źródłach czeskich i francuskich, oceniających liczbę Polaków w azjatyckiej części Rosji³¹. W źródłach tych wspomina się, że duża część osób mieszkających na tym obszarze miała polskie pochodzenie, i była tego świadoma. Jednak w pierwszej kolejności uważała się za Rosjan. Dotyczyło to głównie oficerów armii rosyjskiej oraz potomków byłych zesłańców z okresu powstań narodowych – szczególnie listopadowego i styczniowego – którzy z różnych przyczyn pozostali na Syberii³². Takie osoby w skali całego ogromnego regionu stanowiły dość znaczną liczbę, którą oceniano na około 150–200 tys. Prawdopodobnie w dokumentach statystycznych PKW byli oni ujmowani jako Polacy. Za przykład mogą służyć dane uzyskane w Okręgu Czyty, gdzie w samym mieście miało być 1500 osób, w miastach 900, a na wsiach 1000. Liczbę uchodźców określono na 400³³. Jeśli Polska miała być państwem niepodległym około 20% osób zamierzało z przyczyn rodzinnych lub zawodowych pozostać na Syberii, ponieważ nie czuło związku z Polską. To ostatnie stwierdzenie dotyczyło z oczywistych powodów szczególnie Polaków przybyłych na Syberię przed 1914 r. Ten podział na „starych” i „nowych”, nie sprzyjał działaniom zjednoczeniowym i rodził różnego rodzaju konflikty³⁴.

Z chwilą wyzwolenia przez legionistów czeskich i słowackich Syberii, Uralu i Powołża w poszczególnych miastach tego obszaru zaczęły się reaktywować lub tworzyć polskie organizacje wojskowo-polityczne. Jako jeden z pierwszych ujawnił się 23 czerwca 1918 r. w Samarze Polski Komitet Rewolucyjny do Walki o Niepodległość i Zjednoczenie Polski. Na jego czele stanął znany z kontaktów z działaczami czechosłowackimi na Ukrainie Jerzy Bandrowski³⁵ oraz członkowie zarządu: inż. Zygmunt Sadowski i Julian Rakowski. Uzyskali oni wsparcie

³⁰ AAN, Ambasada RP w Paryżu, t. 235, pismo MSZ do Poselstwa RP w Paryżu z 18 sierpnia 1919 r.

³¹ AÚTGM, fond Tomáš G. Masaryk: Rusko – legie, k. 300, sl. 2, Zpráva: Poláci na Sibíři, 22 października 1918 r.

³² CAW, Oddz. II Szt. MSWojsk., I.300.76.263, raport gen. Baranowskiego do Naczelnego Dowództwa WP z 10 czerwca 1920 roku.

³³ AAN, Kolonia Polska w Mandżurii, t. 6, kwestionariusz dot. Ogólnej liczby Polaków w Okręgu Czyty z 3 grudnia 1918 r.

³⁴ CAW, APKW, I.122.97.15, pismo PKW do Paderewskiego z 10 października 1918 r.; W. Scholze-Srokowski, *Wojsko polskie na Syberii*, „Bellona” 1930, t. 36, s. 468; J. Pindela-Emisarski, *Polski czyn zbrojny na Syberii*, [w:] *Sybiracy 1918–1933*, Warszawa 1933, s. 6–9; P. Smolik, *Przez lądy i oceany. Sześć lat na Dalekim Wschodzie. Przygody jeńca w Azji w czasach Wielkiej Wojny*, Warszawa-Kraków 1922, s. 37 i nast.

³⁵ Początki tworzenia polskich oddziałów wojskowych, organizacji politycznych i współpracy w tym względzie ze stroną czechosłowacką przedstawia powieść J. Bandrowskiego „Niezwalczone sztandary”.

ze strony władz i dowódców czechosłowackich oraz konsula francuskiego w Samarze³⁶. Drugim ośrodkiem na Syberii, w którym aktywnie zaczęli działać Polacy był Omsk. Dzięki staraniom emisariuszy moskiewskiej Rady Polskiej Zjednoczenia Międzypartyjnego (RPZM) zdołano zorganizować w tym mieście Związek Rewolucyjny Polaków do Walki o Niepodległość. Na jego czele stanął Tomasz Żebrowski, sekretarzem został emisariusz RPZM dr Tadeusz Olszanecki. Związek pod koniec czerwca nawiązał kontakt z formującym się u boku wojsk czechosłowackich Legionem Polskim (nazywany również Legionem Omskim) będącym pod dowództwem ppor. Jana Krupskiego. Na mocy porozumienia postanowiono razem współdziałać. W dniu 30 czerwca 1918 r. odbyło się wspólne posiedzenie działaczy Związku i przyjętych do jego grona 5 oficerów Legionu. Podczas spotkania powołano Tymczasowy Polski Komitet Wojenny, na czele którego stanął siedmioosobowy Wydział Wykonawczy pod przewodnictwem Olszaneckiego. Podlegały mu trzy wydziały: Wojskowy, Oświatowy i Skarbowy³⁷. Aktywne działania doprowadziły do znacznego wzrostu liczebnego Tymczasowego Polskiego Komitetu Wojennego oraz do powołania przedstawicielstw w takich miastach jak: Nowonikołajewsk, Barnauł, Tobolsk, Semipałatyńsk, Tiumeń, Pietropawłowski, Bijsk, Iszym³⁸.

Oprócz tych dwóch, najliczniejszych i najprężniej działających polskich organizacji powstało na Syberii jeszcze kilka lokalnych komitetów m.in. w Ufie przy poparciu Czechów 1 lipca została powołana polska reprezentacja polityczna – Polski Komitet Rewolucyjny do Walki o Niepodległość i Zjednoczenie Polski – na czele którego stanęli Wacław Olszewski i Jan Kulenda. Podobnie sytuacja wyglądała w Czelabińsku, gdzie dużą aktywność organizacyjną wykazał Henryk Suchenek³⁹.

Opanowanie przez oddziały czechosłowackie całej transsyberyjskiej linii kolejowej umożliwiło polskim działaczom podjęcie współpracy. Doszło do zjazdu przedstawicieli polskich organizacji działających w zachodniej części Syberii i we wschodniej Rosji w Czelabińsku. Podczas obrad przeprowadzonych w dniach 20–21 lipca 1918 r. postanowiono połączyć siły i utworzyć jedną, główną organizację polską na tym obszarze. Tak został powołany Polski Komitet Wojenny w Rosji i Syberii. Na jego czele stanął siedmioosobowy Wydział Wykonawczy z dr Tadeuszem Olszaneckim jako prezesem i Jerzym Bandrowskim, Janem Michcińskim i Zygmuntem Sadowskim jako wiceprezesami. Skład komitetu został poszerzony na początku sierpnia 1918 roku poprzez dokooptowanie do jego składu przedstawiciela działającej w Irkucku Polskiej Ligi Wojennej

³⁶ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r.; CAW, Dowództwo Armii Generała Hallera (DAH), I.123.1.206, raport por. Reynanda do gen. Janina z listopada 1918 r.

³⁷ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r.; CAW, L. Russyan, *Wojsko Polskie na Syberii*, [w:] *Spis polskich organizacji wojskowych przedwojennych i formacji z wojny światowej (1904–1921)*, Warszawa 1937 (maszynopis), s. 157–158.

³⁸ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r., tabl. 2.

³⁹ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od czerwca do lipca 1918 r.; CAW, Relacje, I.400.2048.13, relacja H. Suchenka; Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів (ЦДІАУ) Колекція документів польських національних комітетів, союзів, об'єднань, та військових формувань у Сибіру, на Далекому Сході, та в Маньчжурії (КДП), s. 79, odezwa Polskiego Związku Rewolucyjnego do Walki o Wolność i Zjednoczenie Polski do żołnierzy i społeczeństwa polskiego (b.d.).

Walki Czynnej Michała Wejgla i delegata omskiej organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej – Frakcji Rewolucyjnej, Jana Palucha. Komitet za swe zasadnicze zadanie uznał reprezentowanie interesów i obronę praw ludności polskiej mieszkającej na obszarze działania organizacji oraz organizację polskich oddziałów wojskowych⁴⁰.

Dzięki działaniom PKW oraz innych polskich organizacji udało się stworzyć namiastkę władzy polskiej na Syberii. Lata 1918–1919 były czasem przebudzenia się świadomości narodowej wśród wielu osób, które zaczęły utożsamiać się z polskością. Określenie bardziej dokładnej liczby Polaków mieszkających na Syberii i na rosyjskim Dalekim Wschodzie w tym okresie może przynieść wiele ciekawych wniosków⁴¹, które również będą uzupełnieniem historii nie tylko Polski, lecz również Syberii.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiv Ústavu T. G. Masaryka (Praga)
- fond Tomáš G. Masaryk: Rusko – legie
- Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (Praga)
- Fond „Sibířské archívý” (FSA), Archiv ppłk dr Głosa
- Archiwum Akt Nowych
- Ambasada RP w Paryżu
- Kolonia Polska w Mandżurii
- Komitet Narodowy Polski w Paryżu
- Rada Polska Zjednoczenia Międzypartyjnego
- Centralne Archiwum Wojskowe
- Dowództwo Armii Generała Hallera,
- Polski Komitet Wojenny
- Oddz. II Szt. Ministerstwa Spraw Wojskowych
- Relacje
- Dowództwo Armii Generała Hallera
- L. Russyan, *Wojsko Polskie na Syberii*, [w:] *Spis polskich organizacji wojskowych przedwojennych i formacji z wojny światowej (1904–1921)*, Warszawa 1937 (maszynopis)
- Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів

⁴⁰ CAW, APKW, I.122.97.6, zarys powołania i działalności PKW we Wschodniej Rosji i na Syberii od 21 lipca do 1 sierpnia 1918 r.; CAW, L. Russyan, *op. cit.*, s. 158; T. Radziwonowicz, *Z problematyki tworzenia polskiego wojska na Syberii (1918–1919)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” (WPH) 1990, t. 3–4, s. 80.

⁴¹ Bardzo dobrym przykładem opracowania dotyczącego Polaków w zachodniej części Syberii, ich liczebności, działalności i organizacji jest praca Л. Островский, *Поляки в Западной Сибири (1890–1930-е годы)*, Новосибирск 2011. Uzupełnienie tej pracy poprzez badania w kolejnych regionach Syberii umożliwi bardziej dokładne poznanie dziejów polskiej diaspory na Syberii na przełomie XIX i XX w.

– Колекція документів польських національних комітетів, союзів, об'єднань, та військових формовань у Сибіру, на Далекому Сході, та в Маньчжурії
Российский Государственный Военный Архив (Москва),
– ф. 39515

Prasa

I. R. Sobieszczański, *Rozpylanie się wychodźstwa na Syberii*, „Głos Polski” 1915, nr 48.

Monografie i artykuły naukowe

H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914–1918*, Warszawa 1990 (reprint).

W. Caban, *Zsyłka Polaków na Syberię w XIX wieku. Przegląd publikacji polskich i rosyjskich/radzieckich*, „Przegląd Historyczny”, 2014, z. 4.

T. Dmochowski, *Interwencja mocarstw na Syberii i Dalekim Wschodzie*, Toruń 1999.

Encyklopedia Rewolucji Październikowej, Warszawa 1987.

M. Korzeniowski, *Centralny Komitet Obywatelski na Syberii w latach 1915–1918*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998.

A. Kuczyński, *Syberia. Czterysta lat polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Rys historyczny. Antologia*, Krzeszowice 2007.

M. Kulik, *Polacy wśród wyższych oficerów armii rosyjskiej Warszawskiego Okręgu Wojskowego (1865–1914)*, Warszawa 2008.

B. Kumor, *Kościół i katolicy w cesarstwie rosyjskim (do roku 1918)*, [w:] *Odrodzenie Kościoła katolickiego w byłym ZSRR. Studia historyczno-demograficzne*, red. E. Walewander, Lublin 1993.

K. Latawiec, *Polacy w strukturach Zaamurskiego Okręgu Straży Granicznej w latach 1901–1914*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2007.

A. Kuczyński, Wrocław 2007.

S. Leończyk, *Polskie osadnictwo wiejskie na Syberii w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku*, Warszawa 2017.

S. Lubodziecki, *Rok 1917 na Dalekim Wschodzie. Wspomnienia*, „Sybirak” 1934, nr 1.

Z. Łukawski, *Ludność polska w Rosji 1863–1914*, Wrocław-Kraków-Gdańsk 1978.

M. Mądzik, *Działalność Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Syberii w latach I wojny światowej*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998.

T. Marcola, *Organizacja oddziałów Wojska Polskiego w Irkucku*, „Niepodległość” 1935, nr 11.

W. Masiarz, *Dobrowolne osiedlanie się Polaków na Syberii od XVIII do początku XX wieku*, „Almanach Historyczny” 2015, nr 17, z. 1.

W. Masiarz, *Działalność gospodarcza i społeczna Ignacego Sobieszczańskiego na Syberii w latach 1905–1920*, [w:] *Polacy w nauce, gospodarce i administracji na Syberii w XIX i na początku XX wieku*, pod red. A. Kuczyńskiego, Wrocław 2007.

W. Masiarz, *Migracja chłopów polskich na Syberię w końcu XIX i na początku XX wieku*, [w:] *Syberia w historii i kulturze narodu polskiego*, red. A. Kuczyński, Wrocław 1998.

M. Mądzik, *Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny w Rosji w latach I wojny światowej*, Lublin 2011.

S. Mulina, *Migranci wbrew swej woli. Adaptacja społeczna powstańców styczniowych na Syberii zachodniej*, Warszawa 2017.

W. Najdus, *Polacy w rewolucji 1917 r.*, Warszawa 1967.

- W. Olszewski, *Polska obecność na Syberii Zachodniej w pracach współczesnych badaczy rosyjskich*, [w:] *Polacy na obczyźnie*, red. S. Kowalska, A. Kędziora, M. J. Śmiałek, Poznań-Kalisz 2016.
- L. K. Ostrowski, *Polacy na Syberii w latach 1890–1935*, „Studia Polonijne” 1999, t. 20.
- J. Pindela-Emisarski, *Polski czyn zbrojny na Syberii*, [w:] *Sybiracy 1918–1933*, Warszawa 1933.
- Polacy w nauce i kulturze Tomska oraz Syberii Zachodniej*, red. A. Kuczyński, M. Marczyk, Wrocław 2008.
- Polacy w nauce, gospodarce i administracji Syberii w XIX i na początku XX wieku*, red. A. Kuczyński, Wrocław 2007.
- D. Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009.
- W. Scholze-Srokowski, *Wojsko polskie na Syberii*, „Bellona” 1930, t. 36.
- P. Smolik, *Przez lądy i oceany. Sześć lat na Dalekim Wschodzie. Przygody jeńca w Azji w czasach Wielkiej Wojny*, Warszawa-Kraków 1922.
- T. Radziwonowicz, *Z problematyki tworzenia polskiego wojska na Syberii (1918–1919)*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1990, t. 3–4.
- D. Tyszyńska-Kownacka, *Okruchy pamięci. O artyście rzeźbiarzu Jarosławie Tyszyńskim*, Warszawa 2003.
- J. Wiśniewski, *W rosyjskiej służbie. Problemy tożsamości osobowej, religijnej i narodowej wśród Polaków – oficerów armii rosyjskiej w XIX i na początku XX wieku (wybrane zagadnienia)*, [w:] *Polska-Rosja w sferze kultury i religii*, pod red. A. Krzywdzińskiej, Kraków 2016.
- M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917–1918*, Warszawa 1969.
- Я. Висньевски, *Войско Польское в Сибири во время революции и Гражданской войны в России*, [w:] *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые взгляды*, ред. М. Волос, А. Орехов, Москва 2009.
- Я. Вишневи, *Польские военнопленные в Сибири в 1914–1922 гг.*, [w:] *Поляки в истории российской провинции XIX – XX вв. Диалог цивилизаций*, Тамбов 2010.
- А. С. Кузьменко, *Недобровольные мигранты в Восточной Сибири в 1914 – феврале 1917 гг. (по материалам Енисейской и Иркутской губерний)*, дис. канд. ист. наук. Красноярск, 2010.
- А. Н. Курцев, *Беженство*, [w:] *Россия и Первая мировая война: материалы международного научного colloquium*, Санкт-Петербург 1999.
- И. В. Нам, *Национальные меньшинства Сибири и Дальнего Востока на историческом переломе (1917–1922 гг.)*, Томск 2009.
- Л. Островский, *Поляки в Западной Сибири (1890–1930-е годы)*, Новосибирск 2011.
- Первая всеобщая населения Российской империи*, т. LXXV, *Иркутская губерния*, Санкт Петербург 1904.
- В. М. Рынков, *Социальная политика антибольшевистских режимов на востоке России (вторая половина 1918 – 1919 г.)*, Новосибирск 2008.
- А. Н. Талапин, *Военнопленные первой мировой войны на территории Западной Сибири (июль 1914-май 1918 гг.)*, Омск 2005.
- Б. С. Шостакович, *Феномен польско-сибирской истории (XVII в. – 1917 г.). Основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы*, Москва 2015.

Резюме

Численность поляков на востоке России и в Сибири в 1914–1918 гг. Краткое представление проблемы

В польском сознании Сибирь ассоциируется как место, связанное с мученичеством польской нации, в связи с многочисленными восстаниями за независимость. Однако мало кто знает, что Сибирь была также местом добровольного переселения поляков в поисках возможности сделать там карьеру, обрести богатство и стабильность, что было практически невозможно на польских территориях, захваченных Россией. В истории присутствия поляков в Сибири наибольшее их количество оказалось в Сибири во время Первой мировой войны. Научная статья посвящена этому вопросу. В Сибири в то время проживало почти 200–250 тысяч поляков.

Ключевые слова: Сибирь, польская армия в России, поляки в Сибири, Первая мировая война, Маньчжурия.

Summary

The number of Poles in eastern Russia and Siberia in 1914–1918. Outline of the problem

In the Polish consciousness, Siberia is associated as a place associated with the martyrdom of the Polish nation in connection with the numerous independence surges that our ancestors took to shed the yoke of slavery. However, few people realize that Siberia was also a place of voluntary settlement of Poles looking for opportunities to make a career, wealth and stability there, which was practically impossible in the Polish territories seized by Russia. In the history of the presence of Poles in Siberia, the largest number of them stayed in Siberia during World War I. The scientific article deals with this issue. According to the data, she lived in Siberia at that time, nearly 200–250 thousand Poles. The number of people of Polish origin was similar.

Keywords: Siberia, Polish army in Russia, Poles in Siberia, World War I, Manchuria

Adam Cz. Dobroński

Uniwersytet w Białymstoku

Wojsko Polskie na Syberii

Temat ten czeka na badacza lub zespół badaczy, którzy krytycznie przejrzą już wydane drukiem źródła i opracowania oraz przeprowadzą kwerendy ze szczególnym uwzględnieniem archiwów rosyjskich i prasy oraz druków ulotnych. Dotychczas zajmowano się głównie formacjami polskimi w okresie I wojny światowej i ich powrotami do ojczyzny w latach 1918–1921 zarówno zza Uralu, jak i północnych oraz południowych obszarów Rosji porewolucyjnej. Trudno jest w tym przypadku dokładnie wydzielić syberyjskie związki wojskowe, więc często ich działania łączono z losami oddziałów walczących w byłych guberniach zachodnich i centralnych Imperium poczynając od Legionu Puławskiego i Korpusów Polskich, zwłaszcza I Korpusu gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego. Stosunkowo często powracano również do pobytu na Syberii jeńców polskich, zesłańców z powstań narodowowyzwoleńczych oraz żołnierzy wcielanych do armii carskiej i kierowanych do garnizonów syberyjskich. W swym szkicu zamierzam dokonać przeglądu szeroko rozumianych dziejów wojsk polskich na Syberii, nie ograniczając się do zwartych formacji narodowych.

Jeńcy polscy i żołnierze służby czynnej

Zwykło się przyjmować, że pierwszymi jeńcami polskimi, skierowanymi w głąb Rosji byli wzięci do niewoli żołnierze z wojsk króla Stefana Batorego uczestniczący w wojnie o Inflanty. A wspomnienia z niewoli carskiej zapoczątkował Adam Kamieński, jeńiec z 1660 r. Za początek znaczących liczebnie, masowych zesłań, uważa się okres konfederacji barskiej, a najbardziej znany i utrwalony w literaturze stał się los Maurycego Beniowskiego (1746?-1786), uciekiniera z Kamczatki¹. Władze carskie zesłania połączyły z przymusowym wcieleniem do pułków

¹ Dobry to przykład, by wskazać na obecne w biografiach sybiraków wieków staropolskich wątki awanturniczo-romantyczne i zarazem na konieczność krytycznego rozpatrywania zostawianych przez nich źródeł pisanych. W przypadku M. Beniowskiego jest to *Historja podróży y osobliwszych zdarzeń sławnego Maurycego-Augusta hrabi Beniowskiego...* (tłum. polskie Warszawa 1797). Na tym przykładzie można wskazać również na trudności z określeniem narodowości „polskich sybiraków”.

i batalionów rosyjskich, co kontynuowano po stłumieniu powstania kościuszkowskiego. Zesłano wówczas około 20 tys. żołnierzy, wśród nich znajdowali się wyżsi oficerowie, między innymi gen. Józef Kopeć (1762–1758), autor *Dziennika podróży...* (Wrocław 1837 i wcześniej drukowane fragmenty), jeden z pierwszych badaczy Kamczatki.

Od przełomu wieków XVIII i XIX można mówić o ciągłości świadectw o losach Polaków na Syberii, w tym i wojskowych, uczestników konspiracji, osób wspierających kolejne powstania, ofiar wojen. Przysyłani tam Polacy spotykali rodaków, przekazywali sobie informacje, prowadzili rozmowy o ojczyźnie i służbie dla niej. Wzruszające przykłady wzajemnego poszukiwania się i świadczenia pomocy zawierają pamiętniki ks. Faustyna Ciecierskiego z katorgi nerczyńskiej (1798–1801)². Po 1812 r. około 9 tys. jeńców polskich znalazło się w Gruzji i na Kaukazie, a w 1814 r. doszło do pierwszego „powstania” w Tomsku. Często, zwłaszcza w opracowaniach popularnych i publicystyce, wszystkich zesłanych w głąb Cesarstwa Rosyjskiego zalicza się do sybiraków.

Z kolei po powstaniu listopadowym i wojnie polsko-rosyjskiej 1830–1831 r. tysiące *miateżników* skierowano głównie karnie na Kaukaz (Kaukaski Korpus Specjalny) do walki z tamtejszymi góralami. I tym razem wśród zesłańców byli również generałowie (Stanisław Kicki, Jan Krukowiecki – pisał dziennik, Ignacy Prądzyński), a wyjątkowo dramatyczne były losy przywódcy sprzysiężenia podchorążych Piotra Wysockiego (kara 20 lat ciężkich robót, próby ucieczki, katorga w Nerczyńsku). Zesłani podejmowali próby zakładania nielegalnych organizacji, przykładem może być Władysław Drużyłowski (1810?–1837), wcielony do Korpusu Syberyjskiego (Tobolsk; był i Korpus Orenburski), jeden z inicjatorów spisku w Omsku, który nie przeżył kary 6 tys. kijów³. Po likwidacji Wojska Polskiego Królestwa Polskiego wcielano tutejszych rekrutów na 15 lat do wojsk kwaterujących w głębi Cesarstwa Rosyjskiego (wielu z nich nie powróciło do miejsc rodzinnych).

Przybywa źródeł obrazujących losy sybiraków zesłanych za udział w powstaniu styczniowym. Wśród nich tym razem zabrakło wyższych dowódców, którzy polegli, zdołali wyemigrować, lub zostali straceni. Na podstawie szacunkowych danych (ok. 200 tys. przeszło przez oddziały leśne, ok. 25 tys. zesłano) można uznać, że co najmniej co dziesiąty powstańca został wywieziony w głąb Rosji, a co drugi z nich nie wrócił w ojczyźne strony. W opracowaniach bardzo dużo uwagi poświęca się relacjom Polaków z miejscowymi społecznościami, wprowadzaniu przez skazanych nowych obyczajów, ożywieniu przez nich życia kulturalnego, upowszechnianiu nowinek cywilizacyjnych, a zwłaszcza podejmowaniu z sukcesami badań naukowych. Tematy te są na tyle dobrze znane, że rezygnuję ze streszczania wniosków zawartych w pracach naukowych⁴, jak i podawania wybranych przykładów z pamiętników. Chciałbym jednak zauważyć, że bardzo rzadko byli powstańcy podejmowali się krytycznej oceny przebiegu powstania i bardzo wielu z nich uznało, że kolejne zrywy zbrojne przeciwko caratowi nie roją powodzenia. Opinię tę niejako potwierdziło powstanie zabajkalskie 1866 r., które też bardzo często prezentowane

² F. Ciecierski, *Znaczniejszych przypadków pewnego z Syberii powrotnego Polaka z 1801 roku...*, do druku przygotowali A. Kuczyński i Z. J. Wójcik, Warszawa-Wrocław 1998, *passim* (spotkania m.in. z ks. Aurelianiem Dombrowskim, Stanisławem Judyckim, Janem Nartowskim).

³ Patrz: W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1998 (przed wymierzeniem kary zmarł w lazarecie więziennym w Omsku Tomasz Ostrowski, a po „egzekucji” Jan Henryk Sierociński).

⁴ Przykładem opracowania: S. Kieniewicz (i jego uczniów), A. Kuczyńskiego, E. Kozłowskiego, Z. Łukawskiego, F. Ramorowskiej, H. Skoka, W. Śliwowskiej, Z. J. Wójcika.

jest po dzień dzisiejszy w narracji legendarnej. Znamienne, że sybirakiem, który podjął się krytycznych badań powstania lat 1863–1864 był Józef Piłsudski, syn komisarza powstańczego, sam zesłany na osiedlenie za kontakty z konspiratorami przygotowującymi zamach na cara.

Niedoceniany jest fakt odbywania przez rekrutów polskich. służby wojskowego z poboru w garnizonach syberyjskich. Po 1874 r. przestała ona mieć charakter represyjny, chociaż nadal była podporządkowana założeniom polityki rusyfikacyjnej. Im bliżej XX stulecia, tym bardziej skracano czas służby (do 3–4 lat), poprawiały się warunki bytowe, a wolniej i stosunek kadry podoficerskiej oraz zwłaszcza młodszych oficerów do przybyszów z Królestwa Polskiego oraz z guberni zachodnich Cesarstwa. Oni sami pod wieloma względami górowali nad żołnierzami służby czynnej innych narodowości⁵. Na początku lat 70. XX w. zebrałem relacje od około 50 byłych żołnierzy rosyjskich mieszkających w powiecie Ostrów Mazowiecka. Wszyscy oni z sentymentem – to zrozumiałe przy wspomnieniach o latach młodości – opowiadali o swych przeżyciach, odnosząc się i do kontaktów z rodakami stale zamieszkującymi ziemie syberyjskie, lub przybyłymi tam dobrowolnie. Żołnierze polscy uczestniczyli w życiu religijnym, w miastach garnizonowych przybywało kościołów i kaplic katolickich, a księża byli zapraszani na niektóre uroczystości wojskowe (przykładem przysięga). Obowiązujący system utrzymywania przez żołnierzy w należytym porządku swego umundurowania i obuwia oraz możliwość nabywania produktów żywnościowych sprzyjał kontaktom handlowych i korzystania z usług rzemieślników. Do tego dochodziły sporadyczne kontakty towarzyskie rodakami, rozmowy, opowieści. Szczególnie wzruszające były spotkania z byłymi zesłańcami lub członkami ich rodzin. Nie zawsze zachodzące zmiany można uznać za tak korzystne, ale nie można też złowrogich reguł i wydarzeń z czasów Mikołaja I oraz Aleksandra II przenosić bezkrytycznie na okres panowania Aleksandra II i Mikołaja II.

Lata I wojny światowej

Zapomina się, że żołnierze narodowości polskiej pojawili się licznie na Syberii w czasie wojny rosyjsko-japońskiej 1904–1905. Początkowo towarzyszyły im nastroje optymistycznych i można przypuszczać, że niektórzy z nich – mam na myśli głównie kadrę oficerską – fakt wybuchu wojny uznawali za korzystny dla rozwoju sprawy polskiej. Po poniesionych klęskach zlokalizowano na terenach wschodnich Imperium Romanowów liczne lazarety i szpitale, co skłaniało miejscowych Polaków do udzielania pomocy cierpiącym rodakom w mundurach carskich.⁶ Przypomnieć też warto, do Japonii udali się Józef Piłsudski oraz Roman Dmowski, by zareagować na fakt dostania się żołnierzy polskich do niewoli. Obaj liderzy mieli jednak różne koncepcje zareagowania na powstałą sytuację, ulżenia doli jeńców (Dmowski), lub wykorzystania ich z myślą o kontynuowaniu walki z zaborcą (Piłsudski).

⁵ Opracowania m.in. W. Cabana i J. Legiecia, a w odniesieniu do oficerów także S. Czerepa.

⁶ Czy nie zbyt kategorycznie brzmi opinia J. Gruszczeńskiego, iż „Położenie polityczne Polaków na Syberii w tym okresie można określić jako negacja narodowości”? J. Gruszczeński, *Polacy i Wojsko Polskie w północnej Rosji i na Syberii w latach I wojny światowej (1914–1918) oraz wojny polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Warszawa 1999, s. 19.

Latem 1914 r. w trakcie mobilizacji prowadzonej w guberniach wschodnich Cesarstwa wcielono wielu mężczyzn narodowości polskiej do korpusów i pułków (brygad) syberyjskich. Temat ten czeka na opracowanie, trzeba tylko dodać, że część tych formacji wkrótce i wiosną następnego roku przetransportowano na ziemie polskie, co żołnierzom dało możliwość poznania niektórych rejonów Kongresówki. Dochodziło wówczas i do spotkań między Polakami: miejscowymi i przybyszami, także z rodzin zesłańców. Korpusy syberyjskie zyskały pozytywne oceny za swoją postawę bojową w walkach na Prusach Wschodnich.

Natomiast na obszarach syberyjskich pojawili się licznie jeńcy polscy z wojsk austro-węgierskich i w mniejszej liczbie z wojsk niemieckich. Na przykład ci wzięci *w plen* w czasie ofensywy rosyjskiej na Lwów zostali skierowani już w pierwszych dniach wojny do obozów w rejonie Kazania i Omska. Niemal natychmiast powstały tam komitety polskie niosące pomoc rodakom, a podobnie zachowały się i parafialne społeczności katolickie. Można sobie łatwo wyobrazić, jak cenne, chociaż niespodziewane były to spotkania. W następnych miesiącach obozów jenieckich szybko przybywało „... praktycznie w całej wschodniej Rosji (...), w tym na Zachodniej Syberii, wzdłuż linii transsyberyjskiej, na Dalekim Wschodzie w rejonie Władywostoku”. W sumie autor-kolekcjoner ustalił co najmniej 120 takich obozów, można jednak zaryzykować szacunek, że było ich znacznie więcej (150–200) i to nie licząc małych filii z jeńcami kierowanymi do pracy. Polacy byli na ogół traktowani łagodniej od nie-Słowian, na co wpływ mogła mieć dobra opinia o miejscowych ich rodakach. Pracowali głównie na wsiach (tu mieli lepsze warunki żywienia), w fabrykach i kopalniach, przy budowie linii kolejowych. Cennym źródłem dla odtworzenia losów polskich jeńców na Syberii okazały się zachowane kartki pocztowe i listy⁷.

Po rewolucji lutowej 1917 r. i usunięciu cara Mikołaja II, w trakcie postępującego rozpadu wojsk rosyjskich, rozpoczął się proces organizowania I Korpusu Polskiego w Rosji. Z inicjatywy Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego (Naczpól) dowódcą tego związku – oficjalnie zapoczątkowanego 24 lipca 1917 r. – został gen. Józef Dowbór-Muśnicki. Po kolejnej rewolucji liczba ochotników polskich rosła szybciej, choć w Rosji pogłębiły się podziały natury politycznej i pojawiły się symptomy wojny domowej. Zagrożenie dla sprawy polskiej powodowała również polityka Cesarstwa Niemieckiego, które szukało szans poprawienie swej sytuacji poprzez aktywną politykę wschodnią.

Pierwsze, improwizowane legiony polskie na Syberii w końcu 1917 r. (omski, semipałatyński i irkucki) „... nie przedstawiały wyglądu wojska regularnego. Były one jednakże scementowane wspólnym duchem poświęcenia”. Po rozbrojeniu I Korpusu, które rozpoczęło się w marcu, a skończyło z majem 1918 r., żołnierze polscy liczniej zaznaczyli swą obecność na Syberii, tworząc tam czwartą społeczność po potomkach zesłańców, *bieżeńcach* i osobach ewakuowanych latem 1915 r., wspomnianych już jeńcach z wojsk państw centralnych⁸. W oddalonych rejonach wschodnich łatwiej było się organizować, wolniej postępy czynili tu bolszewicy, natomiast od marca 1918 r. przybywały oddziały interwencyjne, na początek angielskie, japońskie, amerykańskie. W wojskowych kręgach polskich spodziewano się, że właśnie na wschodnich, północnych i południowych krańcach Rosji będzie można w miarę spokojnie odczekać na odjazd do kraju. Bezpieczeństwo

⁷ *Ibidem*, s. 19–34. Autor przebadiał korespondencję ze 120 obozów jenieckich i uznał, że jest to wykaz „daleki od kompletności”. Niestety, listy i karty były kontrolowane przez cenzurę wojskową, o czy wiedzieli piszący je żołnierze.

⁸ W. Scholze-Srokowski, *Wojsko Polskie na Syberji*, Warszawa 1930, s. 8–13. Autor szacował, że „kolonie polskie” na Syberii liczyły podczas wojny 150 tys.

zdawały się urealniać sukcesy wojsk „białych” i postępy interwencji wojsk mocarstw zachodnich (dołączyły m.in. francuskie). Brakowało natomiast pewności, jak zachowają się wobec sprawy polskiej „biali” i „czerwoni”, czekano na wiadomości z Polski, jakie stanowisko wobec stron biorących udział w wojnie domowej w Rosji zajmą władze odrodzonej II RP.

Już z początkiem czerwca 1918 r. na Kubaniu zaczęła formować się Brygada Strzelców Polskich, przemianowana na 4 Dywizję Strzelców Polskich, dowodzoną przez gen. Lucjana Żeligowskiego. Jej dalsze losy zdawały się potwierdzać możliwość w miarę sprawnej ewakuacji żołnierzy polskich z pomocą mocarstw zachodnich. 4 DSP została zaliczona do Armii Polskiej we Francji i przewieziono ją najpierw drogą morską do Odessy, a po walkach z oddziałami bolszewickimi wiosną 1919 r. wycofano do Rumunii. Dywizja dołączyła do wojsk polskich na Ukrainie, gen. Żeligowski przejął dowodzenie 10 Dywizją Piechoty Wojska Polskiego („żelazną”). 10 DP zapisała ładną kartę w wojnie 1920 r., a do tradycji 4 Dywizji Strzelców Polskich nawiązywały w okresie pokojowych Pułki Strzelców Kaniowskich (28, 29, 31) i 49 Huculski Pułk Strzelców.

Do Armii Polskiej we Francji zaliczono również oddziały organizowane najpierw na Powołżu, a następnie na Syberii przez płk. Waleriana Czumę i płk. Kazimierza Rumszę. Dzieje 5 Dywizji Strzelców Polskich to epepeja przepełniona dramatami, do dzisiaj budząca kontrowersje. Od relacjonowania bardziej szczegółowego losów 5 DSP zwalnia mnie monumentalna monografia Dariusza Radziwiłłowicza: *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009⁹. Autor potwierdził, że zaczątków polskich organizacji wojskowych w Rosji należy szukać już od rewolucji lutowej. 5 Dywizja zwiększyła swoje stany osobowe do ponad 16 tys. żołnierzy, a formalnie zaliczano do niej również oddziały tak zwanych murmańczyków (razem ok. 400 żołnierzy z północnej Rosji, głównie okolic Archangielska i Murmańska), wyekspediowanych w grudniu 1918 r. drogą morską do Polski (ich tradycje kontynuował w II RP 64 Pomorski Pułk Strzelców Murmańskich).

D. Radziwiłłowicz postawił dziewięć pytań badawczych, a najważniejsze z nich to dlaczego nie doszło we wschodniej Rosji i na Syberii do stworzenia polskiego korpusu w sile co najmniej dwóch dywizji oraz dlaczego rząd polski i osobiście J. Piłsudski tak późno zareagowali na sytuację żołnierzy polskich w Rosji ogarniętej wojną domową w połączeniu z interwencją zewnętrzną. 5 DSP (57 eszelonów) od końca listopada 1919 r. do początków stycznia 1920 r. osłaniała odwrót zgrupowania wojsk „białych” (admirała A. Kołczaka), Korpusu Czechosłowackiego (czesko-słowackiego) i Ententy (całością dowodził gen. M. Janin), dokonujący się wzdłuż kolei transsyberyjskiej. 10 stycznia dywizja skapitulowała w rejonie stacji Klukwiennaja na wschód od Krasnojarska. Większość żołnierzy polskich dostała się do niewoli bolszewickiej, byli w niej trzymani w warunkach katorżniczych, a ci co przeżyli mogli wrócić do Polski dopiero po traktacie ryskim. Jedynie nieliczni (920 osób) przedostali się przez Mongolię i Mandżurię do wybrzeża Morza Japońskiego i latem 1920 r. dotarli do portu w Gdańsku.

Kto zatem odpowiadał za kapitulację 5 Dywizji Strzelców Polskich? Badacze wskazywali na różne przyczyny. D. Radziwiłłowicz za przyczyny bezpośrednie dramatu żołnierzy sybiraków uznał między innymi: narastający konflikt z Korpusem Czechosłowackim (większość piszących oskarża dowództwo tego korpusu o zdradę i tajną umowę z bolszewikami), upadek ducha i rozluźnienie obyczajów żołnierskich (przyczynił się do tego udział w ekspedycjach karnych przeciwko ludności cywilnej), antagonizmy wśród oficerów polskich (w tym i między

⁹ Autor zestawiał obszerną bibliografię (s. 7–21).

pułkownikami Czumą oraz Rymszą). Klęska była również „... pokłosiem sytuacji politycznej i rozgrywek między obozem Romana Dmowskiego a obozem Józefa Piłsudskiego co do zasad polskiej polityki wobec Rosji, zwłaszcza „białej” Rosji”¹⁰.

O złożoności powyżej kwestii świadczą i inne opinie związane z losami 5 DSP. „Wśród byłych jeńców ścierały się w tym czasie [1918] różne opcje polityczne i racje zaborców, a lata spędzone w obozach zwiększyły niepewność jutra, zarówno brakiem wiadomości z kraju, jak i aktywną agitacją polityczną bolszewików. Nie wszyscy chcieli wstępować do wojska, a także nie wszyscy chcieli wracać do Polski”¹¹. To istotny głos, bo zdecydowanie w publicystyce przeważa retoryka patriotyczna, wskazuje się wyłącznie na niekorzystne uwarunkowania zewnętrzne, a z drugiej strony na misyjny charakter polskich formacji. Ten ostatni aspekt podkreślił J. Piłsudski w rozkazie do 5 DSP z 19 listopada 1919 r.: „Chcę żebyście pamiętali, że w cudzych krajach i wśród obcych ludzi jesteście przedstawicielami żołnierstwa polskiego, że stanowicie część wojska polskiego i że we wszystkich, najcięższych nawet chwilach macie dbać o honor armii polskiej”¹².

O realiach towarzyszących walkom na Uralu pisał i płk K. Rumsza: „Warunki bytowania i zaopatrzenia były mało skomplikowane. Żywność brano wyłącznie z kraju [na miejscu], amunicję przeważnie od przeciwnika, umundurowanie z trupów i od jeńców, ranni i chorzy leczyli się z braku leków wiarą w wyzdrowienie, o przestrzeganiu jakichkolwiek konwencji międzynarodowych nie było mowy”¹³. Dowództwo dywizji polskiej samo miało rozstrzygnąć: bić się, czy nie bić? Sami też musieli odpowiedzieć na pytanie: jaka forma rządów w Rosji będzie korzystniejsza dla Polski? W zakończeniu swych rozważań W. Scholz-Srokowski wziął pod obronę 5 Dywizję uznając: „... zupełnie nie jest winna temu, że dzięki opóźnieniu ewakuacji, zbyt szybkiemu rozkładowi wojska kołczakowskiego i brakowi współdziałania wojsk sprzymierzonych – znalazła się w położeniu bez wyjścia. Że położenie było rzeczywiście beznadziejne, świadczyć może przeszłość dywizji, która walcząc do ostatniej chwili, znalazłaby w sobie dosyć siły dla ratunku, gdyby ten ratunek był w ogóle możliwy”¹⁴. Z kolei A. Wesołowski nie miał wątpliwości, że oddziały polskie były „... niechętne Kołczakowi, nie chciały się mieszać w wewnętrzne sprawy Rosji, ale musiały się zaangażować w tłumienie powstań komunistycznych z potrzeby zapewnienia sobie bezpieczeństwa i warunków powrotu do kraju”¹⁵.

Jan Rogowski w 1927 r. w tomie *Dzieje Wojska Polskiego na Syberji* zadał pytanie: Czy wojsko polskie miało w Rosji rację bytu? Autor nie miał wątpliwości, że tak! Oceniał, że kapitulacja 5 Dywizji Strzelców Polskich pod Klukwienną „... była nie hańbą – lecz nieszczęściem. Syberia, kraina męki polskiej i niedoli, nie stała się ziemią szczęśliwą dla żołnierza polskiego”. Rogowski podał i później powtarzane oceny: zabrakło w dywizji „potężnej indywidualności

¹⁰ D. Radziwiłłowicz, *op. cit.*, s. 490, konkluzja końcowa z dodaniem błędów popełnionych przez polityczne i wojskowe kierownictwo dywizji.

¹¹ J. Gruszczyński, *op. cit.*, s. 48.

¹² *Ibidem*, s. 51. Zostały wydane kartki pocztowe z tym cytatem.

¹³ W. Scholz-Srokowski, *op. cit.*, s. 16–17.

¹⁴ *Ibidem*, s. 44. Wart przytoczenia jest i inny cytat tegoż autora: „Znane są w historii polskiej cierpienia wygnańców syberyjskich; są one przysłowiowe. Zdaje się jednak, że to, co przechodzili żołnierze polscy w niewoli bolszewickiej, przewyższa wszystko, co można na ten temat napisać” (s. 37).

¹⁵ A. Wesołowski, *30 Poleska Dywizja Piechoty*, Warszawa 2018, s. 17. Dywizja ta przejęła w II RP tradycje 5 DSP, 82 Syberyjski Pułk Strzelców im. Tadeusza Kościuszki (Brześć) – 1 Syberyjskiego Pułku Strzelców, a 83 Pułk Strzelców Poleskich im. Romualda Traugutta (Kobryń) – 2 Pułku Strzelców Polskich.

wodza, który by umiał wszystkich ująć w karby żelaznej woli – i poprowadzić pułki do zwycięstwa”. Wskazał na słabo prowadzoną pracę oświatową wśród żołnierzy i zakończył swe oceny uwaga godną powtórzenia: „Rzecz ciekawa! Życie kolonii polskiej na Syberii – i w ogóle życie Polaków na Syberii w owym czasie, to jakby mikrokosmos Polski całej w latach wielkiej wojny”¹⁶.

Należy więc powracać do losów żołnierzy polskich na Syberii, podjąć i uzupełniające badania, w tym z lat II wojny światowej, a całość zamknąć w zwartej publikacji.

Bibliografia

F. Ciecierski, *Znacznieszych przypadków pewnego z Syberii powrotnego Polaka z 1801 roku...*, Z najobszerniejszej kopii rękopiśmiennej do druku przygotowali A. Kuczyński i Z. J. Wójcik, pod red. Naukową A. Kuczyńskiego, Warszawa-Wrocław 1998.

J. Gruszczeński, *Polacy i Wojsko Polskie w północnej Rosji i na Syberii w latach I wojny światowej (1914–1918) oraz wojny polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Warszawa 1999.

Dariusz Radziwiłłowicz, *Polskie formacje zbrojne we wschodniej Rosji oraz na Syberii i Dalekim Wschodzie w latach 1918–1920*, Olsztyn 2009.

J. Rogowski, *Dzieje Wojska Polskiego na Syberji*, Poznań 1927.

W. Scholze-Srokowski, *Wojsko Polskie na Syberji*, Warszawa 1930.

W. Śliwowska, *Zesłańcy polscy w Imperium Rosyjskim w pierwszej połowie XIX wieku*, Warszawa 1998.

A. Wesołowski, *30 Poleska Dywizja Piechoty*, Warszawa 2018.

Резюме

Польское войско в Сибири

Автор статьи во вступлении отмечает, что представленная тема ждет еще своего исследователя или коллектив исследователей, которые критически проанализируют уже изданные источники, статьи и монографии. Кроме того проведут работу в архивах, особенно в российских, а также примут во внимание газетные источники и листовки тех времен. Большинство ученых до настоящего времени занималось в основном военными формированиями времен Первой мировой войны, возвращением на родину в 1918–1921 гг. из-за Урала, так и с северных территорий пореволюционной России. В своей статье автор представил историческую ретроспективу польских военных формирований в широком понимании этого слова, не ограничиваясь строго национальными польскими объединениями, а вообще представив польских военных находящихся на территории Сибири. **Ключевые слова:** Сибирь, ссыльные, пленные, рекруты польской национальности, V Сибирская дивизия польских стрелцов.

¹⁶ J. Rogowski, *Dzieje Wojska Polskiego na Syberji*, Poznań 1927, s. 61, 75–78, 92.

Summary

The Polish Army in Siberia

The author in the introduction to the article notes that the discussed topic is waiting for the researcher or team of researchers, who will critically review the already published sources and studies and carry out queries with particular emphasis on Russian archives and press and leaflets. Until now, were mainly dealt with Polish formations during World War I and their return to their homeland in 1918–1921 from both the Urals and the northern and southern areas of post-revolutionary Russia. In his article, the author reviewed the broadly understood history of Polish troops in Siberia, not limited to compact national formations.

Keywords: Siberia, exiles, prisoners of war, recruits of Polish nationality, V Siberian Division of Polish Riflemen.

Jolanta Załęczny

Akademia Finansów i Biznesu Vistula, filia w Pułtusk
Muzeum Niepodległości w Warszawie
ORCID 0000-0003-0615-410X

„Ale wolno mi tylko smutnym wędrowcem być” – trasa syberyjskiej wędrówki we wspomnieniach i wierszach Ludwiki z Czaplińskich Biesiadowskiej-Szklarek

Wędrowiec, pielgrzym, podróżny – motyw wszechobecny w naszej kulturze, wpisany w polską świadomość, w nasze narodowe bytowanie. W każdym niemal czasie Polak skazany był na przemieszczanie się, rzadko były to wyjazdy z własnej woli, jeszcze rzadziej szczęśliwe powroty do domu. Los, uwarunkowania, a może chichot historii skazały Polaków na nieustanne wędrowanie. Od czasu konfederacji barskiej kierunkiem był wschód, Syberia, bezdroża Rosji carskiej, a potem w wieku XX równie nieprzyjazne radzieckie bezkresy. Sybir nabrał symbolicznego znaczenia, „to kraj wygnania, którego terytorium, o wiele szersze niż geograficzna Syberia, rozpościera się wszędzie tam, gdzie na mocy carskiego, a potem sowieckiego wyroku, znaleźli się polscy zesłańcy, (...) na Syberii, na Kołymie, w Kazachstanie czy Krasnojarskim Kraju, w stepie, w tajdze i na Uralu. Sybir to po prostu synonim zesłania na Wschód”¹.

Wędrówki te znalazły swoje odbicie w malarstwie i literaturze. Malarzski pamiętnik z XIX-wiecznego syberyjskiego zesłania pozostawił powstaniec Aleksander Sochaczewski, liczni powstańcy styczniowi opisywali trasę zsyłki w pamiętnikach i wspomnieniach. Motyw wędrówki gościł w też poezji, od poezji romantycznej Adama Mickiewicza poczynając. Później też powracał wielokrotnie². W tym kontekście warto przypomnieć postać Ludwiki z Czaplińskich Biesiadowskiej-Szklarek, postaci mało znanej, choć jej teksty zasługują niewątpliwie na przywołanie. Wspomnienia oraz strofy wierszy stanowią cenne źródło do analizy losów Polaków skazanych na tułaczy los po nieludzkiej ziemi.

¹ J. Chłap-Nowak, *Doświadczenie zesłańcze w poezji kobiet (Obertyńska, Terlecka, Biesiadowska)*, „Perspektywy kultury. Ciało i dusza” 2010, nr 3, s. 177.

² Szerzej na ten temat: Z. Trojanowiczowa, *Sybir romantyków*, Kraków 1992 oraz A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwowska, *Zesłanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815–1914*, Warszawa 1992.

Biografia Biesiadowskiej w pełni obrazuje życie, jakie było udziałem całego pokolenia Polaków, którym przyszło żyć w międzywojennej Polsce oraz w okresie II wojny. Pierwszym miejscem na szlaku jej życiowej podróży był Petersburg. Tam przyszła na świat w 1911 roku. Rodzina Czaplińskich (ojciec – Antoni oraz matka Anna z Ratyńskich) na mocy pokoju ryskiego uzyskała prawo powrotu do Polski i w 1922 roku przeniosła się do Wilna. Tam w latach 1922–1927 Ludwika uczyła się w Gimnazjum Państwowym im. Adama Jerzego Czartoryskiego³, a następnie studiowała polonistykę na Uniwersytecie Stefana Batorego. Po uzyskaniu dyplomu pracowała w polonistycznym ognisku metodycznym przy Państwowym Gimnazjum im. Adama Mickiewicza. Prowadziła tam bibliotekę i opiekowała się pracownią polonistyczną. Pobyt w Wilnie to czas dojrzewania, nauki, miłości, pierwszej pracy, poetyckiego debiutu⁴, założenia rodziny (pierwszym mężem był Jan Biesiadowski, z którym miała córkę Krysię⁵). Miasto jawiło się jako szczęśliwe miejsce na ziemi, do którego będzie potem powracać w snach, marzeniach i strofach wierszy. Będzie wspominać ulice, kościoły, znajome miejsca i mieszkających tam ludzi.

Wojna zmieniła wszystko. Biesiadowska została aresztowana przez Rosjan w marcu 1940 roku przy przekraczaniu granicy między Generalną Gubernią a zajętą przez Rosjan Litwą. Trasę jej wędrówki wyznaczały kolejne więzienia: Lida i Baranowicze. W Lidzie, a potem w Baranowiczach los zetknął ją z wileńską aktorką Jadwigą Domańską⁶.

Więźniarki doświadczyły wywózki w nieznane. Towarzyszyły temu smutne refleksje: „Głucho dudniły koła, w głowie absolutna, rozpaczliwa pustka. A więc dokonało się. Wywożę. Pierwszy raz zrozumiałam, że nie wszystko jedno, gdzie zginę i gdzie zakopię. (...) Niechby zadręczyli, ale na swojej ziemi. A pociąg gnał, nie zatrzymując się nigdzie”⁷.

Trasa wywózki z Baranowicz prowadziła przez Mińsk. Docierały tam z różnych punktów pociągi ze wszystkich więzień na Kresach. Kolejnym punktem była Orsza, gdzie Biesiadowska oczekiwała na wyrok. Została skazana na 5 lat przymusowych robót w karnym obozie pracy. To oznaczało dalszą podróż. Przez Moskwę, potem za Wołgę i Ural. Najpierw trafiła do Naryjska. Kresem był łager Jaja, gdzie w dużej grupie kobiet było około 100 Polek⁸.

Dzień wypełniała ciężka praca w szwalni. Każda z kobiet musiała wyrobić normę, bo od tego zależał przydział chleba. Obok pracy czas wypełniały lekcje komunistycznego wychowania, którego istotę uosabiał zawieszony w centralnym punkcie baraku portret Stalina. I wciąż „w kółko to samo, znów zaciska się zęby, znów serce skowyczy i ani jednej łzy”⁹ – pisała w jednym z wierszy Biesiadowska.

³ Potwierdzają to zapisy w *Księdze Pamiątkowej Państwowego Gimnazjum Żeńskiego imienia księcia Adama Jerzego Czartoryskiego w Wilnie 1922–1927*, Wilno 1928, s. 34, 47, 65, 85, 109.

⁴ B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie*, Warszawa 1992, s. 34.

⁵ O rodzinie pisała w wierszu zatytułowanym *List*, a adresowanym do męża. „Nie miej żalu, że mając dziecko, idę walki drogą, ja byłam tam potrzebna, zrozum, wszak jestem Polką, inaczej nie mogę”; L. Biesiadowska, *Po drodze z Wilna czy Nowogródka na Syberię, a przez Persję, Irak, Palestynę i Egipt do Turcji*, Glasgow b.r.w., s. 21.

⁶ P. Lisiewicz, *Kurierka w Warszawy*, „Nowe Państwo” 2012, nr 9 (79), s. 12–18.

⁷ Biesiadowska, *Nadzieja przeciw nadziei. Wspomnienia i wybór wierszy*, Brzesko b.r.w., s. 30.

⁸ S. Kalbarczyk, *Wykaz łagrów sowieckich miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*, cz. 1, Warszawa 1993, s. 181–182 i cz. 2, s. 133.

⁹ L. Biesiadowska, *Po drodze...*, s. 6.

Podróż w nieznane wywarła na nią znaczący wpływ. Choć było to ciężkie doświadczenie pogłębione jeszcze pobytem w łagrze, na przekór otaczającej rzeczywistości nie opuszczała jej jednak wiara w to, że los się kiedyś odmieni. Dała temu wyraz w tworzonych wówczas wierszach. Opisywała smutną rzeczywistość, ale wyrażała też nadzieję na poprawę losu:

„(...) I ta nadzieja,
Co w głębi serc zamknięta każe śnić inaczej,
Że i dla nas jeszcze nie wszystko skończone,
Że i nam jeszcze inny koniec los przeznaczy.
Że kiedyś wreszcie, o jakiejś godzinie,
O świcie, czy o zmierzchu skończy się zło tragiczne
I pociąg długi, pośpiechem zdyszany
Ominie zwolna dwa słupy graniczne”¹⁰.

Jak twierdzi Justyna Chłap-Nowak podmiot liryczny w wierszach Biesiadowskiej to kobieta o bardzo mocnym charakterze. Siłę jej ukazywała poetka w utworach pisanych w różnym czasie, często dokonując swego podsumowania wojennych doświadczeń:

„Widocznie po to tak pilnie
Uczyli obserwacji,
Bym mogła uchwycić to właśnie,
Co nie ma specjalnej racji.
To po mnie trzymano
W wilgotnych kazamatach,
Bym mogła aż do bólu Czuć czarodziejstwo świata.
A ludzie – pokazali najchętniej
Swą biedną małość i zło,
Bym ich kochała do głębi
Takimi jacy są”¹¹.

Nie opuszczała jej nadzieja na powrót do kraju, na zobaczenie ponownie polskich biało-czerwonych sztandarów, o której marzyła w snach. Wciąż myślała o Polsce, która mnie zginęła. Przypominała o niej pieśń święta, o której tak pisała:

„Pieśni święta, czyś tak do tych murów przywarła,
Że ciebie żadna obca przemoc nie wydarła,
Czyś tutaj z echem wiatru przywiała, skrzydlata,
(...)
Czyś ze mną razem z rąk naszych wymknąwszy się katów,
Aż tutaj z syberyjskich przyszłaś kazamatów,
By jednym głosem wielkim z Jaji, czy Kozielska,

¹⁰ *Ibidem*, s. 6.

¹¹ L. Biesiadowska, *Nadzieja...*, s. 3.

Z lasów strasznych Kotłasu, z Poćmy, z Archangielska,
TU, w obliczu tych murów świadczyć, z my mamy
Siły jeszcze i wiarę, że my doczekamy,
Aż Bóg sam święte ogłosi orędzie
I ty, Polsko, powstaniesz wielka i żyć będziesz¹².

Nietrudno sobie wyobrazić radość, jaka wybuchła wśród więźniarek na wieść o podpisanym 30 lipca 1941 roku układzie między rządem polskim w Londynie a władzami radzieckimi. Nie tylko przywracał on stosunki między ZSRR a Polską, ale dawał możliwość utworzenie na terenie ZSRR polskiej armii. Powróciła nadzieja na zwycięską walkę o wolną Polskę. Niebawem, 12 sierpnia ogłoszono amnestię dla polskich jeńców wojennych. Biesiadowska napisała wówczas wiersz dedykowany Sikorskiemu.

„Pierwszy raz imię Twoje, Generale,
Przyszło na fali radiowej z Londynu.
(...) mówiłeś, że nasi mężowie i bracia
Są przy tobie, bliscy, że tworzą wojsko
I, że Polska – będzie.
Tych słów ja, Generale, nigdy nie zapomnę,
Pierwszy raz wtedy od chwili nieszczęścia
Z mych oczu popłynęły łzy ciężkie, ogromne
I nie wstydziłam się tych łez¹³.”

Była przekonana, że pod wodzą Sikorskiego zwerbowani do polskiej armii żołnierze powrócą do kraju, że wyzwolą Polskę, a potem w wolnym kraju generał będzie przyjmować na Placu Saskim – jak niegdyś Piłsudski – defilady swoich żołnierzy, którym nakaże oddać hołd Nieznanemu Żołnierzowi¹⁴. Wiersz był niezwykle w swojej wymowie, ale nawet w snach autorka nie mogła przewidzieć tego, że będzie żył własnym życiem. Wtedy, w łagrze Jaja nawet nie mogła marzyć, że kiedyś los pozwoli jej spotkać Sikorskiego.

Podpisanie układu Sikorski – Majski zmieniło los wielu więźniów sowieckich łagrów. Otworzyły się bramy więzień, nadeszła wymarzona i wymodlona wolność. Kobiety – więźniarki wyszły na wolność. Biesiadowska ze zdziwieniem odnotował fakt, że już nie szedł za nimi żołnierz z karabinem. Odzyskana wolność zachwycała i zadziwiała. „Wolno było cieszyć się słońcem, wodą, powietrzem. Cały świat nabrał koloru. Czyż może być większe szczęście?”¹⁵.

Po uwolnieniu z łagru pociągiem dotarła do Uzbekistanu. Długa, bo trwająca 8 dni podróż w przepełnionym niedawnymi łagiernikami wagonach rodziła już zupełnie inne uczucia. Przede wszystkim zewsząd słychać było polską mowę. Nie tylko Biesiadowska była przekonana, że jest to jedna z cudowniejszych podróży w jej życiu¹⁶. Teraz z radością mogła podziwiać piękno

¹² L. Biesiadowska, *Po drodze...*, s. 9.

¹³ *Ibidem*, s. 12.

¹⁴ *Ibidem*, s. 12.

¹⁵ L. Biesiadowska, *Nadzieja...*, s. 68.

¹⁶ *Ibidem*, s. 68.

przyrody, bo podziw dla otaczającego świata „zwłaszcza cudnych gór Ałmatyjskich – brązowych wieczorem i różowo-mglistych o wschodzie”¹⁷ mieszał się z upojnym uczuciem wolności.

Następnym punktem na trasie jej zesłańczej wędrówki był Czimkent, gdzie powstało wiele skupisk polskich zesłańców¹⁸. Biesiadowska i jej koleżanki spotkały się tam z życzliwością miejscowej ludności. By zarobić na życie, została nauczycielką w jednej z okolicznych wsi. Praca nie była jednak spełnieniem marzeń, bo najważniejsze było wciąż dotarcie do polskiej armii. Co dzień dowiadywała się w urzędzie wojskowym, czy gdzieś w okolicy nie tworzy się wojsko¹⁹. Napotkany przypadkiem ukraiński artysta powiedział o formowaniu polskich oddziałów w Buzułuku. Nie zwlekając wysłała zgłoszenie. Po długim oczekiwaniu otrzymała wezwanie i wyruszyła do punktu werbunkowego²⁰. Tym razem trasa wędrówki prowadziła wzdłuż Jeziora Aralskiego i Uralu do Buzułuku. Widok budynku, przed którym stał na warcie polski żołnierz z orzełkiem na czapce wywołał nowe emocje. Biesiadowska tak zapamiętała ten moment:

„Nie zapłakałyśmy ze wzruszenia – tego nie można było wyrazić płaczem, tylko żadna z nas nie potrafiła wydobyć z gardła najmniejszego głosu. Bo jakże – przecież w tym sowieckim mieście chwał się swobodnie na wietrze i mienił się w łzawej mgle biało-czerwony sztandar. Oto po latach poniewierki, poprzez tysiące, tysiące kilometrów przemówiła do nas ojczyzna”²¹.

Buzułuk to była namiastka ojczyzny, a przybywający tam niedawni łagiernicy to byli dumni Polacy, którzy mogli tu zrealizować marzenie o wstąpieniu do polskiego wojska. Biesiadowska nie była już więźniarką, w Buzułuku mogła wreszcie założyć mundur. Została przydzielona do Pomocniczej Służby Kobiet. Trafiła do plutonu oświatowego, potem była referentem w biurze historycznym. Życie żołnierskie utrzymywała w strofach wierszy, przywoływała wspomnienia, pisała o otaczających ją ludziach. Wspominała szczęśliwe wydarzenia z przeszłości. Wciąż towarzyszyło jej przekonanie, że tyle jeszcze będzie wędrować, wciąż bez gwarancji, że powróci do domu. I wiedziała, „że tego, co było, już nigdy, ani przez chwilę nie będzie”²².

Swoistym wkładem Biesiadowskiej w wojskowe życie było stworzenie tekstu „Hymnu Ochotniczek”, do którego muzykę skomponowała Aleksandra Hanuszowa. Dumne słowa o Polsce, Bogu i Ojczyźnie miały podnosić na duchu, dodawać animuszu i kierować myśli do Polski. Bo przecież nadszedł czas, wzywała ojczyzna i choć czasem było smutno, nie błyskała w oku łza, a sił dodawała nadzieja²³.

W grudniu 1941 roku miała okazję spotkać się osobiście z Sikorskim, który – objeżdżając polskie obozy wojskowe w ZSRR – dotarł do Buzułuku. Na jego powitanie przygotowano program artystyczny, w którym znalazł się wiersz Ludwiki Biesiadowskiej *Sikorskiemu*, powstały

¹⁷ *Ibidem*, s. 68.

¹⁸ S. Kot, *Rozmowy z Kremlem*, Londyn 1959, s. 76.

¹⁹ L. Biesiadowska, *Nadzieja...*, s. 72.

²⁰ Skan telegramu otrzymanego przez Biesiadowską z Buzułuku o przyjęciu do wojska i skierowaniu do żeńskiego oddziału w posiadaniu autorki.

²¹ L. Biesiadowska, *Nadzieja...*, s. 73.

²² L. Biesiadowska, *Po drodze...*, s. 47.

²³ Tekst hymnu został zamieszczony na łamach I numeru drukowanego w Palestynie pisma „Ochotniczki” w październiku 1943 roku.

jeszcze w sowieckim łagrze. Było to niezwykle wzruszające wydarzenie, zarówno dla autorki wiersza, jak i dla deklamującej go aktorki teatru wileńskiego Jadwigi Domańskiej. Wzruszony był także generał Sikorski²⁴.

Wtedy też powstał kolejny wiersz *Powrót*, który Biesiadowska podpisała: „w Buzułuku, 1941 rok. Wiersz na przyjazd Generała”²⁵. Zawarła w nim marzenia wszystkich żołnierzy o „pijanym szczęściem dniu powrotu”²⁶ do kraju. Poezja stała się zapisem skrywanych marzeń, oddawała też nastrój wiecznej wędrówki. Biesiadowska pisała: „obcy wiatr w oczy wieje, cudza droga przed nami”²⁷. Modliła się słowami wiersza o siłę, która pozwoliłby przetrwać i wrócić. Pozwoliłaby „iść szlakiem polskim żołnierza i bohatera”²⁸.

Buzułuk był więc ważnym miejscem na trasie wędrówki.

Wraz z polskim wojskiem Biesiadowska trafiła do Iraku, a potem do Palestyny. Prowadziła świetlicę, redagowała gazetkę ścienną, pisała teksty do „Gazety Polskiej”. Dzięki otrzymanemu w roku 1943 – na wniosek ambasadora Kota – stypendium z Funduszu Kultury Narodowej²⁹, przygotowała do druku tomik wierszy zatytułowany *Po drodze z Wilna czy Nowogródka na Syberię, a przez Persję, Irak, Palestynę i Egipt do Turcji...* wydany przez Książnicę Polską w Glasgow. Od marca 1943 do stycznia 1945 roku pracowała w placówce MSZ w Stambule³⁰, gdzie prowadziła kancelarię, organizowała pomocy dla jeńców wojennych w Niemczech.

Po zakończeniu wojny pracowała w Sekcji Wydawniczej w Jerozolimie. W roku 1947 wyjechała do Anglii. Po odejściu z wojska pracowała m.in. w londyńskim muzeum nauki i techniki. Potem wyemigrowała do Stanów Zjednoczonych. Zginęła tragicznie w Chicago w 1976 roku. Nie ziszczyły się jej marzenia o powrocie do wolnej Polski. Symbolicznie wróciła, gdy jej prochy spoczęły na jednym z łódzkich cmentarzy.

Tak dopełniła się wędrówka. Długa życiowa podróż z Petersburga, przez Wilno, by potem przedzierać się przez nieludzką ziemię, przez nieprzyjazne bezkresy, przez Syberię i pustynne góry. „(...) tylko smutnym wędrowcem być i wolnym płakać sercem”³¹ i wciąż szukać drogi do Polski, i wciąż tylko smutnym wędrowcem być, po którym pozostały wiersze, swoisty pamiętnik, ale też oskarżenie, krzyk protestu wobec historii, która po raz kolejny skazała Polaków na pobyt na nieludzkiej ziemi.

Biesiadowska doświadczyła tego swoistego włączenia w historię, przynależności do rzeszy zesłańców, którzy swoim życiem poświadczali, że Sybir jest doświadczeniem Polaków XIX i XX wieku i przeznaczeniem całego narodu polskiego.

²⁴ S. Kot, *Listy z Rosji do generała Sikorskiego*, Londyn 1956, s. 215.

²⁵ L. Biesiadowska, *Po drodze...*, s. 22.

²⁶ *Ibidem*, s. 22.

²⁷ *Ibidem*, s. 13.

²⁸ *Ibidem*, s. 14.

²⁹ Fundusz Kultury Narodowej udzielał wsparcia finansowego artystom i naukowcom. Wypłacano im zasiłki, finansowano wyjazdy; M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż 1978, s. 81–84; W. Chmielewski, *Działalność Funduszu Kultury Narodowej na Obczyźnie*, „Przegląd Historii Oświaty” 2017, nr 3–4, s. 30.

³⁰ W. Grabowski, *Kobiety w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Londynie 1940–1945. Przyczynek do badań*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30), s. 283.

³¹ L. Biesiadowska, *Po drodze...*, s. 44.

Bibliografia

- L. Biesiadowska, *Nadzieja przeciw nadziei. Wspomnienia i wybór wierszy*, Brzesko b.r.w.
- L. Biesiadowska, *Po drodze z Wilna czy Nowogródka na Syberię, a przez Persję, Irak, Palestynę i Egipt do Turcji...*, Glasgow b.r.w.
- J. Chłap-Nowak, *Doświadczenie zesłańcze w poezji kobiet (Obertyńska, Terlecka, Biesiadowska)*, „Perspektywy kultury. Ciało i dusza” 2010, nr 3.
- W. Chmielewski, *Działalność Funduszu Kultury Narodowej na Obczyźnie*, „Przegląd Historii Oświaty” 2017, nr 3–4.
- M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż 1978.
- W. Grabowski, *Kobiety w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych w Londynie 1940–1945. Przyczynek do badań*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2 (30).
- S. Kalbarczyk, *Wykaz łagrów sowieckich miejsc przymusowej pracy obywateli polskich w latach 1939–1943*, cz. 1, Warszawa 1993.
- B. Klimaszewski, E. R. Nowakowska, W. Wyskiel, *Mały słownik pisarzy polskich na obczyźnie*, Warszawa 1992.
- S. Kot, *Rozmowy z Kremlen*, Londyn 1959.
- S. Kot, *Listy z Rosji do generała Sikorskiego*, Londyn 1956.
- Księga Pamiątkowa Państwowego Gimnazjum Żeńskiego imienia księcia Adama Jerzego Czartoryskiego w Wilnie 1922–1927*, Wilno 1928.
- P. Lisiewicz, *Kurierka w Warszawy*, „Nowe Państwo” 2012, nr 9 (79).
- Z. Trojanowiczowa, *Sybir romantyków*, Kraków 1992 oraz A. Brus, E. Kaczyńska, W. Śliwowska, *Zesłanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815–1914*, Warszawa 1992.

Резюме

«Но и можно мне только грустным изгнанником быть» – сибирская трасса изгнания в воспоминаниях и стихотворениях Людвики Бесядовской-Шкляре из рода Чаплинских

Перемещения в пространстве вписаны в судьбы поляков. Бесядовская прошла долгую дорогу – из России в Польшу, затем ссылка в отдаленные районы СССР. Наконец Ирак, Палестина, Турция, Англия и США. Была узницей советского лагеря, солдатом и поэтом. Свою жизнь описала в стихотворениях. Описала в них трудную жизнь в лагере, судьбы женщин-солдат в армии генерала В. Андерса, а также переживания изгнанника, тоскующего по родине и семье. Отдельные биографии вписаны в историю всего народа, показывая очередной, что долгом поляка является «грустным изгнанником быть».

Ключевые слова: Ссылка, лагерь, Польская армия в СССР, поэзия ссыльных.

Summary

“But I am allowed only to be a sad wanderer” – route of the Siberian journey in memories and poems Ludwiki from Czaplińskich Biesiadowskiej-Szklarek

The journey is inscribed in the fate of Poles. Biesiadowska has come a long way – from Russia to Poland, then deported deep into the Soviet Union. Finally through Iraq, Palestine, Turkey and England to the United States. She was a prisoner of the Soviet labor camp, a soldier and a poet. She recorded her experiences in poems. She described the difficult life in the labor camp, the fate of the woman-soldier of the army of Andres, as well as the experiences of a wanderer who missed the country and loved ones. Individual fate has become part of the history of the nation, showing once again that the Pole's duty is to be “a sad wanderer.”

Keywords: Exile, lager, Polish army in the USSR, exile poetry.

Maria Iwanowa

Honorowy Prezes Narodowo-Kulturalnej Autonomii Polaków w Ułan Ude „Nadzieja”

Promocja polskiej kultury w Buriacji

Promocja kraju poprzez kulturę stanowi ważny element, służący budowaniu jego wizerunku. Kultura jest również mostem, który łączy ludzi, pomimo granic.

Spółeczna organizacja Narodowo-Kulturalna Autonomia Polaków „Nadzieja” w Ułan Ude została założona w 1993 roku¹. W momencie jej powstania, najważniejszym zadaniem było: odrodzenie tożsamości narodowej, nauczanie języka polskiego oraz dokumentowanie historii pobytu Polaków w Buriacji². Z czasem, a także wraz z dołączeniem doświadczonych specjalistów do zespołu polonijnej organizacji, jej działalność znacznie się poszerzyła. Stowarzyszenie „Nadzieja” zajęło się między innymi działalnością naukowo-badawczą, a od 2006 roku – rozpowszechnianiem oraz promocją kultury polskiej³.

Ostatnio wspomniany kierunek działalności polonijnej organizacji miał na celu pokazanie polskiej kultury w różnorodnej formie, również poprzez zaprezentowanie dokonań polskich artystów w ramach inicjatyw kulturalnych dla społeczeństwa Republiki Buriacja i mieszkańców jej stolicy – Ułan Ude. Sprawdżyły się takie formy przedsięwzięć, jak „Dni Polskiej Kultury”; Festiwal Polskiej Kultury „Jesień Polonijna”; projekt „Polski sezon w Buriacji”; Festiwal Kina Polskiego⁴.

W ramach działalności Polskiej Szkoły, która działa przy Stowarzyszeniu „Nadzieja”, przeprowadzono szereg imprez kulturalnych, mających na celu popularyzację kultury polskiej

¹ L. Wątróbski, „Nadzieja” z Ułan Ude, „Rodacy-Соотечественники” nr 1 (46) 2009, s. 12.

² М.И. Иванова, «Наджея»: духовное возрождение поляков: о польской культуре в Бурятии, «Созвездие дружбы»: обществ.лит.-худож.альм. народов Вост. Сибир, 2007, nr 3, s. 85–87.

³ М.И. Иванова, Деятельность национально-культурных организаций в Республике Бурятия: на примере МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Наджея», [w:] Полонийные чтения – 2013: история, современность, перспективы развития полонийного движения. Международная науч. конф. посвящ. 150-летию польского восстания 1863–1864 гг. и 20-летию МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Наджея» 20 сентября 2013 г. – Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГБОУ ВПО ВСГАКИ, 2013, s. 179–180, 182–184.

⁴ K. Furmanowicz, Dni Polskiej Kultury w Ulan-Ude, „Pierwsze kroki”, 2015, nr (61), s. 6.

w Buriacji. W 2006 roku w ramach Dni Słowiańskiego Piśmiennictwa i Kultury w Młodzieżowym Teatrze Artystycznym została przedstawiona inscenizacja obrzędu „Polskie wesele”. W spektaklu uczestniczyli uczniowie wszystkich grup wiekowych Polskiej Szkoły. Przedstawienie zostało przygotowane i wyreżyserowane przez Barbarę Kaczmarczyk – nauczycielkę Polskiej Szkoły Społecznej, wydelegowanej przez Ministerstwo Edukacji Narodowej za pośrednictwem Centrum Doskonalenia Nauczycieli do polonijnej organizacji w Ułan Ude w latach 2005–2007. Widowisko teatralne było wypełnione polskimi ludowymi obrzędami, pieśniami i tańcami. „Polskie wesele” zostało bardzo dobrze odebrane przez widzów Republiki Buriacja i cieszyło się ogromnym powodzeniem, w związku z czym było pokazywane przez kilka dni podczas różnych uroczystości⁵. W 2006 roku po raz pierwszy w Buriacji został zorganizowany Festiwal Współczesnego Kina Polskiego⁶. Festiwal stał się cyklicznym projektem Autonomii Polaków „Nadzieja”, który bardzo polubiła buriacka społeczność (2006, 2008, 2010, 2012, 2015)⁷. Głównym celem festiwalu jest zapoznanie mieszkańców Buriacji z polską kinematografią, niesłusznie pomijaną we współczesnej Rosji.

Podczas pięciu edycji tego projektu przedstawiono około 30 polskich filmów, m.in.: „Mój Nikifor” oraz „Plac Zbawiciela” reż. Krzysztof Krauze i Joanna Kos-Krauze, „Komornik” reż. Feliks Falk, „Edi” reż. Piotr Trzaskalski, „Jasminum” reż. Jan Jakub Kolski, „Mała Moskwa” reż. Waldemar Krzystek, „Pręgi” reż. Magdalena Piekorz i wiele innych filmów wielokrotnie nagrodzonych na polskich i zagranicznych festiwalach. Organizacja Festiwalu Kina zajmowała dużo czasu (reklama, przygotowanie folderów, organizacyjne formalności), poświęcenia i zaangażowania wielu osób. Po wytypowaniu filmów, biorących udział w Festiwalu, od producentów uzyskiwaliśmy pozwolenie na ich bezpłatny pokaz. Z powodu braku dubbingu filmów na język rosyjski, podczas pokazów, uczniowie Polskiej Szkoły Społecznej tłumaczyli je symultanicznie na żywo na podstawie list dialogowych⁸.

Podczas czwartej edycji festiwalu pod tytułem „Świat Kina Krzysztofa Zanussiego” w wydarzeniu wziął udział sam reżyser – który uważany jest za jednego z najwybitniejszych reżyserów polskiego kina⁹. Reżyser przedstawił filmy: „Struktura Kryształ”, „Iluminacja”, „Rok spokojnego słońca”, „Konstanta”, „Życie rodzinne”, „Dotknięcie ręki” oraz „Barwy ochronne”¹⁰.

W ramach Festiwalu odbyło się również spotkanie reżysera z Ministrem Kultury Republiki Buriacja oraz artystami pięciu profesjonalnych teatrów w Ułan Ude. Jedno z takich spotkań zaowocowało współpracą z Państwowym Buriackim Teatrem Dramatycznym. Efektem tego był spektakl „Nieporozumienie” w reżyserii Krzysztofa Zanussiego na podstawie utworu

⁵ А. Виноградова, *Радостный март „Наджеи”*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 2 (43) 2008, s. 16.

⁶ М.И. Иwanowa, *Наuczyciel – przewodnik ku polskości. Historia Polskiej Szkoły Społecznej w Buriacji*, [w:] *Поляки в Бурятии*, Том VIII, Улан-Удэ Издательско-полиграфический комплекс ФГБОУ ВО ВСГИК, 2019, s. 82–83.

⁷ Г. Мостовщикова, *Десятилетие „Перwsze kroki” и Неделя польского кино*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (54) 2011, s. 26.

⁸ Архив Национально-культурной автономии поляков «Надзее».

⁹ Митап Цыренов, *Кишиштоф Занусси: «Бурятия меня впечатлила»*, «Аргументы и факты в Бурятии», nr 24, 2012 г., s. 3.

¹⁰ А. Виноградова, *«Мир Кино Кишиштофа Занусси» Четвертый фестиваль польского кино в Улан-Удэ*, «Час пик Улан-Удэ», 15.05.2012 г.

dramatycznego Alberta Camusa¹¹. Próby artystów buriackiego teatru odbywały się w Warszawie w posiadłości – laboratorium Pana Krzysztofa. Tydzień przed premierą reżyser ponownie przyjechał do Ułan Ude i pracował z aktorami w Buriackim Teatrze. Premiera odbyła się we wrześniu 2013 roku. Spektakl miał ogromny sukces.

W 2001 roku w ramach „Dni Polskiej Kultury” w Buriacji po raz pierwszy w historii Republiki wystąpili artyści z Polski. Był to Zespół Pieśni i Tańca UMCS z Lublina, który przyjechał na zaproszenie Wschodnio-Syberyjskiej Państwowej Akademii Kultury i Sztuki¹². Zespół wystąpił z dwoma koncertami: w Rosyjskim Teatrze Dramatycznym oraz na Głównym Placu Ułan Ude. Występ polskich artystów wywołał szeroki wydźwięk społeczny i cieszył się wielką popularnością.

Dzięki zaangażowaniu i pomocy Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Irkucku w 2008 roku powstał projekt „Polski Sezon w Buriacji”, który miał na celu promowanie kultury polskiej w Buriacji¹³. Pojawiła się okazja i możliwość zaproszenia polskich artystów. W ramach tego projektu zrealizowano ponad 15 wydarzeń. Na scenach Buriacji wystąpili, m.in.: Orkiestra Kameralna Wratislavia; Zespół Polski Marii Pomianowskiej (polska grupa folkowa specjalizująca się w tradycyjnej polskiej muzyce folkowej z okresu XV-XIX wieku); Akademicki Zespół Pieśni i Tańca „Jedliniok”¹⁴; zespoły jazzowe: „Adam Pierończyk Trio”, „Tomasz Szukalski Quartet”, „Marcin Wasilewski Trio”; organista Witold Zalewski¹⁵; basso profundo Zbigniew Sępniak; piosenkarka Agnieszka Babicz.

Teatr Ludowy z Krakowa wystąpił w Ułan Ude z następującymi spektaklami: „Antygona w Nowym Jorku” Janusza Głowackiego oraz „Skrzyneczka bez pudła” Wiesława Dymnego. Wypełniona po brzegi widownia Buriackiego Teatru Dramatycznego oklaskiwała nie tylko wybitnych polskich artystów, ale i uczniów Polskiej Szkoły, którzy na żywo tłumaczyli symulanicznie przedstawienia¹⁶.

Dużą rolę w promocji kultury polskiej odgrywa również uczestnictwo polskich artystów, za pośrednictwem Autonomii Polaków „Nadzieja”, w kulturalnych wydarzeniach w Buriacji, organizowanych przez Ministerstwo Kultury Republiki.

¹¹ А. Виноградова, *Я иду против банальной моды – сказал режиссер Кишиштоф Занусси*, „Pierwsze kroki”, 2013, nr 3 (52) s. 12.

¹² М. И. Иванова, Е. В. Семенов, *МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надья» в полиэтническом пространстве Республики Бурятия»* [w:] *Современные тенденции развития полонийного движения в России: материалы Междунар. науч.-практ. конф.*, 19 сент. 2008 г., г. Улан-Удэ. Улан-Удэ : Изд.-полигр. Комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2008, s. 156.

¹³ М. И. Иванова, *Возрождение этнической культуры поляков в Республике Бурятия (на примере деятельности Национально – культурной автономии поляков «Надья»)* [w:] *Диалог культур в местном сообществе в условиях трансформации российской государственности: материалы Всероссийской науч.-практ. конф. с международным участием* (г. Улан-Удэ, 11–13 сент. 2012 г.): к 80 – летию образования БГПИ-БГУ, Улан-Удэ 2012, s. 58–61.

¹⁴ Г. Мостовщикова, *Ансамбль «Едлинек» в Улан Удэ*, „Pierwsze kroki”, 2016, nr 2 (63), s. 5–7.

¹⁵ А. Виноградова, *Дождь вторил музыке Баха*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 4 (45) 2008, s. 6.

¹⁶ М. И. Иванова, *Деятельность национально-культурных организаций в Республике Бурятия: на примере МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надья»* [w:] *Полонийные чтения – 2013: история, современность, перспективы развития полонийного движения. Международная науч. конф. посвящ. 150-летию польского восстания 1863–1864 гг. и 20-летию МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надья»* 20 сентября 2013 г. – Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГБОУ ВПО ВСГАКИ, 2013, s. 183.

W VI Międzynarodowym Festiwalu Muzycznym „Głos Nomadów” muzykę etniczną zaprezentował Zespół „Żywiołak”. Organizaci Dariusz Bańkowski-Kois i Marek Stefański otwierali w katolickim Kościele Bożonarodzeniowy Festiwal Muzyczny organizowany od ponad 10 lat przez Państwową Filharmonię Buriacką. Piosenkarka Iryna Gerus uczestniczyła w międzynarodowym konkursie piosenki estradowej „Biały Księżyc”.

W Buriacji pięciokrotnie zorganizowano wystawy rysunków polskiego malarza Leopolda Niemirowskiego – zesłańca pierwszej połowy XIX wieku. W Muzeum Narodowym w Warszawie znajdują się 24 jego dzieła sztuki. Irkuckie Obwodowe Muzeum Sztuki posiada album Bułyczowa, w którym umieszczono rysunki artysty z okresu zesłania. Sześć rysunków Niemirowskiego znajduje się w Państwowym Muzeum im. A. S. Puszkina w Moskwie¹⁷.

Na prośbę Autonomii Polaków „Nadzieja” Muzeum Narodowe w Warszawie przekazało cyfrowe kopie 24-ch jego obrazów, a Muzeum w Irkucku – 10 kopii rysunków z Albumu. Wystawy zorganizowano w muzeach miast Ułan Ude, Kiachta, a także w miejscowości Tunka¹⁸.

W ramach „Dni Polskiej Kultury – 2016” w Bibliotece Narodowej Ułan Ude odbył się wieczór literacki, poświęcony Polskim Laureatom Literackiej Nagrody Nobla. Zaprezentowano na nim dzieła czterech polskich twórców: Henryka Sienkiewicza, Władysława Reymonta, Czesława Miłosza¹⁹ oraz Wisławy Szymborskiej²⁰.

Do organizacji Międzynarodowego Festiwalu Kultury Polskiej „Jesień Polonijna” włączyli się nie tylko członkowie stowarzyszenia „Nadzieja”, ale również działacze kultury miasta Ułan Ude i republiki Buriacja, dzięki czemu powstał unikalny i wybitny projekt kulturalny, w którym wzięły udział zespoły i wykonawcy z całej Republiki²¹. Dotychczas odbyły się dwie edycje Festiwalu (2010, 2013), celem którego było: zapoznanie buriackiej społeczności z polskimi tradycjami i kulturą, pokazanie różnorodności polskiej sztuki oraz rozwijanie tolerancji międzyetnicznej wśród społeczeństwa²². Zgodnie z regulaminem w Festiwalu mogą brać udział zespoły i wykonawcy różnych narodowości pod warunkiem przedstawienia swojego dorobku artystycznego w języku polskim lub w tłumaczeniu na polski i mogą pokazać przedstawienia zarówno choreograficzne, muzyczne, jak i dramatyczne.

Nie było żadnych ograniczeń co do gatunku przedstawionej sztuki²³. Podczas przygotowań do Festiwalu, które trwały około roku, biblioteka Autonomii Polaków „Nadzieja” była otwarta

¹⁷ Б. С. Шостакович, Леопольд Немировский – выдающийся представитель польской политической ссылки эпохи декабризма в Восточной Сибири (к 125-летию со дня смерти) [w:] *Современные тенденции развития полонийного движения в России: материалы Междунар. науч.-практ. конф.*, 19 сент. 2008 г., г. Улан-Удэ, Улан-Удэ: Изд.-полигр. Комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2008, s. 4–16.

¹⁸ A. Malinowski, *Otwarcie wystawy rysunków Leopolda Niemirowskiego w Tuncie*, „Pierwsze kroki” 2014, nr (57), s. 4.

¹⁹ А. Виноградова, *В его стихах свидетельство жизни*, „Pierwsze kroki”, 2011, июнь, s. 4.

²⁰ Г. Мостовщикова, *Фестиваль польской культуры в Улан Удэ*, „Pierwsze kroki”, 2015, nr (61), s. 3–5.

²¹ А. Виноградова, *«Полонийная Осень» прошла под овации*, „Rodacy – Соотечественники”, nr 1 (54) 2011, s. 6.

²² Г. Мостовщикова, *«Надзеея» отметила свой юбилей*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(59) 2013, с. 29–30.

²³ Г. Лиханова, *Спектакль «Дорога домой»*, „Pierwsze kroki”, 2013, nr 3(52), s. 10.

dla wszystkich chętnych²⁴. Konkurs składał się z trzech etapów. Do koncertu finałowego Jury Festiwalu wybrało najlepszych wykonawców. Jako przewodniczący jury i gość specjalny został zaproszony Stanisław Krawczyński – Rektor Krakowskiej Akademii Muzycznej oraz młody muzyk i kompozytor Piotr Orzechowski z Krakowa. W koncercie galowym Festiwalu wzięło udział ponad 300 uczestników²⁵.

Laureatami festiwalu zostali: wokalnie-chóralna grupa „Nadzieja” Autonomii Polaków²⁶, wzorcowy zespół tańca „Akwarela” Domu Twórczości „Forus”²⁷, Buriacki Zespół Folklorystyczny „Żergemel” (w tłumaczeniu z buriackiego języka oznacza „Skowronek”) Kolegium Kultury i Sztuki²⁸. W nagrodę Laureaci festiwalu zostali zaproszeni do Polski do udziału w krajoznawczo-poznawczym projekcie „Poznajemy Polskę”, który jest organizowany przez stowarzyszenie „Nadzieja” we współpracy z Oddziałem Małopolskim Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych w Krakowie. W ramach tego projektu laureaci mogli również zaprezentować swoją twórczość na scenach Polski²⁹.

Dzięki organizacji Festiwalu „Jesień Polonijna” znacznie wzrosło zainteresowanie polską kulturą w Buriacji. Efektem naszych działań jest fakt że dzisiaj buriackie zespoły śpiewają polskie pieśni ludowe, w repertuarach zespołów tanecznych są polskie tańce, instrumentalne zespoły grają muzykę polskich kompozytorów³⁰. Ciekawostką jest to, że utwory Chopina można usłyszeć na buriackich instrumentach ludowych. Dziennikarze opiniotwórczych gazet podsumowali, że: „Festiwal Kultury Polskiej «Polonijna jesień» jest jedną z nowych stron w dyplomacji publicznej”. Dla uczestników i organizatorów, festiwal stał się jednym z instrumentów dialogu międzykulturowego, a jak wiemy, pluralizm kulturowy rozszerza możliwości współpracy. Pozwolił on wszystkim uczestnikom inaczej spojrzeć na świat i poszerzyć granice, wzbogacić się duchowo i głębiej zrozumieć siebie i kulturę własnego narodu.

²⁴ М.И. Иванова, «Надлежа»: духовное возрождение поляков: о польской культуре в Бурятии, «Созвездие дружбы»: обществ.лит.-худож.альм. народов Вост. Сибири, 2007, nr 3, s. 85–87.

²⁵ Г. Мостовщикова, «Надлежа» отметила свой юбилей, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(59) 2013, s. 29–30.

²⁶ Геннадий и Мария Ивановы, „Надлежа” в Польше, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (54) 2011, s. 16–17.

²⁷ Г. Иванов, Татьяна Кушнарева, *Польская осень сибиряков*, „Pierwsze kroki”, 2014, nr 4 (57), s. 14–15.

²⁸ Г. Иванов, *Польская осень ансамбля «Жэргэмэл»*, „Pierwsze kroki”, 2015, nr 4 (61), s. 12–14.

²⁹ J.B. Nowak, *Krótki rys historyczny projektów, zrealizowanych przez Kulturalno-Narodową Autonomię Polaków „Nadzieja” miasta Ulan Ude i Małopolski Oddział Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych z Krakowa w latach 2003–2012* [w:] *Полонийные чтения – 2013: история, современность, перспективы развития полонийного движения*. Международная науч. конф. посвящ. 150-летию польского восстания 1863–1864 гг. и 20-летию МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надлежа» 20 сентября 2013 г. Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГБОУ ВПО ВСГАКИ, 2013, s. 189–192.

³⁰ Г. Мостовщикова, *Życie bez granic*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 2 (74) 2017, s. 29–30.

Bibliografia

Архив Национально-культурной автономии поляков «Наджея».

Анна Виноградова, *В его стихах свидетельство жизни*, „Pierwsze kroki”, 2011, июнь.

Анна Виноградова, *Дождь вторил музыке Баха*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 4(45) 2008.

Анна Виноградова, *«Мир Кино Кишиштофа Занусси» Четвертый фестиваль польского кино в Улан-Удэ, «Час пик Улан-Удэ»*, 15.05.2012 г.

Анна Виноградова, *Кишиштоф Занусси посетил Бурятию*, „Pierwsze kroki”, 2012, nr 2 (47).

Анна Виноградова, *Радостный март „Наджеи”*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 2 (43)2008.

Анна Виноградова, *В Тунке прошла выставка картин Леопольда Немировского*, „Pierwsze kroki”, 2014, nr (57).

Анна Виноградова, *„Полонийная Осень” прошла под овации*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(54) 2011.

Анна Виноградова, *Я иду против банальной моды – сказал режиссер Кишиштоф Занусси*, „Pierwsze kroki”, 2013, nr (52).

Галина Лиханова, *Спектакль «Дорога домой»*, „Pierwsze kroki”, 2013, №3(52).

Галина Мостовщикова, *Ансамбль «Едлинек» в Улан Удэ*, „Pierwsze kroki”, 2016, nr 2 (63).

Галина Мостовщикова, *Высоких гостей из Польши встречали потомки поляков в Бурятии*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 3(52) 2010.

Галина Мостовщикова, *Десятилетие „Pierwsze kroki” и Неделя польского кино*, „Rodacy-Соотечественники”, nr1 (54) 2011.

Галина Мостовщикова, *«Наджея» отметила свой юбилей*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(59) 2013.

Галина Мостовщикова, *Фестиваль польской культуры в Улан Удэ*, „Pierwsze kroki”, 2015, nr 4 (61).

Галина Мостовщикова, *Życie bez granic*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 2 (74) 2017.

Геннадий и Мария Ивановы, *«Наджея» в Польше*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1(54) 2011.

М. И. Иванова, *Возрождение этнической культуры поляков в Республике Бурятия (на примере деятельности Национально-культурной автономии поляков «Наджея»)* [w:] *Диалог культур в местном сообществе в условиях трансформации российской государственности: материалы Всероссийской науч.-практ. конф. с международным участием (г. Улан-Удэ, 11–13 сент. 2012 г.): к 80-летию образования БГПИ-БГУ, Улан-Удэ, 2012.*

М. И. Иванова, *Деятельность национально-культурных организаций в Республике Бурятия: на примере МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Наджея»* [w:] *Полонийные чтения – 2013: история, современность, перспективы развития полонийного движения. Международная науч. конф. посвящ. 150-летию польского восстания 1863–1864 гг. и 20-летию МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Наджея» 20 сентября 2013 г. Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГБОУ ВПО ВСГАКИ, 2013.*

М. И. Иванова, *«Наджея»: духовное возрождение поляков: о польской культуре в Бурятии, «Созвездие дружбы»: обществ.лит-худож.альм. народов Вост. Сибири. 2007, nr 3.*

Иванова М.И., Семенов Е.В., МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надлежа» в полиэтническом пространстве Республики Бурятия», *Современные тенденции развития полонийного движения в России: материалы Междунар. науч.-практ. конф.*, 19 сент. 2008 г., г. Улан-Удэ. Улан-Удэ: Изд.-полигр. Комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2008.

Геннадий Иванов, *Польская осень ансамбля «Жэргэмэл»*, „Pierwsze kroki”, 2015, nr 4 (61).

Геннадий Иванов, Татьяна Кушнарева, *Польская осень сибиряков*, „Pierwsze kroki”, 2014, nr 4(57).

Митап Цыренов, *Кишиштоф Занусси: «Бурятия меня впечатлила»*, «Аргументы и факты в Бурятии», nr 24, 2012 г.

Б. С. Шостакович, *Леопольд Немировский – выдающийся представитель польской политической ссылки эпохи декабризма в Восточной Сибири (к 125-летию со дня смерти)*, [w:] *Современные тенденции развития полонийного движения в России: материалы Междунар. науч.-практ. конф.*, 19 сент. 2008 г., г. Улан-Удэ. Улан-Удэ: Изд.-полигр. Комплекс ФГОУ ВПО ВСГАКИ, 2008.

Andrzej Malinowski, *Otwarcie wystawy rysunków Leopolda Niemirowskiego w Tuncie*, „Pierwsze kroki”, 2014, nr 4 (57).

M. I. Iwanowa, *Nauczyciel – przewodnik ku polskości. Historia Polskiej Szkoły Społecznej w Buriacji*, [w:] *Поляки в Бурятии*, Том VIII, Улан-Удэ Издательско-полиграфический комплекс ФГБОУ ВО ВСГИК, 2019.

Krystian Furmanowicz, *Dni Polskiej Kultury w Ulan-Ude*, „Pierwsze kroki”, 2015, nr 4 (61).

J. B. Nowak, *Krótki rys historyczny projektów, zrealizowanych przez Kulturalno-Narodową Autonomię Polaków „Nadzieja” miasta Ulan Ude i Małopolski Oddział Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych z Krakowa w latach 2003–2012* [w:] *Полонийные чтения – 2013: история, современность, перспективы развития полонийного движения*. Международная науч. конф. посвящ. 150-летию польского восстания 1863–1864 гг. и 20-летию МОО «Национально-культурная автономия поляков г. Улан-Удэ «Надлежа» 20 сентября 2013 г. Улан-Удэ: Изд.-полигр. комплекс ФГБОУ ВПО ВСГАКИ, 2013.

Leszek Wątróbski, „*Nadzieja*” z *Ulan Ude*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (46) 2009.

Резюме

Распространение польской культуры в Бурятии

В статье отмечены важнейшие культурные события для широкой общественности, реализованные Национально-культурной автономией поляков «Надлежа» в Улан Удэ, внёсших вклад в культурное многообразие Бурятии и направленных на распространение польской культуры в Республике.

Ключевые слова: Национально-культурная автономия поляков «Надлежа» в Улан Удэ, фестиваль польского кино, проект «Польский сезон в Бурятии», фестиваль «Полонийная осень».

Summary

Promotion of polish culture in the Republic of Buryatia

The article discusses the main cultural events of the “Hope” Association of National-Cultural Autonomy of Poles in Ulan Ude, addressed to a wide audience and their role in the dissemination and promotion of Polish culture in the Republic of Buryatia.

Keywords: National and Cultural Autonomy of Poles “Hope” in Ulan Ude, Polish Cinema Festival, the “Polish Season in Buryatia” project, the “Polonia Autumn” festival.

Svetlana Goreva

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Dzieje Szkoły polonijnej w Abakanie 1994–2019

W Republice Chakasja, na południu Syberii zamieszkuje ponad 180 narodowości. W stolicy tej republiki, w mieście Abakan, jest wielu aktywnych działaczy społecznych różnych narodowości, w tym również osób pochodzenia polskiego.

Już w 1994 r. po kilku miesiącach działalności Kulturalno-Narodowej Organizacji Społecznej „Polonia” Republiki Chakasji z siedzibą w Abakanie, jej prezes Sergiusz Leończyk założył Szkołę Polonijną (Szkoła Języka i Kultury Polskiej) w Abakanie. Sergiusz Leończyk, obecnie wiceprezes organizacji, jest profesorem dr habilitowanym nauk historycznych na Uniwersytecie Przyrodniczo-Humanistycznym w Siedlcach. Od 2015 r. prezesem organizacji jest Helena Władimirowa.

Na początku działalności szkoły pierwszym nauczycielem języka polskiego był Sergiusz Leończyk. Już od 1998 r. szkoła funkcjonowała z trzema etatami dla nauczycieli języka polskiego, muzyki i choreografii, gdy liczba uczniów wynosiła 120 osób. Od 1994 do 2014 r. władze miasta, a od 2005 r. – Republiki Chakasji opłacały 3 etaty w Abakanie i jeden etat nauczyciela języka polskiego we wsi Znamienka rejonu bogradzkiego.

Pięć lat później przy Instytucie Filologii Uniwersytetu Chakaskiego im. N.F. Katanowa wprowadzony został fakultet języka polskiego. Natomiast od roku 2006 język polski wprowadzono jako przedmiot do wyboru na wszystkich specjalnościach Instytutu.

W ciągu ostatnich dwudziestu pięciu lat 34 absolwentów Szkoły Polonijnej w Abakanie zdało egzaminy wstępne na studia wyższe w Polsce i obecnie studiuje na warunkach stypendialnych (24 już ukończyło studia, natomiast 3 absolwentów Szkoły obroniło prace doktorskie).

Od 2000 roku „Polonia” i Szkoła Polonijna w Abakanie organizują konferencje metodyczne dla nauczycieli języka polskiego z regionu Syberii, natomiast od roku 2001 przy współpracy Polonijnego Centrum Nauczycielskiego w Lublinie po konferencji odbywają się pięciodniowe kursy metodyczne dla nauczycieli języka polskiego, prowadzone przez metodyków lubelskich.

Nauczyciele pracujący przy szkole, a jest to 2 nauczycieli języka polskiego, 1 nauczycielka muzyki, 1 choreograf oraz 1 nauczyciel sztuki ludowej – wszyscy od 2014 r. pracują nieodpłatnie. W latach 2014–2015 władze miasta i republiki odmówiły finansowania etatów dla większości szkół narodowościowych. Na dzień dzisiejszy do Szkoły Polonijnej uczęszczają trzy grupy dzieci

– 32 osoby i jedna grupa młodzieży – 14 osób. W kursach przy Centrum Książki Polskiej uczestniczy dwanaścioro dzieci i młodzieży. 30 osób dorosłych uczęszcza do klubu „Mów do mnie jeszcze” i uczy się języka polskiego w godzinach wieczornych i w soboty.

Podstawową działalnością Stowarzyszenia oprócz nauczania dzieci i młodzieży języka polskiego, kultury i tańca jest także organizacja dorocznych Dni Kultury Polskiej w Chakasji, które tradycyjnie odbywają się w okresie jesiennym. W listopadzie 1997 r. podczas Dni Kultury Polskiej, przy Szkole Polonijnej w Centrum Dziecięcej Twórczości w Abakanie został założony zespół „Syberyjski Krakowiak”. Już za dwa lata dziecięcy „Syberyjski Krakowiak” wyjeżdża do Rzeszowa na szkolenia prowadzone przez Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. 2000 rok – czas, kiedy zespół przyjął tę formę organizacyjną, którą utrzymuje do dziś: trzy grupy wiekowe – dziecięca (7–12 lat), średnia – 12–15 lat i dorośli.

Lata 2001–2002 r. to okres formowania własnego programu składającego się z tańców polskich, wyjazdy zespołu na koncerty do miast i wiosek w Chakasji i Kraju Krasnojarskim, udział w dorocznych Dniach Kultury Polskiej. W repertuarze zespołu znalazły się pieśni i tańce regionów Polski: Kurpiowskiego, Kaszubskiego, Lubelskiego, Rzeszowskiego, Mazurskiego, Śląskiego i Krakowskiego.

Warto podkreślić, że dzięki pomocy Senatu Rzeczypospolitej Polskiej przekazywanej przez Fundację „Pomoc Polakom na Wschodzie”, Fundację „Oświata Polska za Granicą” i Stowarzyszenie „Wspólnota Polska” odbywają się wyżej wspomniane kursy metodyczne, a zespoły „Syberyjski Krakowiak”, „Syberyjski Krakowiacek” i zespół wokalny „Krakowiacy” mają piękne stroje ludowe, mają również możliwość wyjeżdżać z koncertami do Polski i ośrodków polonijnych w Rosji. Od 2016 r. sale dla Szkoły Polonijnej oraz zespołów folklorystycznych wynajmowane są ze środków Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej.

Organizacja i szkoła ściśle współpracują z Ministerstwem Kultury Republiki Chakasji. Przykładem tej współpracy może służyć powstałe przy Bibliotece Narodowej Centrum Książki Polskiej z przydzielonym etatem kierowniczką Centrum. Centrum Książki Polskiej na Syberii zostało otwarte 9 grudnia 2005 roku z inicjatywy Narodowej Biblioteki imienia Nikołaja Domożakowa i Ministerstwa Kultury Republiki Chakasji przy udziale Ambasady i Konsulatu Rzeczypospolitej Polskiej w Moskwie oraz przy stałym wsparciu głównego inicjatora – Kulturalno-Narodowej Organizacji Społecznej „Polonia” Republiki Chakasji.

Centrum Książki Polskiej w Republice Chakasji na dzień dzisiejszy pozostaje jedynym takiego rodzaju centrum w Rosji. Obecnie zasoby Centrum Książki Polskiej liczą ponad 1000 książek oraz mają ponad 100 tytułów prasowych w języku polskim. Są to słowniki, encyklopedie, albumy, literatura piękna klasyczna i współczesna. Zespół ten sformował się dzięki darom Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Irkucku, polskich uniwersytetów i instytutów kultury, fundacji „Pomoc Polakom na Wschodzie”, „Oświata Polska za granicą” oraz Stowarzyszeniu „Wspólnota Polska”. Centrum Książki Polskiej ściśle współpracuje z Konsulatem Generalnym RP w Irkucku, Uniwersytetem Śląskim w Katowicach oraz z Muzeum Literatury im. A. Mickiewicza w Warszawie.

Oprócz przechowywania i wypożyczania czytelnikom książek funkcje Centrum Książki Polskiej obejmują: organizację działalności klubu miłośników kultury polskiej „Harmonia”; organizację wieczorów tematycznych i uroczystości związanych z kulturą polską. Centrum organizuje naukowe konferencje, spotkania wystawy tematyczne i prezentacje oraz wystawy książkowe polskich i polonijnych pisarzy i prac polskich i polonijnych artystów; seminaria

nauczycieli języka polskiego, prowadzenie kursów języka polskiego. Centrum Książki Polskiej jest szeroko otwarte do przyjaźni i współpracy z innymi narodowościowymi organizacjami Republiki Chakasji i całej Rosji. Centrum organizuje spotkania z gośćmi z Polski. Centrum Książki Polskiej regularnie publikuje sprawozdania ze swojej działalności na łamach pisma Kongresu Polaków w Rosji „Rodacy” oraz w wywiadach dla Radia „Rodacy”, materiały są dostępne na portalu www.rodacynasyberii.pl

W bieżącym roku (2019) Szkoła Polonijna w Abakanie obchodziła swoje 25-lecie. Dla szkoły narodowościowej to już poważna rocznica. Kulturalno-Narodowa Organizacja Społeczna „Polonia” Republiki Chakasji w dalekim Abakanie na Syberii uważa nauczanie języka polskiego za główny cel swojej działalności.

Bibliografia

20 lat Szkoły języka polskiego i kultury w Abakanie. Zbiór artykułów naukowych. Pod redakcją S. Leończyka, Abakan 2014.

Aktualny stan nauczania języka polskiego na Syberii, pod red. S. Leończyka, Abakan 2002.

Centrum Książki Polskiej w Abakanie. Folder informacyjny. Abakan 2019.

Język polski na Syberii. Historia. Aktualny stan nauczania. Metodyka nauczania, pod red. S. Leończyka, Abakan 2008.

Raport roczny Szkoły Języka i Kultury polskiej w Abakanie. Rok 2018, Abakan.

Raport półroczny Szkoły Języka i kultury Polskiej w Abakanie, Rok 2019, Abakan.

С. Леончик, *История и современное состояние преподавания польского языка на юге Енисейской губернии*, [w:] *История и методика преподавания славянских языков и литератур как иностранных с применением технологии диалога культур*. Выпуск 2. Материалы региональной научной конференции. Под ред. Профессора В. А. Доманского, Томск 2005.

Резюме

История полонийной школы в Абакане 1994-2019 гг.

В Республике Хакасия проживает более ста народностей и национальностей, представители которых объединяются в различные общества, центры национальных культур и автономии. Среди них – Культурно-Национальная общественная организация «Полония» Республики Хакасия. В статье обобщается 25-летний опыт активной деятельности этой организации, которая основывается на развитии и поддержке польской культуры и традиций. Особое внимание уделено изучению польского языка разными возрастными группами, соблюдению праздничных обрядов, сохранению народных традиций, а также деятельность ансамбля польской народной песни и танца «Сибирский Краковяк».

Ключевые слова: поляки в Сибири, общественная организация, Полония, Школа польского языка и культуры, танцевальные и вокальные ансамбли, Центр польской книги, Дни польской культуры.

Summary

The history of the Polish School in Abakan 1994–2019

The Republic of Khakassia is home to more than one hundred nationalities, whose representatives unite in various societies, centers of national cultures and autonomies. Among them is the Cultural-National Public Organization “Polonia” of the Republic of Khakassia. The article summarizes 25 years of experience in the active work of this organization, which is based on the development and support of Polish culture and traditions. Particular attention is paid to the study of the Polish language by different age groups, observance of festive rites, the preservation of folk traditions, as well as the activities of the ensemble of Polish folk song and dance “Siberian Krakowyak (Cracovienne)”.

Keywords: Poles in Siberia, public organization, Polonia, Polish language school, dance and song ensemble, the centre for Polish books, Days of Polish culture.

Marek Zieliński

Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP
Referat Wschodni, Departament Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej

Polityka państwa polskiego wobec Polaków na Syberii

Dla sformułowania najważniejszych zasad, określających politykę Państwa Polskiego wobec Polaków na Syberii na przełomie XX i XXI wieków należy pokusić się o udzielenie odpowiedzi na kilka podstawowych pytań, sformułowanych swego czasu przez prof. T. Gąssowskiego i do dzisiaj aktualnych¹:

- czy Polacy mieszkający na Wschodzie stanowią szansę dla polityki zagranicznej naszego państwa, czy też są dla niej obciążeniem;
- czy należy zachęcać Polaków do wyjazdów do historycznej ojczyzny, bądź przekonywać do pozostania na miejscu;
- według jakich kryteriów oceniać polskość na Wschodzie (językowych, religijnych, przywiązania do kultury, bądź swobodnego wyboru, opcji opartej na indywidualnym poczuciu tożsamości);
- czy i w jakim stopniu oraz jakimi metodami wspierać odradzanie polskości na Wschodzie;
- jak odnosić się do misji ewangelizacyjnej Kościoła na Wschodzie;
- jaki jest optymalny w kontekście procesów asymilacji oraz integracji, z punktu widzenia Państwa Polskiego kierunek ewolucji polskich skupisk na Wschodzie w perspektywie najbliższych kilkudziesięciu lat.²

Nie da się ukryć, że na żadne z tych pytań Państwo Polskie w ciągu ostatnich kilkunastu lat nie było w stanie odpowiedzieć w sposób dostatecznie wyraźny i jednoznaczny³. Opinia

¹ T. Gąssowski, *III Rzeczpospolita wobec Polaków na Wschodzie*, [w:] *Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie*, Kraków 2000, s. 96–97.

² Publiczna debata dotycząca polityki RP wobec osób na Wschodzie, identyfikujących się z Polską i polskością, właściwie nigdy się nie odbyła. W programach ugrupowań politycznych, w strategiach samorządów i planach działalności organizacji III sektora wątek łączności z mniejszością polską i Polonią w byłym ZSRR traktowany był i jest właściwie marginalnie. P. Hut, *Proces adaptacji repatriantów Polsce w latach 1992–2011*, [w:] *Repatrianci i polityka repatriacyjna*, zbiór tekstów pod redakcją P. Huta i Ł. Żołądka, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu, 2(34), Warszawa 2013, s. 133.

³ Obawa podmiotów kreujących politykę migracyjną w Polsce, że masowy napływ imigrantów pochodzenia polskiego, pogorszy i tak niezwykle trudną sytuację na rynku pracy w kraju, owocowała

taka jest uzasadniona w kontekście materiału przygotowanego wiele lat później w ramach prac Międzyresortowego Zespołu do Spraw Polonii i Polaków za Granicą w Kancelarii Prezesa Rady Ministrów w 2007 roku, w którym praktycznie enumeratywnie zostały przedstawione najważniejsze zagrożenia i czynniki depolonizacyjne, wpływające na sytuację środowisk polonijnych na Syberii („Raport. Polityka Państwa Polskiego wobec Polonii i Polaków za Granicą”):

- słaba znajomość języka polskiego i niska świadomość narodowa;
- rozproszenie;
- niedostateczna liczba placówek oświatowych;
- kultura masowa oparta na języku większościowym;
- brak łączności z Polską i zerwanie więzi z językiem polskim i polską kulturą (szczególnie dotkliwe w niektórych zamkniętych miastach na Syberii);
- małżeństwa mieszane;
- niedostateczne dofinansowanie przez władze państwowe i lokalne Federacji Rosyjskiej oraz władze RP działalności oświatowo-kulturalnej, organizacji polonijnych, wynagrodzeń nauczycieli języka polskiego oraz brak lokali dla prowadzenia działalności statutowej;
- nierozwiązane kwestie zwrotu majątku należącego do organizacji polskich a odebranego w okresach represji (przykładem Dom Polski w Moskwie);
- nieuznawanie Polaków za naród represjonowany – uzyskanie takiego statusu poza zadośćuczynieniem moralnym oznacza także wymierne korzyści w postaci ulg i świadczeń;
- brak wyraźnej polityki RP wobec Polaków w Rosji i nieumiejętność określenia, czy w interesie Polski leży sprzyjanie pozostawianiu i odbudowie tożsamości, czy też powrotom do kraju przodków⁴.

W swojej zasadniczej części polityka Państwa Polskiego wobec Polaków na Syberii została zawarta w Rządowych Programach Współpracy z Polonią i Polakami za Granicą w latach 2007–2012 i 2015–2020 (oraz dokumentach wcześniejszych); a także w Priorytetach Polskiej Polityki Zagranicznej; Priorytetach MSZ w zakresie dyplomacji publicznej i kulturalnej. Najważniejsze kierunki tych działań są skupione na rewitalizacji polskich elit na Syberii⁵. Na tym podstawowym

daleko idącą wstrzeźmiewalnością w przyjmowaniu regulacji ułatwiających napływ Polaków z byłego ZSRR. P. Hut, *Problemy adaptacyjne impatriantów po osiedleniu w Polsce*, [w:] *Twórcze pisanie. Podsumowanie zajęć*, oprac. PAH podsumowujące warsztaty zorganizowane dla repatriantek w ramach projektu „Aktywizacja zawodowa repatriantek na rynku pracy w Polsce 2006–2007”, Warszawa 2008, cyt. za K. Szymańską-Zybertowicz, *Organizacje społeczne i pozarządowe oraz lokalne społeczności wobec repatriantów*, s. 183 [w:] *Repatrianci i polityka repatriacyjna*....).

⁴ Ogółem w latach 2001–2012 obywatelstwo polskie w drodze repatriacji nabyło 4778 osób (z Rosji do 2011 repatriowały się 334 osoby). Okres od złożenia wniosku repatriacyjnego do przyjazdu do Polski trwa nawet 6–8 lat. W Bazie „Rodak” na dzień 31.12.2012 było zarejestrowanych 2880 osób oczekujących na wskazanie w Polsce warunków do osiedlenia. Dane przyt. za M. Sora, *Repatriacja do Polski po 1990 r. – uwarunkowania prawne, skala przyjazdów, obszar osiedlenia w Repatrianci i polityka repatriacyjna*....

⁵ Polacy zamieszkali na Wschodzie muszą być traktowani jako potencjalna część polskiej wspólnoty narodowej. Jest to szczególnie istotne ze względu na fakt, że większość z nich znalazła się poza granicami ojczyzny wbrew własnej woli. Idzie to w parze z równoczesnym postulatem, by w krajach swojego obecnego zamieszkania wykazywali się aktywnością obywatelską. Utrudnia to bowiem ewentualne zakusy do ich kulturowej „gettyzacji”. Z drugiej strony koresponduje z zasadami polityki zagranicznej III Rzeczypospolitej, która stara się o jak najlepsze stosunki z państwami powstałymi w wyniku rozpadu ZSRR. Takie założenie nakłada na suwerenną Rzeczpospolitą obowiązek przedstawienia polskim

z punktu widzenia interesów państwa zadaniu powinny się koncentrować działania polskich instytucji państwowych.

Z tego wynikają cztery najważniejsze strategiczne cele, opisane w ww. Raporcie KPRM.

Pierwszy to „zagwarantowanie osobom pochodzenia polskiego za granicą prawa i możliwości kultywowania polskości w krajach przez nich zamieszkanym, rozwijania kontaktów z Krajem oraz korzystania ze wszystkich uprawnień, przysługujących mniejszościom narodowym”⁶. Drugi cel łączy się z kompleksem spraw służących wspieraniu polskości w świecie oraz integracji i umacnianiu zbiorowości polskiej. Trzecim jest budowanie związków pomiędzy RP a polską diasporą dla jej włączenia w polskie sprawy. Czwartym, zapewne najważniejszym, chociaż i najtrudniejszym do realizacji pozostaje tworzenie „propolskiego lobby”⁷.

Powyższe cele skutkują podjęciem następujących działań, służących poprawie losu polskiej diaspory na Syberii:

- *nawiązanie partnerskiej współpracy z Polonią zamieszkującą Syberię w celu budowy pozytywnego wizerunku naszego kraju w FR i wykorzystania potencjału zarówno współczesnego, jak i opartego o historyczne dokonania naszych rodaków na Syberii;*
- *oparcie relacji politycznych i gospodarczych z Rosją na pragmatyzmie w celu polepszenia klimatu zaufania i przezwyciężenia historycznych obciążeń oraz stereotypów;*
- *zwiększanie inicjatyw dot. organizowania kursów j. polskiego, letnich szkół i warsztatów językowych oraz działań zachęcających do podejmowania studiów i pracy naukowej w Polsce, wspólnie z polskimi ośrodkami naukowymi i naukowcami (w oparciu o granty obydwu krajów i unijne środki);*
- *wzmacnianie społecznej integracji Polonii, ich politycznej i społecznej mobilizacji, w tym w szczególności generowanie obywatelskiej aktywności;*
- *wspieranie ochrony dziedzictwa kulturowego za granicą (miejsca pamięci, cmentarze, pomniki);*
- *zapewnienie środowiskom Polonii możliwości funkcjonowania w ramach prawnych gwarancji umożliwiających kultywowanie polskości i respektowanie odpowiednich norm i standardów;*
- *działanie na rzecz wprowadzania ulepszonych ustawodawstwa w Polsce w odniesieniu do Polonii, w tym regulacji prawnych umacniających więzi z historyczną ojczyzną i ułatwiających osiedlenie w kraju;*
- *pogłębianie rozwoju kontaktów – młodzieżowych, naukowych, kulturalnych, gospodarczych, sportowych i współpracy samorządowej – z Polską;*
- *promowanie sukcesu Polski regionalnej i osiągnięć uzyskanych w obszarze zmian ustrojowych oraz systemu gospodarczego w kraju;*
- *przekazywanie w ramach realizowanych projektów i szkoleń wartości związanych z rozwojem społeczeństwa obywatelskiego i ochrony praw człowieka;*

środowiskom na Wschodzie logicznej, przejrzystej i spójnej oferty współpracy kulturalnej. Państwo Polskie powinno to uczynić nie tylko ze względów moralnych. Obecność polskiej kultury na tym terenie jest obecnie elementem polskiej racji stanu. (P. Kowal, *Niektóre aspekty formułowania programu kulturalnego dla Polaków na Wschodzie*, op. cit., s. 264).

⁶ „Raport. Polityka Państwa Polskiego wobec Polonii i Polaków za Granicą”, Warszawa 2007, s. 167.

⁷ Takie pojmowanie polityki polonijnej wiązano ściśle z pojęciem zobowiązania moralnego wynikającego ze świadomości istnienia wspólnoty narodowej Polaków w kraju i za granicą. Polityce, prowadzonej wobec Polonii od 1989 roku, władze III RP nadały wymiar polityki partnerstwa, op. cit., s. 168.

- *dążenie do przewyciężenia negatywnych doświadczeń przeszłości w stosunkach polsko-rosyjskich i promowanie pojednania narodów z uwzględnieniem doświadczenia wypływającego z pamięci historycznej.*

Podjmując tego rodzaju – wskazane powyżej – działania najważniejszym z nich, niemożliwym do realizacji bez udziału Państwa Polskiego pozostaje w obszarze wspierania Polonii rozwijanie infrastruktury polonijnej (medialnej i oświatowej) oraz sieci placówek nauczania j. polskiego, w tym tworzenie kolejnych centrów nauki i kultury oraz nauczania j. polskiego na uczelniach wyższych Syberii, przeprowadzanie warsztatów metodycznych dla nauczycieli, mające na celu umocnienie społecznej integracji środowisk Polonii i Polaków, zamieszkających na terenach syberyjskich, uzupełniania wyposażenia technicznego centrów językowych na uczelniach syberyjskich, kierowanie na szkolenia redaktorów polonijnych mediów i wspieranie organizowania portalu polonijnego, z informacjami przeznaczonymi dla środowisk Polonii w Rosji.

Wstępna ocena polityki Państwa Polskiego wobec Polaków na Syberii

Polonia syberyjska od wielu dziesięcioleci podlegała w Polsce silnej mitologizacji, której źródłem pozostawał historyczny kontekst, tragiczne losy zesłańców, represje, jakim poddawani byli od XVIII w. Polacy, wchodzący w konflikt z państwem rosyjskim. Dramatyczna historia nie może jednak zmienić teraźniejszości. Ta wygląda inaczej, niż można by sądzić na podstawie zapisów w starych diariuszach, czy wyczytać z biografii wybitnych polskich polityków, uczonych, przedsiębiorców, udziałem, których stało się syberyjskie doświadczenie. W swojej większości współczesna polonijna diaspora została w znacznej mierze zrusyfikowana, a niekiedy dodatkowo zsowietyzowana. Rzadkie są przypadki zachowania poczucia polskiej tożsamości, wspólnoty tradycji bądź religijnych korzeni.

Nie powinno to dziwić, gdy uwzględni się siłę presji totalitarnego systemu, jakiemu poddawani byli potomkowie polskich zesłańców w okresie ostatniego 70-lecia, skutkujące ograniczonym stopniem wsparcia udzielanego przez Państwo Polskie, pozbawionego zresztą po 1945 roku suwerenności politycznej. I nawet w ramach narzuconych traktatów i umów dotyczących funkcjonowania wspólnoty socjalistycznej (państw demokracji ludowej) traktowanego przez większość tego okresu przez władze ZSSR jako wrogi podmiot zagraniczny. Konsekwencją tej presji było niwelujące wszelką odrębną identyczność polskiej grupy, zamieszkałej na Syberii, poczucie osamotnienia, skutek planowego niszczenia wartości indywidualnych w imię kolektywizmu i poddania się maszynie państwowej⁸.

Powyższe stwierdzenia nie mają na celu deprecjacji polskiej diaspory, a jedynie skonstatowanie rzeczywistego stanu, w jakim znajduje się duża część rosyjskiej Polonii i podjęcie prób znalezienia rozwiązań ratujących tę liczbową coraz mniejszą, ale wciąż znaczącą wiele w sferze symbolicznej, grupę etniczną przed depolonizacją. Uzmysłowanie realiów tworzy szansę na znalezienie dróg wyjścia i pozwoli na udzielenie realnego wsparcia potomkom polskich zesłańców. Celem takich działań powinno być zachowanie chociażby rudymetów odrębności narodowej i przywiązania

⁸ Słabość sytuacji społecznej środowisk polskich podkreślił w swojej pracy M. Maszkiewicz („Repatriacja czy repatriotyzacja?..., op. cit.) Polacy na Wschodzie – wynaradawiani, traktowani jako niebezpieczna i niepewna siła – nie zajmowali w życiu społecznym ZSRS ważnego miejsca. Jeżeli zestawić liczbę polskich wyższych oficerów, profesorów wybitnych inżynierów w Rosji carskiej z porównywalnymi danymi w ZSRS, to widać, że po roku 1945 w elitach tego państwa nie było Polaków. Nie było też znanych dysydentów, artystów, uczonych, którzy przyznawaliby się do pochodzenia polskiego i uznawali to za powód do dumy, op. cit., s. 80–81.

do polskiej tradycji pośród przedstawicieli polonijnej diaspory, zamieszkałych azjatycką część Rosji: Syberię i Daleki Wschód.

W ramach takiego programu działań istotne znaczenie powinno mieć nade wszystko pobudzenie aktywności najmłodszego pokolenia, w celu odrodzenia pośród tej grupy polskiej tożsamości, przywrócenie zrozumienia dla europejskich wartości, opartych m.in. na dziedzictwie chrześcijańskim, prawie rzymskim i kulturze antycznej. W tej części Rosji, poddanej coraz silniejszym wpływom wielkich kultur azjatyckich; nade wszystko jednej z najstarszych: chińskiej, ale także japońskiej i koreańskiej, budzenie europejskiej identyczności, przywiązania do tego wymiaru dziedzictwa kultury światowej, jest szczególnie ważne. Istotnym narzędziem dla realizacji tego projektu powinna się stać odpowiednio ukierunkowana polityka stypendialna, oparta na popularyzowaniu nauki na polskich uczelniach, z ewentualnym zapewnieniem w dalszej perspektywie studiowania w europejskich uniwersytetach.

Pilnym zadaniem pozostaje wzmocnienie zakresu odpowiednich instrumentów, niezbędnych dla prowadzenia tego rodzaju polityki, w formule opartej np. na doświadczeniu Studium Europy Wschodniej UW bądź na osiągnięciach wypracowanych przez ośrodki: lubelski (w stosunku do Ukrainy) i białostocki (ukierunkowany na Białoruś). Pozwoli to umocnić klimat przyjazny Polsce (który na Syberii występuje nie tak znów rzadko) i zbudować środowisko na trwałe związane z wartościami europejskiej kultury, a poprzez nią i z polską tradycją, której ukoronowaniem była spuścizna Rzeczypospolitej Obojga Narodów (a w rzeczywistości państwa wielu narodów) – wschodnioeuropejskiej odmiany brytyjskiej Commonwealth.

Wsparciem dla takiej wizji może być tworzenie w poszczególnych ośrodkach miejskich Syberii centrów polskiej nauki i kultury (na wzór tego, jaki w 2013 powstał w Nowosybirsku), których przekaz będzie odwoływał się m.in. do wspólnej dla mieszkańców Syberii historii zesłań i represji, tożsamości losów, a także wielkiego dziedzictwa naukowego polskich uczonych, badaczy i odkrywców miejscowej fauny i flory oraz tutejszych bogactw naturalnych.

Najważniejszym celem pozostaje jednak dokonanie realnej zmiany polityki Państwa Polskiego w stosunku do Polaków na Wschodzie, w szczególności podmiotowe potraktowanie osób polskiego pochodzenia, zamieszkałych na Syberii. I tym samym odejście od dotychczasowego modelu relacji kraj – Polonia, ukształtowanego jeszcze w okresie PRL⁹.

Tekst odzwierciedla osobiste poglądy autora i nie reprezentuje stanowiska MSZ.

Bibliografia

Państwo polskie wobec Polaków na Wschodzie, Kraków 2000.

Repatrianci i polityka repatriacyjna, zbiór tekstów pod redakcją Pawła Huta i Łukasza Żołądka, Studia Biura Analiz Sejmowych Kancelarii Sejmu 2(34), Warszawa 2013.

⁹ Instytucje Polski, w dużym stopniu sformatowane przez model polityki polonijnej kształtowanej jeszcze w PRL, wydają się działać bez głęboko przemyślanej strategii opartej na dalekosiężnych programach polskiej polityki zagranicznej. Brak tego związku, tymczasowość i reaktywność skutkują licznymi błędami i większymi lub mniejszymi potknięciami osób realizujących tę część polityki zagranicznej RP, która dotyczyła wrażliwych obszarów naszych relacji ze wschodnim sąsiadem. M. Maszkiewicz, *op. cit.*, s. 369.

Twórcze pisanie. Podsumowanie zajęć, oprac. PAH podsumowujące warsztaty zorganizowane dla repatriantek w ramach projektu „Aktywizacja zawodowa repatriantek na rynku pracy w Polsce 2006–2007”, Warszawa 2008.

„Raport. Polityka Państwa Polskiego wobec Polonii i Polaków za Granicą”, Warszawa 2007.

Резюме

Политика польского государства по отношению к полякам в Сибири

Статья посвящена современным проблемам поляков и лиц польского происхождения, проживающим в сибирской части Российской Федерации. На основании рапорта «Политика польского государства по отношению к Полонии и полякам за границей» можно утверждать отсутствие четкой политики Польской Республики по отношению к полякам в России. Неумение точно выразить, что важнее для интереса Польши – остаться полякам и возрождать свое национальное самосознание или вернуться в страну предков. Автор считает, что полякам, проживающим в Сибири необходима поддержка. Это развитие полонийной инфраструктуры как медиальной, так и образовательной. Статья представляет личные тезисы автора и не является официальной позицией Министерства Иностранных Дел Республики Польша.

Ключевые слова: Сибирь, Полония, репатриация, образование, политика польского государства.

Summary

The Policy of the Polish Republic towards Poles in Siberia

The article discusses the current problems of Poles and Siberians of Polish descent living in the Russian Federation. According to The Report on the Policy of the Polish Republic towards Polonia and Poles abroad the Republic does not adopt any consistent policy towards Poles in Russia. It remains vague whether the Republic's political objective is to preserve and reconstruct the identity of the descendants of Polish immigrants, or to repatriate them. The author believes that the Siberian Polonia should be offered more support from the Polish Republic to foster the development of its media and education infrastructure. In the article the Author expresses his personal opinion on this issue, which is not representative of the standpoint of the Ministry of Foreign Affairs (MSZ).

Keywords: Siberia, Polonia, repatriation, education, the policy of the Polish Republic.

Jana Kabardina

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Parafia katolicka w Abakanie na przełomie XX-XXI wieków

Pierwsze wspólnoty katolickie na Syberii powstały jeszcze pod koniec XVIII w., wtedy należeli do nich konfederaci barscy i ich potomkowie.

Znaczny wpływ na życie wspólnoty katolickiej na Syberii miało powstanie listopadowe, natomiast większe znaczenie wywarły konsekwencje powstania styczniowego. Lata sześćdziesiąte XIX w. można bez wątplenia uznać za apogeum zesłań Polaków na Syberię w dziejach złożonych stosunków Cesarstwa Rosyjskiego z Polską.

Dla Polaków, żyjących w obcym wyznaniowo państwie, kościół katolicki był nie tylko miejscem, gdzie sprawowano liturgię, ale stanowił ostoję polskości i kultury polskiej. Ważne jest również i to, że katolicyzm przyczynił się do utrwalania moralności wśród Polaków na Syberii. Szczególnie ważne dla syberyjskich katolików było budowanie kościołów w większych miastach Syberii Wschodniej – Irkucku, Czycie, Krasnojarsku i Syberii Zachodniej – Tomsku, Omsku, Tobolsku i Tiumeniu.

Po rewolucji październikowej 1917 r. sytuacja Polaków na Syberii zmieniła się w sposób zasadniczy.

W 1918 r. rozpoczęła się walka z religią. Początek temu dał dekret «O rozdziale Kościoła od państwa», wydany 23 stycznia 1918 r. Spowodowało to masowe zamykanie kościołów i prześladowania duchownych i samych wiernych.

W latach trzydziestych i czterdziestych XX wieku w ZSRR Polacy stali się ofiarami masowych represji, w tym w ramach tzw. „Polskiej operacji NKWD” prowadzonej na szeroką skalę w latach 1937–1938.

Po zakończeniu II wojny światowej o Polakach na Syberii nie mówiono w ogóle. Do końca lat pięćdziesiątych obowiązywał nieoficjalny zakaz przyjmowania Polaków na studia wyższe. Władze tłumili szczególnie wszystkie możliwe formy działania Kościoła rzymskokatolickiego na terenie Syberii. Wszystkie kościoły zamknięto, msze odbywały się tajnie.

Katolicy pojawili się w Abakanie na południu Syberii w XX wieku. Pierwszym katolickim księdzem na tym terenie był jezuita Walter Ciszek. Ponad 20 lat spędził w sowieckich obozach

i więzieniach, głównie w Norylsku. W 1950 roku o. Walter osiedlił się w Abakanie i pracował na lotnisku.

Odrodzenie wiary dla katolików stało się możliwe z rozpoczęciem przebudowy i reform w Rosji tzw. pieriestrojki. W kwietniu 1992 r. biskup Józef Wiert rozpoczął swoją apostolską posługę wśród tych, którzy mieli katolickie korzenie: Polaków, Niemców, Litwinów i innych.

Latem 1993 r. do Abakanu – stolicy Republiki Chakasji, na zaproszenie Ludmiły Koczetowej, po raz pierwszy przyjechał ksiądz katolicki, o. Antoni Badura, klaretyn z Polski, pracujący w Krasnojarsku. Odprawiał mszę świętą w mieszkaniu rodziny Koczetowych.

W ciągu 1993–1994 r. ojcowie – klaretynowie, stale pracujący w Krasnojarsku, przyjeżdżali do Abakanu raz w miesiącu, aby odprawiać mszę świętą i nauczać ludzi duchowo w parafii. Mszę musieli prowadzić w różnych miejscach miasta – w mieszkaniu Koczetowych, w teatrze „Bajka”, w kawiarni „Jaskółka”, w bibliotece Chakaskiego Uniwersytetu Państwowego, w Republikańskim Muzeum Krajoznawczym, a nawet w budynku administracji miejskiej. Od tego czasu i do dziś liderem wspólnoty katolickiej w Abakanie jest Ludmiła Koczetowa.

Aby gromadzić ludzi regularnie, dawano ogłoszenia w lokalnych gazetach i radiu, kapłani spotykali się z przedstawicielami polskiej i niemieckiej społeczności. Dzięki staraniom Ludmiły, a także pracy misyjnej o. Antoniego Badury, wspólnota stopniowo rosła.

29 czerwca 1994 r. nastąpiło bardzo ważne wydarzenie – rejestracja parafii w mieście Abakan. Już w ciągu miesiąca parafia zakupiła mieszkanie na ul. Leninowskiego Komsomołu 3, w którym od tego czasu zaczęto odprawiać msze. Tutaj przebywali kapłani, którzy przyjeżdżali do Abakanu.

W ciągu dwóch kolejnych lat, 1995–1996, parafią opiekował się o. Dariusz Białek, też z kongregacji klaretynów. Od tego czasu msze święte odbywały się w każdą drugą niedzielę miesiąca. I nawet gdy ksiądz był nieobecny, wierzący samodzielnie zbierali się na różańcu.

Od 1997 r. duchową opiekę nad parafianami otrzymuje o. Marcin Dragan, który w tym czasie był proboszczem parafii w Aczyńsku. Wraz z o. Cyrylem Gierasimczukiem, a później z o. Arkadiuszem Bajakiem regularnie jeździli odprawiać Msze Święte nie tylko w Abakanie, ale też w Czernogorsku, Minusińsku i w niektórych wsiach – Zarzeczno, Kuragino, Kursk, Marinino, Karatuzskoje, Borodino, Biały Jar, gdzie, jak się okazało, też mieszkali katolicy. W ciągu jednego dnia musieli przejeżdżać ponad 400 km, odprawiać po cztery msze święte, i wszędzie parafianie witali ich z radością. W ciągu pierwszych dwóch lat ich stałym pomocnikiem był Aleksander Koczetow, który woził kapłanów do wsi własnym samochodem.

We wsi Borodino, Msze Święte odprawiali w Domu Kultury, gdzie pierwszymi wiernymi byli katolicy lokalnego społeczeństwa niemieckiego. W mieście Sajanogorsk msze odbywały się w mieszkaniu wierzącej rodziny.

W 2000 r. staraniem ks. Marcina mieszkanie na ul. Leninowskiego Komsomołu zostało wyremontowane i przekształcone w kaplicę, co stało się bardzo istotnym wydarzeniem dla parafian.

W 2002 r. z Irkucka do Abakanu przyjechał biskup Diecezji Świętego Józefa, Jerzy Mazur, pod którego jurysdykcją znajduje się parafia w Abakanie. Podczas wizyty biskup poświęcił kaplicę i udzielił wielu parafianom sakramentu bierzmowania.

Po pewnym czasie o. Marcin został przeniesiony do Bracka, w abakańskiej parafii nauczali klaretyni o. Tomasz Zając i o. Jacek Kwiatkowski.

Od kilku lat w Abakanie i w społecznościach z pobliskich wiosek ojcom-klaretynom towarzyszyły siostry Misjonarki Krwi Chrystusa, służące w Aczyńsku i siostry Świętego Karola Boromeusza z Krasnojarska.

W sierpniu 2004 r. z diecezji Ełk w Polsce do Abakanu po raz pierwszy na stałe miejsce zamieszkania przyjechało dwóch księży: o. Władysław Urbanowicz i jego wikariusz o. Krzysztof Karbowski. 26 września 2004 r. odbył się obrzęd wprowadzenia ojca Władysława jako przełożonego parafii pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego w Abakanie.

W 2005 r. parafia pozyskuje dom wyposażony jako kaplica na ul. Wiatkina 38. W związku z wyjazdem o. Władysława od 1 sierpnia 2006 r. proboszczem zostaje ks. Krzysztof Karbowski. Aby mu pomagać przyjeżdża o. Radosław Kwarciński, mianowany wikariuszem parafii. Wraz z parafianami ojcowie Krzysztof i Radosław robią remont i przekształcają dom w kaplicę, aby godnie wysławiać Pana Jezusa. W maju 2008 r. abakańską parafię odwiedził Biskup Cyryl Klimowicz, który poświęcił nową kaplicę i udzielił wielu parafianom sakramentu chrztu i bierzmowania.

W maju 2011 r. do Abakanu przyjechały siostry Służebnice Ducha Świętego i przystąpiły do swojej służby.

Przez wszystkie lata istnienia parafii katolicy czynili starania, aby w Abakanie został zbudowany prawdziwy kościół. Dobre marzenia się spełniały. Po długich poszukiwaniach miejsca pod budowę administracja miasta Abakan przeznaczyła parcelę na pustkowiu w rejonie ulicy Kirowa.

Prawie rok firma „Archstroj Jenisej” z architektami Aleksandrem Bielowym, A. W. Brediukiem i ojcami Krzysztofem i Radosławem opracowywali projekt świątyni.

Odpowiedzialność za budowę od samego początku wziął na siebie parafianin Wiktor Jungbliud, uważając to za swój obowiązek przed Bogiem i swoimi przodkami.

13 maja 2011 r., w święto Najświętszej Matki Bożej Fatimskiej, zaczyna się długo oczekiwana budowa pierwszego kościoła katolickiego na terenie Chakasji. Wzruszeniem, radością i wdzięcznością do Pana Jezusa Chrystusa odezwało się to w sercu każdego parafianina. Już w odpust 12 czerwca 2011 r. ojciec-biskup Cyryl Klimowicz, w obecności wielu parafian i zaproszonych gości, przedstawicieli miejskich i krajowych władz uroczyście poświęcił wmurowanie kamienia węgielnego.

Budowa przy skrzyżowaniu ulic Kirowa i Czernyszewskiego w nowoczesnej dzielnicy rozwijającego się Abakanu szła szybko. Prace prowadzone były dzięki ofiarom parafian i wiernych z różnych krajów świata. Jak zdobycie wielkiej Bożej łaski przyjęli parafianie możliwość świętowania Bożego Narodzenia w świeżo wzniesionych ścianach budowanej świątyni, co miało miejsce w grudniu 2011 r.

Nowy 2012 rok parafianie parafii pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego w Abakanie brali udział w mszach w nowym nie do końca jeszcze dokończonym budynku kościoła.

Latem 2012 r. o. Krzysztof wraca do Polski. Cała społeczność katolicka Abakanu odprawia go z wdzięcznością za wszystko, co dla nich zrobił. Od 5 czerwca 2012 r. proboszczem został mianowany o. Radosław Kwarciński. Kierował on pracami wykończeniowymi budowy świątyni. Uroczyste poświęcenie świątyni odbyło się 14 lipca 2013 r.

W kościele zostały ustawione rzeźby Matki Bożej Fatimskiej, Świętego Józefa – patrona diecezji, Matki Bożej Nieustającej Pomocy, o wstawiennictwo której wierni modlą się w każdą środę i Matki Bożej Kazańskiej, której wizerunek w czasie pontyfikatu Papieża Jana Pawła II wrócił do swojego sanktuarium w Kazaniu.

Oprócz tego, świątynia jest ozdobiona ikonami świętych o. Pio z Pietrelciny i Jana Pawła II. Są oni szczególnymi patronami parafii, wspierającymi wiernych w czasie budowy kościoła, która rozpoczęła się w roku beatyfikacji Jana Pawła II.

Od kilku lat dla Polonusów oraz wszystkich uczących się języka polskiego wieczorem we wtorek odbywa się msza w języku polskim, pozostałe msze odbywają się po rosyjsku.

Każdego roku podczas wakacji letnich i ferii zimowych siłami kapłanów i siostr organizowane są „Wakacje z Bogiem” dla dzieci z parafii i dzieci ze Stowarzyszenia „Polonia” Republiki Chakasji.

To zawsze świetna okazja do zapoznania dzieci i młodzieży z wartościami chrześcijańskimi, a także możliwość przekazania im dziedzictwa swoich przodków oraz przybliżyć im Jezusa Chrystusa.

Co roku parafia rzymskokatolicka pw. Ducha Świętego w Abakanie się powiększa, wśród parafian są nie tylko potomkowie Polaków oraz Niemców, Łotyszy (Łatgalczyków) i innych narodowości zamieszkałych w Chakasji i na południu Kraju Krasnojarskiego.

Bibliografia

Walter J. Ciszek SJ, Daniel L. Flaherty SJ, ... *bo Ty jesteś ze mną. Duchowe świadectwo z Syberii*, Wydawnictwo Świętego Wojciecha, Poznań 2016.

Sergiusz Leończyk, *Kościół rzymskokatolicki w wioskach syberyjskich na przełomie XIX-XX w., [w:] Z Chrystusem w służbie Bogu i ludziom. Księga jubileuszowa z okazji 60. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej Księdza Romana Krawczyka*. Pod redakcją naukową Janusza Gmitruka i Anny Wielgosz, Warszawa-Siedlce 2012, s. 457–468.

Т. Зыкова, *Хорошие мечты сбываются. В Абакане открыт католический храм*, „Rodacy-Соотечественники”, nr 1 (59) 2013, s. 16.

<http://www.catholic-abakan.ru> [dostęp 12.12. 2019].

Резюме

Католический приход в Абакане в конце XX и в начале XXI вв.

Статья посвящена истории становления римско-католического прихода в г. Абакане на юге Сибири, столице Республики Хакасия. Начиная с 1993 г. проходят первые службы для верующих. Проводят их священники, приезжающие из Красноярска и Ачинска. В период с 2011 до 2012 гг. в Абакане был построен римско-католический костел. Римско-католический приход Сошествия Святого Духа в г. Абакане объединяет католиков потомков поляков, немцев, латышей (латгальцев) и представителей других народов многонациональной Хакасии.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, Сибирь, Римско-католический приход Сошествия Святого Духа в г. Абакане, потомки поляков.

Summary

The Catholic parish in Abakan at the turn of the 20th-21st century

The article recounts the history of Roman Catholics in Siberia and the foundation of the Roman Catholic parish in Abakan, the capital of the Republic of Khakassia, in 1993. The Catholic church was built between 2011–2012. The parish, dedicated to the Descent of the Holy Spirit, unites the descendants of Poles, Germans, Latvians (from Latgale) and Catholics of other nationalities.

Keywords: the Roman Catholic Church, Siberia, the parish of the Descent of the Holy Spirit in Abakan, descendants of Poles.

Поляки в Сибири от XIX до XXI вв.

Геополитические и исторические судьбы народов Восточной Европы так или иначе связаны с Сибирью, а точнее с мартирологической страницей жизни этих народов в XVII–XX вв. Особо тут стоит выделить судьбу части польского народа, попавшего в Сибирь в результате ссылок и депортаций. Тема это для исследователя очень богата. Еще в 1928 г. один из первых польских историков, занимавшийся судьбами поляков в Сибири Михал Яник отметил, что «Связи Польши и Сибири до сих пор еще недостаточно изучены» и даже сегодня эта мысль остается актуальной.

В связи с этим появилось это издание «Поляки в Сибири от XIX до XXI вв.».

Монография, состоящая из 14 статей, открывается статьей Каролины Кондрацкой из Института Искусств Польской Академии Наук. Ее статья, посвящена польским исследованиям в Якутии конца XIX – нач. XX вв.

В следующей статье *Восстание на Кругобайкальской дороге 1866 г. – борьба за достоинство и свободу* Кшиштоф Жеберек (Университет Казимира Великого в г. Быдгошч) отмечает, что восстание на Кругобайкальской дороге – это последний этап Январского восстания, которое произошло в Польше и было направлено против российских властей. Это восстание подняли сосланные поляки. Несмотря на многочисленные проблемы (отсутствие единства среди восставших, плохое снаряжение), предпринятая борьба показала силу их духа. Несмотря на поражение, их героический дух стал примером для подражания молодого поколения во времена II Речи Посполитой.

Сибирскую науку, представил к.и.н. Евгений Семенов из Восточно-Сибирского Института Культуры в г. Улан-Удэ. Статья *Места каторжных работ польских политических ссыльных в 60-е гг. XIX в. на территории Забайкалья* посвящена размещению польских политических ссыльных на рудниках и горных заводах Нерчинского горного округа в 60-е гг. XIX в. до настоящего времени не являлось предметом самостоятельного исследования. Целью данной статьи является рассмотрение основных мест отбывания каторжных работ польскими ссыльными на территории Забайкалья в 60-е гг. XIX в.,

а также их характера и условий. Основными местами размещения ссыльных участников восстания 1863–1864 гг. являлись Петровский железоделательный завод.

Александровский сереброплавильный завод, Сивяковское тюремное помещение, Муравьевская гавань, золотые промыслы на р. Кара. Местные власти, столкнувшиеся с проблемой занятости ссыльных каторжными работами, пытались различными способами ее решить, что не во всех случаях вполне удавалось. Формальное подразделение польских ссыльных на каторжные работы в рудниках, на заводах и в крепостях фактически на месте не играло практической роли с связи с ограниченностью подобных предприятий.

Автор статьи анализирует мемуарное наследие польских ссыльных, отбывавших наказание каторжными работами на территории Забайкалья в рассматриваемый период, а также документы Государственного архива Забайкальского края. На основании проведенного анализа автор приходит к выводу, что хотя каторжные работы для польских ссыльных, в особенности представителей привилегированных сословий, были трудными, тем не менее не являлись чем-то драматическим. В связи со сложившимися объективными обстоятельствами, закрытием ряда рудников и отсутствием тяжелых видов работ большинство польских ссыльных к тяжелым физическим работам не привлекались. Статья содержит таблицу, составленную на основании архивных материалов, а также представлена карта того времени с обозначением мест пребывания поляков.

Научный редактор данной монографии доктор исторических наук, профессор Естественно-гуманитарного университета в г. Седльце Сергей Леончик подготовил статью *Добровольное переселение поляков в Сибирь в конце XIX и в начале XX вв. Крестьяне, рабочие, железнодорожники, интеллигенция*. В представлениях поляков Сибирь ассоциируется, прежде всего, как место, связанное с мученичеством и ссылками польского народа после поражения национально-освободительных восстаний. Однако мало кто знает, что в Сибирь выезжали поляки также и добровольно, в поисках стабилизации, карьеры, возможности умножить свой достаток, что практически было невозможно осуществить на польских территориях, включенных в состав Российской империи.

Павел Косерадзкий, аспирант Института Истории Естественно-гуманитарного университета в г. Седльце в своей статье *Лица сибирских воспоминаний – различные формы сохранения памяти о ссылке* отмечает, что письма, записи, фотографии, дневники становятся необычным документом, которые могут помочь открыть и узнать реалии жизни ссыльных поляков в Сибири в XIX в. Примеры, показанные в статье, дают возможность увидеть, как различны способы выражения воспоминаний о ссылке. Стоит отметить, что до настоящего времени, не введено в научный оборот достаточного количества таких материалов. Открытие хотя бы части их, а также тех эмоций и чувств, которые были присущи авторам, дают возможность лучше понять ситуацию, в каковой находились ссыльные поляки.

Рафал Ланге из социологического Центра в г. Варшава, в статье *Приграничное происхождение поляков* представляет результаты исследовательского опроса, статистических и социологических публикаций, проводимых после 1989 года и посвященных вопросу количественной оценки общей численности населения польских граждан, которые либо проживали, либо чьи предки жили на приграничных территориях («Кресы») II Республики Польши до 1945 года. Ввиду отсутствия соответствующей статистической информации,

статья фокусируется на анализе существующих альтернативных источников и данных, собранных исследователями по этому вопросу за последние три десятилетия.

Редактор портала www.rodacynasyberii.pl, преподаватель лицея в г. Варшаве Артем Чернышев рассказал о том какое место в жизни сибиряков занимала и занимает в настоящее время польская музыка и фольклор. В статье *Музыка и польский фольклор в Сибири в XIX-XXI вв.* автор приближает этапы появления польской музыки и фольклора на территории Сибири от начала XIX до XXI в. Деятельность польских музыкантов была особенно активна в конце XIX и в начале XX вв. Была это не только классическая музыка, сакральная, но и также фольклор различных регионов Польши. Распространением такой музыки среди сибирского общества занимались польские и католические организации. Возрождение польского национального движения в 90-е годы XX века также привело к интересу по отношению к польской музыке и польскому фольклору. В последние годы в Сибири появляется немалое количество фольклорных ансамблей и хоров, занимающихся исполнением и популяризацией польской музыки и хореографии.

О польских военных формированиях начала XX в. написал к.и.н Ян Висьневский (г. Торунь). В исследовании *Численность поляков на востоке России и в Сибири в 1914–1918 гг. Краткое представление проблемы* автор отмечает, что в истории присутствия поляков в Сибири наибольшее их количество оказалось в Сибири во время Первой мировой войны. В Сибири в то время проживало почти 200–250 тысяч поляков.

Профессор истории Адам Доброньский (г. Белосток) во вступлении к своей статье *Польское войско в Сибири* отмечает, что представленная тема ждет еще своего исследователя или коллектив исследователей, которые критически проанализируют уже изданные источники, статьи и монографии. Кроме того проведут работу в архивах, особенно в российских, а также примут во внимание газетные источники и листовки тех времен. Большинство ученых до настоящего времени занималось в основном военными формированиями времен Первой мировой войны, возвращением на родину в 1918–1921 гг. из-за Урала, так и с северных территорий пореволюционной России. В своей статье автор представил историческую ретроспективу польских военных формирований в широком понимании этого слова, не ограничиваясь строго национальными польскими объединениями, а вообще представив польских военных находящихся на территории Сибири.

Иоланта Залечны (профессор университета в г. Пултуске, зам. Директора Музея Независимости в г. Варшава) в статье *«Но и можно мне только грустным изгнанником быть» – сибирская трасса изгнания в воспоминаниях и стихотворениях Людвики Бесядовской-Шкляре из рода Чаплинских.*

Отмечает, что перемещения в пространстве вписаны в судьбы поляков. Бесядовская прошла долгую дорогу – из России в Польшу, затем ссылка в отдаленные районы СССР. Наконец Ирак, Палестина, Турция, Англия и США. Была узницей советского лагеря, солдатом и поэтом.

Свою жизнь описала в стихотворениях. Описала в них трудную жизнь в лагере, судьбы женщин-солдат в армии генерала В. Андерса, а также переживания изгнанника, тоскующего по родине и семье. Отдельные биографии вписаны в историю всего народа, показывая очередной, что долгом поляка является «грустным изгнанником быть».

Мария Иванова, почетный председатель Автономии поляков г. Улан-Удэ «Наджая» в своей статье *Распространение польской культуры в Бурятии* рассказала о важнейших

культурных событиях для широкой общественности, реализованных Национально-культурной автономией поляков «Наджея» в Улан-Удэ и внёсших вклад в культурное многообразие Бурятии и направленных на распространение польской культуры в Республике.

Студентки Института Истории Естественно-гуманитарного университета в г. Седльце Светлана Горева и Яна Кабардина рассказали о том, как в настоящее время развивается польская культура, как проходит обучение польскому языку и как строился римско-католический храм в г. Абакане. Современным проблемам польской диаспоры в Сибири посвящена статья *Политика польского государства по отношению к полякам в Сибири* Марека Зелинского. Он несколько лет возглавлял Генеральное Консульство РП в г. Иркутске и прекрасно знает проблемы проживающих там поляков.

Научный редактор благодарит рецензентов: Збигнева Вуйчика, профессора, доктора исторических и геологических наук, председателя Комиссии исследований истории Сибири Комитета науки и техники Польской Академии Наук. С российской стороны рецензент: Валентина Тугужекова, профессор Хакасского госуниверситета им. Н. Ф. Катанова в г. Абакане, доктор исторических наук.

Надеемся, что публикация, реализованная Центром Знаний о Полонии и финансируемая Канцелярией Сената РП приблизит специалистов данную тему – историкам, социологам и этнографам и всем интересующимся темой пребывания поляков в Сибири.

*Научный редактор сборника – доктор исторических наук,
профессор Естественно-гуманитарного университета в г. Седльце,
председатель научной комиссии ОФНКА «Конгресс поляков в России»
Сергей Леончик*

Poles in Siberia from the 19th to the 21st century

The geopolitical and historical conditionings of the fate of Central Eastern and Eastern Europe nations have permanently included the experience of Siberia into the experience of those people living there from the 17th to the 20th century. The Polish experience of Siberia has exceptional features – initiated in the 17th century, in the Romantic era, it became a myth of Polish culture, a phantasm of poets and the ground for historiosophy. The subsequent uprisings and breaks up leading to World War II brought many deportations and exiles into the territory that stretched from Murmansk and Arkhangelsk to the Kazakh steppes, from the Urals to the island of Sakhalin.

As early as 1928, Michał Janik wrote that “Polish relations with Siberia have not yet been properly highlighted” and even now it is still a unique topic that requires continuous work.

The subject of this publication shows the history of Siberian diaspora throughout the 19th and 21st centuries.

Fourteen authors focused on presenting interesting cards from the lives of Poles and Siberian Polonia. Karolina Kondracka (Institute of Art of the Polish Academy of Sciences) in her article ‘Polish research in Yakutia at the turn of the 19th and 20th centuries’ raised the issues of Polish research in Yakutia at the turn of the 19th and 20th centuries. Yakutia turned out to be a place where many Polish deportees achieved research successes. Among the leading researchers were such Poles as: Adam Szymański and Edward Piekarski, who conducted research on the language and life of the Yakuts; Sergiusz Jastrzębski, who, in addition to language issues, studied the oral literature of those people; Bazyli Troszczański and Mikołaj Witaszewski, who were interested in religion, and Waław Sieroszewski, who published a monograph dedicated to the Yakuts.

Krzysztof Żabierek (Kazimierz Wielki University in Bydgoszcz) in his article “The Baikal Uprising of 1866 – the fight for dignity and freedom” raised the known and unknown issues of tragic effects of the only Polish uprising in distant Siberia, which took place in June 1866.

In his article, “Places of hard labor of Polish political exiles in the 60s of the XIX century within Trans-baikal Region” Eugeniusz Siemionow who represents The East Siberia National Institute of Culture in Ulan Ude, described and accurately marked those places of exiles

on the map. The article is based on the primary source documents from Siberian archives and on the memories of deportees.

In Polish consciousness Siberia is a place associated with martyrdom of the Polish nation in connection with the numerous uprisings of independence, where our ancestors fought attempting to break the yoke of slavery. However, few people realize that Siberia was also a place of voluntary settlement for Poles looking for opportunities for a career, wealth and stability there, which was practically impossible on the Polish territories seized by Russia at the time. Sergiusz Leończyk (History Institute of University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce) – the science editor of the authorship monograph has devoted his article to that issue titled “Voluntary settlement of Poles in Siberia at the turn of the 19th and 20th centuries. Peasants, workers, railwaymen, intelligentsia”.

Paweł Kosieradzki – PhD student at the History Institute of the University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce – in his study “The Faces of Siberian Memoirs – various forms to record the exile” notices that diaries, letters, notes or paintings have become unusual documents that help the receiver learn about everyday life of Polish deportees in the 19th century. He describes the characters of such deportees as: the painter Leopold Niemirowski, geologist Aleksander Czekanowski, and the ethnographer and publicist Ludwik Niemojowski. The author managed to reach an unpublished letters in the Museum of Fr. J. Jarzębowski in Licheń Stary.

Rafał Lange (NASK PIB market and opinion research department) in his sociological study “Borderlands of Polish origin” presents the results of sociological research, which proves that 15% of Poles come from Borderlands and concludes that there is a socially important need for further statistical and sociological research, allowing on the one hand to accurately estimate the size of that population, and on the other to explore trends and dynamics of attitudes, opinions and behaviors of Borderline people and their descendants. The lack of such research is a great neglect of both Polish academics and state institutions.

Artem Chernyshev (XXXIX Polish Aviation High School in Warsaw) in his article “Polish music and folklore in Siberia between the 19th and the 21st century” presented the role of Polish music and folklore in the life of multicultural Siberia over almost three centuries. He is particularly focused on initiatives promoting Polish music by social organizations of Polish diaspora in Siberia during last thirty years. To sum up, he writes that all these initiatives undoubtedly bring Polish music and folklore closer to the inhabitants of multinational Siberia, for whom this music is no longer strange, because it has been known and liked for over 200 years.

Jan Wiśniewski (Nicolaus Copernicus University in Toruń) in his study “The number of Poles in Eastern Russia and Siberia in 1914–1918. Outline of the problem”, based on a rich source of database from Polish, Russian, Ukrainian and Czech archives, comes to the conclusion that in 1917 in Siberia there were about 200–250 thousand of Poles. A similar number also appears in Czech and French sources assessing the number of Poles in the Asian part of Russia.

Adam Dobroński (University of Białystok) in the introduction to his article “The Polish Army in Siberia” notes that the discussed topic is waiting for the researcher or team of researchers who will critically review the already published sources and studies and conduct queries with particular emphasis on Russian archives, press and leaflets. Until now, mainly Polish formations were taken into consideration during World War I and their return to homeland in 1918–1921 both from behind the Urals as well as the northern and southern areas of post-revolutionary

Russia. In the presented study, the author reviewed the broadly understood history of Polish troops in Siberia, not limited to compact national formations.

Jolanta Załęczny (Vistula Academy of Finance and Business, branch in Pułtusk, Museum of Independence in Warsaw) in her article “But I can only be a sad wanderer” – the route of the Siberian journey in the memories and poems of Ludwika Biesiadowska-Szklarek née Czaplinski depicts the fate of a woman – an exile, whose life testified that Siberia is an experience of Poles of the 19th and 20th centuries.

Maria Iwanowa, Honorary President of the National-Cultural Autonomy of Poles in Ulan Ude “Hope” in her article “Promotion of Polish culture in Buryatia” presented the activities of the Polish diaspora organizations in promoting Polish culture in distant Buryatia. The author, a Polish community activist for many years, believes that promoting the country through culture is an important element in building its image. Culture is also a bridge that connects people, despite their borders.

Contemporary problems of today’s Polonia in Siberia are presented in two articles wrote by students of the History Institute at the University of Natural Sciences and Humanities in Siedlce – Svetlana Gorevej and Jan Kabardina.

Svetlana Goreva – being herself a student first and then a tutor at the Polish school in Abakan – in her article “The History of the Polish School in Abakan in 1994–2019” notes that from the 1990s to 2014, the local authorities supported the Polish diaspora education. Whereas after 2014, no support from the authorities was provided, the jobs of Polish language teachers in Abakan and the Polish village of Znamienka were taken and there was no permission for using rooms in schools and culture centers in Abakan.

In turn, Jan Kabardina in her article “Catholic parish in Abakan at the turn of the 20th and 21st centuries” presented the history of the reviving Roman Catholic parish of Holy Spirit in Abakan. Here, the authorities of the city of Abakan made the land available for the construction of the temple for free. The church was built very quickly and on July 14, 2013 the temple was solemnly consecrated. Every year, the number of parishioners of Roman Catholic Church of The Holy Spirit in Abakan increases, among whom there are not only the descendants of Poles and Germans, Latvians (Łatgalczykow), but also other nationalities living in Khakassia and the south of the Krasnoyarsk Krai.

Contemporary problems of Siberian Polonia are raised in an article by Marek Zieliński from the Eastern Department of Public and Cultural Diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Poland.

Marek Zieliński for five years was the Consul General of the Republic of Poland in Irkutsk and knows these problems very well. In conclusion, the author believes that the most important goal is to make a real change in the policy of the Polish State towards Poles in the East, in particular the unequal treatment of people of Polish origin residing in Siberia. And thus a departure from the current model of the relationship between the country and the Polish Polonia, shaped during the PRL (People’s Republic of Poland).

Multi-authorship monography titled “Poles in Siberia from the 19th to the 21st century” turned out to be a great way to show the fate of Polonia in Siberia, on the one hand drawing on the resources of little-known historical pages of our homeland related to Siberia, and on the other hand showing the reviving life of the Polish community in Siberia after the period of communism. We encourage everyone interested in this subject to read the publication.

I express my thanks to everyone who contributed to the implementation and publication of this idea, in particular to the Reviewers: Professor dr hab. Zbigniew Wójcik, chairman of the Commission for Research on the History of Siberia, Committee on the History of Science and Technology of the Polish Academy of Sciences and prof. dr hab. Valentina Tuguzhekova from the Kharkiv State University N. F. Katanowa in Siberian Abakan for valuable publishing remarks.

*Sergiusz Leończyk dr hab.,
professor at the History Institute of the University of Natural Sciences
and Humanities in Siedlce,
chairman of the OFNKA Scientific Committee "Congress of Poles in Russia"*

Autorzy

Artem Chernyshev (Artiom Czernyszew), dr,
historyk, rusycysta i dziennikarz. Nauczyciel historii i języka rosyjskiego w XXXIX Liceum im. Lotnictwa Polskiego w Warszawie. Redaktor radia „Rodacy”, portalu internetowego www.rodacynasyberii.pl.

Adam Czesław Dobroński, dr hab. prof. senior Uniwersytetu w Białymstoku,
historyk wojskowości, regionalista, kustosz honorowy Gabinetu Prezydenta Kaczorowskiego przy UwB. Autor licznych publikacji (ponad 50 książek), w tym poświęconych Polonii i Polakom mieszkającym poza granicami kraju. Poseł II kadencji, kierownik Urzędu do Spraw Kombatantów i Osób Represjonowanych w latach 1993–1997.

Svetlana Goreva,
studentka II roku I stopnia Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, pochodzi z Abakanu.

Maria Iwanowa, mgr,
wieloletni Prezes (obecnie Prezes Honorowy) Narodowo-Kulturalnej Autonomii Polaków m. Ułan Ude „Nadzieja” w Republice Buriacji, obecnie mieszka w Warszawie.

Jana Kabardina,
studentka III roku I stopnia Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, pochodzi z Abakanu.

Karolina Kondracka, dr,
pracownik Instytutu Sztuki PAN w Warszawie. W roku 2003/2004 prowadziła badania nad Ajnami na Hokkaido, a w 2009 nad syberyjskimi Jakutami. Zainteresowania badawcze dr Kondrackiej to kultura i muzyka ludów Syberii, Japonii, szamanizm, zesłania.

Paweł Kosieradzki, mgr,

doktorant Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, pasjonat historii.

Rafał Lange, dr,

kierownik Działu Badań Rynku i Opinii NASK PIB, doktor socjologii specjalizujący się w badaniach i analizie danych statystycznych, National Youth Research Correspondent for Poland w Departamencie Młodzieży i Sportu Rady Europy, współpracował z YMCA, GUS, ISKK, KPRM, RPD, MSZ, MC i British Council.

Sergiusz Leończyk, dr hab.,

profesor Instytutu Historii Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, założyciel i wieloletni Prezes Kulturalno-Narodowej Organizacji Społecznej „Polonia” Republiki Chakasji (obecnie Wiceprezes tejże organizacji), redaktor polskiej redakcji kwartalnika OFNKA „Kongres Polaków w Rosji” Rodacy-Соотечественники. Przewodniczący Komisji naukowej OFNKA „Kongres Polaków w Rosji”. Autor trzech monografii, rozdziałów w pracach zbiorowych i ponad 100 artykułów w czasopismach naukowych, redaktor naukowy publikacji zbiorowych.

Jewgienij W. Siemienow, dr,

adiunkt zakładu muzeologii i dziedzictwa Wschodnio-Syberyjskiego Państwowego Instytutu Kultury m. Ułan Ude, Burjacja, Rosja. Prezes Buriackiego Oddziału Rosyjskiego Stowarzyszenia Historyków-Archiwistów, zastępca Prezesa Narodowo-Kulturalnej Autonomii Polaków m. Ułan Ude „Nadzieja”.

Jan Wiśniewski, dr,

związany z Uniwersytetem Mikołaja Kopernika w Toruniu, wykładowca w WSKSiM w Toruniu. Stypendysta m.in. PAU–Fundacji Lanckorońskich oraz Narodowego Centrum Nauki. Autor trzech monografii i edycji źródłowych oraz ponad 50 artykułów naukowych w czasopismach krajowych i zagranicznych. Koordynator Regionalnego Ośrodka Debaty Międzynarodowej w Toruniu.

Jolanta Załęczny, dr hab.,

historyk, polonista, regionalista, muzealnik. Kierownik Działu Historii i Badań Naukowych Muzeum Niepodległości w Warszawie; pracownik naukowo-dydaktyczny AFiB Vistula, filia Akademii im. A. Gieysztora w Pułtusk. Zastępca redaktora naczelnego czasopisma „Niepodległość i Pamięć”. Autorka monografii, rozdziałów w pracach zbiorowych i artykułów w czasopismach naukowych, redaktor naukowy publikacji zbiorowych.

Marek Zieliński, mgr,

absolwent Uniwersytetu Warszawskiego (polonistyka i dziennikarstwo) oraz Podyplomowego Studium Służby Zagranicznej SGH w Warszawie. Publicysta, krytyk literacki, autor książek – wyborów eseistyki i recenzji. Dyplomata, pracownik Departamentu Dyplomacji Publicznej i Kulturalnej Ministrowa Spraw Zagranicznych, m. in. były Konsul Generalny RP w Irkucku (Rosja).

Krzysztof Żabierek, mgr,

absolwent Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu na kierunku historia wojskowości.
Doktorant Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Publicysta w portalu wprawo.pl
i Magna Polonia.

Indeks osób

Вавилов С. П. 55
Виноградова Анна 92, 93, 94
Висньевски Я. 68
Войцеховский Н. И. 57
Волков Л. 35
Волос М. 68
Дамешек Л. М. 28
Иванов А. А. 28
Иванова М. И. 91, 93, 95
Иванов Геннадий 95
Комаров В. Л. 13
Коренец Л. 60
Кузнецов С. И. 28
Кузьменко А. С. 66
Кузьмина Т. Г. 57
Курцев А. Н. 66
Леончик Сергей 56, 118
Лиханова Галина 94
Макаров И. Г. 11
Малов С. 13
Мостовщикова Галина 92, 93, 94, 95
Нам И. В. 66
Обручев В. А. 27
Озерова О. А. 58
Орехов А. 68
Островский Л. 64, 65, 71
Рынков В. М. 65
Семенов Е. В. 26, 27, 28, 93

Скляров Л. Ф. 35
Скоробогатова Н. Н. 57
Суворин А. С. 35
Талапин А. Н. 67
Трощанский В. Ф. 13
Ханевич Василий А. 55, 57
Цыренов Митап 92
Чернышев Артем 117
Шостакович Б. С. 64, 94
Ястремский С. В. 13

А

Aleksander II 77
Arcimowicz K. 18, 19
Armon W. 12

В

Babicz Agnieszka 93
Badura Antoni o., klaretyn 110
Bagiński Henryk 68
Bajak Arkadiusz o. 110
Bandrowski Jerzy 69, 70
Bańkowski-Kois Dariusz 94
Batory Stefan 75
Beniowski Maurycy 75
Białek Dariusz o., klaretyn 110
Bielowy Aleksander 111

Biesiadowska-Szklarek Ludwika z Czapliń-
skich 83, 84, 85, 86, 87, 88

Biesiadowski Jan 84

Bogoraz Vladimir 12

Bratkowski 56

Brediuk A. W. 111

Brus Anna 17, 19, 83

Brzęk Gabriel 56

Bubnowicz Wiaczesław 59

Bułyiczew Iwan 42

Bułyiczow Iwan Demjanowicz 94

Burhardt Józef, płk inż. 68

Buszkat Wilhelm 17

Buszyński W. 29

Bylicki Franciszek 56

C

Caban Wiesław 34, 64, 77

Camus Albert 93

Celiński N. 18

Chernyshev Artem (Czernyszew Artiom),
dr 5, 8, 55, 123

Chłap-Nowak Justyna 83, 85

Chmielewski Witold 88

Chopin Fryderyk 56, 59, 95

Chrostek Mariusz 41, 42

Ciecierski Faustyn, ks. 76

Ciszek Walter, jezuita 109

Czajkowski Krzysztof 43

Czaplińska Anna z domu Ratyńska 84

Czapliński Antoni 84

Czapski Edward 27

Czekanowski Aleksander 8, 43, 44

Czerepa S. 77

Czernik Wandalin 19

Czerski Jan 43

Czuma Walerian, płk 79, 80

D

Danilewicz-Zielińska Maria 88

Deregowski Piotr 17, 19

Despot-Zenowicz Aleksander, generał-gu-
bernator 56

Dmochowski T. 65

Dmowski Roman 77

Dobroński Adam Czesław, dr hab. 6, 8, 75,
123

Domańska Jadwiga 84, 88

Dombrowski Aurelian, ks. 76

Dowbór-Muśnicki Józef, gen. 75, 78

Dragan Marcin o. 110

Drużyłowski Władysław 76

Dybowski Benedykt 28, 43, 56

Dymny Wiesław 93

E

Eliaszewicz L. 18

F

Falk Feliks 92

Franaszek Andrzej 36

Furmanowicz Krystian 91

G

Gall Stanisław, bp 17

Gąsowski Tomasz, prof. 103

Gerus Iryna 94

Gess S. 29

Gierasimczuk Cyryl o. 110

Głowacki Janusz 93

Gordi Iwan 57

Goreva Svetlana 6, 9, 99, 123

Grabowski Waldemar 88

Gruszczewski J. 77, 80

Gulbicki 56

Guziejewa-Kamińska Aleksandra 37

H

Haiman Miecislaus 33

Haniewicz Wasyl 37

Hanuszowa Aleksandra 87

Hartung Mikołaj 43

Herrman Marcin 49, 51

Hudiakov Ivan 12

Hut Paweł 103, 104

I

Iohelson Vladimir 12
Iwanowa Maria I., mgr 6, 9, 91, 92, 123

J

Janik Michał 7, 33
Janin M., gen. 79
Jan Paweł II 111
Jarmolińska Wanda 59
Jarzębowski J., ks. 45
Jastrzębski Adam 17
Jastrzębski Sergiusz 7, 12, 13
Judycki Stanisław 76
Jungbliud Wiktor 111

K

Kabardina Jana 6, 9, 109, 123
Kaczmarczyk Barbara 92
Kaczorowski Ryszard 123
Kaczyńska Elżbieta 83
Kalbarczyk Sławomir 84
Kalinowski Rafał 42
Kamieński Adam 75
Karbowski Krzysztof o. 111
Kędziora A. 64
Kicki Stanisław, gen. 76
Kieniewicz S. 76
Klejmienow, st. woj. 27
Klemenc Dmitrij A. 12
Klimaszewski Bolesław 84
Klimowicz Cyryl bp 111
Koczetow Aleksander 110
Koczetowa Ludmiła 110
Kolski Jan Jakub 92
Kończak Aleksandr Wasiljewicz, admirał 57, 79, 80
Kondracka Karolina, dr 5, 7, 11, 123
Kon Feliks 12
Kopeć Józef, gen. 76
Korecki Stanisław ks. 45
Korniłow Ławr Gieorgijewicz, gen. 67
Korzeniowski M. 66
Kosieradzki Paweł, mgr 5, 8, 41, 124

Kos-Krauze Joanna 92
Kotkowski W. 18
Kot Stanisław 87, 88
Kowal Paweł 105
Kowalska S. 64
Kozłowski E. 17, 76
Krauze Krzysztof 92
Krawczyński Stanisław 95
Krukowiecki Jan, gen. 76
Krupski Jan, ppor. 70
Krysia Biesiadowska 84
Krzystek Waldemar 92
Krzywdziński A. 65
Kuczyński Antoni, dr 18, 33, 44, 55, 56, 64, 65, 76
Kulenda Jan 70
Kulik Mariusz 34, 65
Kumor B. 63
Kupienkow, płk 24, 25
Kwarciński Radosław o. 111
Kwiatkowski Jacek o. 110

L

Landowski 19
Lange Rafał, dr 5, 8, 49, 124
Lasocki Wacław 56
Latawiec K. 65
Latuskowicz Józef 56
Lech Zofia 42, 43, 44
Legieć Jacek 34, 77
Leończyk Sergiusz, dr hab. 5, 8, 10, 33, 55, 56, 58, 65, 99, 124
Leskiewiczowa Janina 34
Lessel Franciszek 56
Lewental Lew 12
Lubodziecki Stanisław 64, 68

Ł

Łukawski Zygmunt 34, 63, 76

M

Majski Iwan 86
Makarov Ilja 11

Maksimow Siergiej 56
 Malinowski Andrzej 94
 Małgowska H. M. 44
 Marcola T. 68
 Marczyk M. 64
 Masaryk Tomáš G. 65
 Masiarz Władysław 65
 Maszkiewicz Mariusz 106, 107
 Matraś Stanisław 18
 Mazur Jerzy, bp 110
 Mądzik M. 66
 Michciński Jan 70
 Mickiewicz Adam 83
 Mikołaj I 77
 Mikołaj II 35, 77, 78
 Miłosz Aleksander 36, 37
 Miłosz Czesław 36, 37, 94
 Moniuszko Stanisław 56
 Mulina S. 64

N

Najdus Walentyna 66
 Nansen Fridtjóf 37
 Nartowski Jan 76
 Niebelski Eugeniusz 20
 Niemirowski Leopold 8, 41, 42, 43, 94
 Niemojowski Ludwik 8, 44, 45, 46
 Nowak J. B. 95
 Nowakowska Ewa R. 84
 Nowiński F. 11

O

Obruczew Włodzimierz 27
 Odrzywolski Zygmunt 17, 19
 Ogiński Michał Kleofas 58
 Oldenburg, gen. major 20
 Olszanecki Tadeusz, dr 70
 Olszewski Waław 70
 Olszewski Wojciech 64
 Orzechowski Piotr 95
 Ossendowska Zofia 57
 Ostromęcka Helena 42
 Ostrowski Leonid K. 64
 Ostrowski Tomasz 76

P

Palgowski Paul 33
 Paszkowski Lech 58
 Piekarski Edward 7, 12
 Piekorz Magdalena 92
 Piłsudski Józef 77, 79, 80, 86
 Pindela-Emisarski J. 69
 Pio o. 111
 Pobóg-Malinowski Władysław 33
 Połotyński Stefan Januszewicz 57
 Prądzyński Ignacy, gen. 76
 Przyborowski Walery 18, 19

R

Radziwiłłowicz Dariusz 67, 68, 79, 80
 Radziwonowicz T. 71
 Rakowski Julian 69
 Rakowski Kazimierz, dr 36
 Ramorowska F. 76
 Rauziński Robert 53
 Rejner J. 18
 Reymont Władysław 94
 Rogowski Jan 80, 81
 Różański, chor. 68
 Rumsza Kazimierz, płk 79, 80
 Rupert Wilhelm, generał-gubernator 42
 Russyan L. 70, 71

S

Sadowski Zygmunt, inż. 69, 70
 Schmidt Fryderyk 43
 Scholze-Srokowski Włodzimierz 69, 78, 80
 Sibirjakow Innocenty 12
 Siemienow Jewgienij W., dr 5, 23, 124
 Siemionow Eugeniusz 7
 Sienkiewicz Henryk 94
 Sierociński Jan Henryk 76
 Sieroszewski Andrzej 12
 Sieroszewski Waław 7, 12
 Sikorski Władysław, gen. 86, 88
 Siwiński Jan 29
 Skok Henryk 18, 20, 24, 25, 76
 Smolik Przeław 69
 Sobieszczanski Ignacy R. 64, 65, 66

Sochaczewski Aleksander 83
 Sokołowski Włodzimierz Aleksandrowicz 37
 Sołdra-Gwiżdż Teresa 53
 Sora Mateusz 104
 Stalin Józef 84
 Stefański Marek 94
 Stępniański Zbigniew 93
 Stołypin Piotr 35, 65
 Strożecki Jan 14
 Suchenek Henryk 70
 Suchenka H. 70
 Szaramowicz G. 18
 Szełasznikow Konstanty, gen. 20
 Szmidt K. 29
 Szostakowicz Bolesław 55
 Szymańska-Zybertowicz Katarzyna 104
 Szymański Adam 7, 12, 14
 Szyborska Wiśława 94

Ś

Śliwowska Wiktoria 17, 19, 41, 76, 83
 Śmiałek M. J. 64

T

Trawkowski Krzysztof 57
 Trojanowiczowa Zofia 83
 Trośczański Bazyli 7, 12, 13
 Trzaskalski Piotr 92
 Trzeciecka Stella 18
 Tuguzhekova Valentina 10
 Tyszyńska-Kownacka Danuta 68

U

Urban, ks. 18
 Urbanowicz Władysław o. 111

W

Walewander E. 63
 Wayno Ksawery 17
 Wątróbski Leszek 91
 Wejgiel Michał 71
 Wesołowski A. 80
 Węglowski Zygmunt 44
 Wieniawski Henryk 56
 Wiert Józef, bp 110
 Wiśniewski Jan, dr 5, 8, 63, 65, 124
 Witaszewski Mikołaj 7, 12, 13
 Włodzińska Helena 99
 Wojciechowska Michalina 57
 Wojciechowski Bolesław 57
 Wojciechowski Narcyz 57
 Wolikowski Romuald, ppłk 68
 Wójcik Zbigniew J. 9, 43, 44, 76
 Wroński E. 18
 Wrzasek Eugeniusz, prof. 37
 Wrzosek Mieczysław 68
 Wyskiel Wojciech 84
 Wysocki Piotr, pchor. 76

Z

Zając Tomasz o. 110
 Zaleska Jadwiga 56
 Zaleski Stanisław 56
 Zalewski Witold 93
 Załączny Jolanta, dr hab. 6, 9, 83, 124
 Zanussi Krzysztof 92, 93
 Zieliński Marek, mgr 6, 9, 103, 124

Ż

Żabierek Krzysztof, mgr 5, 7, 17, 125
 Żebrowski Tomasz 70
 Żeligowski Lucjan, gen. 79
 Żołądek Łukasz 103

Indeks miejsc

Иркутск *zobacz* Irkuck
Красноярск *zobacz* Krasnojarsk
Ленинград *zobacz* Leningrad
Минусинск 57
Москва *zobacz* Moskwa
Новосибирск *zobacz* Nowosybirsk
Омск *zobacz* Omsk
Санкт-Петербург 63
Томск *zobacz* Tomsk
Улан-Удэ *zobacz* Ułan Ude
Чита *zobacz* Czyta

A

Abakan 9, 10, 37, 59, 99, 101, 110, 111, 123
Abaza 56
Aczyńsk 110
aczyński, powiat 35
Aleksandrówka, wieś 60
Ałgaczyńska, kopalnia 24, 26, 27, 28
Ałmatyjskie, góry 87
Ałtaj 36
Amur, rzeka 28
Andyłach 12
Angara 20, 42, 43
Anglia 88
Archangielsk 7, 79, 86
Australia 58
Azja 57

B

Bajkał 17, 19, 36, 42
Bałagińska, kopalnia 24, 26
Baranowicze 84
Barnauł 59, 70
Beklemiszowa, stacja 26
Białoruś 14, 66, 107
białostocki, ośrodek 107
białostockie, województwo 49
Biały Jar, wieś 110
Białystok, wieś 55
Bieklemiszewo, wieś 29
Bijsk 70
bogradzki, rejon 99
Borodino, wieś 110
Brack 110
Brisban 58
Brzesko 84
Brześć 80
Bułyczow 94
Buriacja 9, 91, 92, 93, 95
Buriacja Republika 92, 94
Buzułuk 87, 88

C

Chakasja Republika 9, 56, 60, 99, 100, 101,
111, 112
Charków 13, 14

- Chicago 33, 88
 Chiny 18, 19, 57
 Cierkioch, miejscowość 13
 Czelabińsk 66, 67, 70
 Czernogorsk 110
 Czernyszewskiego, ulica 111
 Czimkent 87
 Czurapcza, wieś 13
 Czyta 23, 26, 29, 63
 Czyta, okręg 69
- D
- Daleki Wschód 41, 63, 65, 67, 68, 69, 71, 78, 107
 Darasunie 26
 Darasun, wieś 28
 Daurii 43
 dolnośląskie, województwo 51
 Domna, wieś 28
 Dorpat 43
 Drohiczyn (Podlasie) 14
- E
- Ełk 111
 Estonia 43
 Europa 17, 37, 57
 Europa Środkowo-Wschodnia 7
 Europa Wschodnia 7
- G
- Gdańsk 11, 63, 79
 Glasgow 84
 Gorno-Altajsk *zobacz* Gornoaltajsk
 Gruzja 76
- H
- Harbin 65, 67
 Hokkaido, wyspa 12, 123
 Hruszniew 14
- I
- Inflanty 75
 Ingoda, rzeka 28
- Irak 88
 Irkuck 13, 14, 19, 27, 28, 37, 42, 43, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 65, 68, 70, 109
 irkucka, gubernia 27, 29, 35
 Iszym 70
- J
- Jaja, łager 84, 85
 Jakucja 7, 11, 12, 14
 Jakuck 12, 13, 14, 20
 Jakucki, okręg 11
 Japonia 57, 77, 123
 Japońskie, morze 79
 Jekaterynburg 12, 67
 Jenisej 37
 Jenisejsk 56
 jenisejska, gubernia 35, 56
 Jezioro Aralskie 87
- K
- Kadańska, kopalnia 24, 26
 kaiński, powiat 35
 Kalisz 64
 Kamczatka 20, 43, 75, 76
 kański, powiat 35
 Kara, rzeka 13, 24, 26
 Karatuzskoje, wieś 110
 Kaszubski, region 100
 Kaukaz 36, 76
 Kazachstan 59, 83
 Kazań 13, 78, 111
 kazańska, gubernia 68
 Kiachta, miasto 56, 94
 Kielce 34
 Kijów 41, 43, 44
 Kinonie 26
 Kirenga, rzeka 29
 Kirowa, ulica 111
 Kliczkińska, kopalnia 24, 26
 Klukwiennaja 80
 Klukwiennaja, stacja 79
 Kobryń 80
 Kołyma 83

kołymski, okręg 11
 Kongresówka 78
 Kotłas 34, 86
 Kozielsk 85
 Kraj Północno-Zachodni, gubernia 35
 Krakowski, region 100
 Kraków 14, 29, 33, 36, 42, 56, 57, 63, 65, 69, 83, 95, 103
 Krasnojarsk 12, 36, 37, 45, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 67, 79, 109, 110
 Krasnojarski Kraj 9, 60, 83, 100, 112
 Kresy 8, 52, 84
 Kresy Wschodnie 49, 50, 51, 53
 Królestwo Polskie, gubernia 66
 Krzemieńc 43
 Krzeszowice 33, 64
 Kubań 79
 kujawsko-pomorskie, województwo 51
 Kułtuk 19
 Kuragino, wieś 110
 Kurpiowski, region 100
 Kursk, wieś 110

L

Lena, rzeka 44
 Leningrad 13, 35
 Leninowskiego Komsomołu, ulica 110
 Licheń Stary 8, 45
 Lida 84
 Listwienicznoje 19
 Litwa 14, 36, 84
 litewska, gubernia 66
 Londyn 87, 88
 lubelski, ośrodek 107
 Lubelski, region 100
 Lublin 18, 43, 56, 63
 lubelskie, województwo 51
 lubuskie, województwo 51
 Lubomla 42
 Lwów 14, 19, 28, 56, 78
 lwowskie, województwo 49

Ł

Łotwa 66
 łódzkie województwo 51

M

małopolskie, województwo 51
 Mandżuria 57, 67, 79
 mariiński, powiat 35
 Marinino, wieś 110
 mazowieckie, województwo 51
 Mazurski, region 100
 Minusińsk 45, 57, 110
 Mińsk 13, 84
 Mohylewska, archidiecezja 64
 Mongolia 57, 79
 Moskwa 12, 13, 14, 35, 57, 64, 68, 84
 Murawjowska, zatoka 26, 28, 29
 Murmańsk 7, 79

N

Nadmorskie, góry 43
 Naryjsk 84
 Nerczyńsk 63, 76
 Nerczyńsk 19
 Niemcy 88
 Niewiaż, rzeka 36
 Nikolsk-Ussuryjski 67
 niżnieudiński, powiat 35
 Niżnyj Nowgorod 12
 nowogródzkie, województwo 49
 Nowonikołajewsk 63, 67, 70
 Nowosybirsk 11, 64, 65, 71, 107

O

Odessa 13, 14, 41
 Okino, wieś 42
 olekmiński, okręg 11
 Oleniok, rzeka 44
 Olsztyn 67, 79
 Omsk 56, 58, 59, 63, 67, 70, 76, 78, 109
 Opole 53
 opolskie, województwo 51
 Orenburg 67

orenburska, gubernia 68
Orsza 84
Ostrów Mazowiecka, powiat 77
ostrołęcki, powiat 57

P

Padun, wieś 43
Palestyna 88
Paryż 12, 42, 88
Perm 34
permska, gubernia 68
Petersburg 12, 13, 14, 36, 44, 57, 84, 88
Pietrelcin 111
Pietropawłowski 70
Piotrograd 68
Poćma 86
podkarpackie, województwo 51
podlaskie, województwo 51
poleskie, województwo 49
Polska 14, 51, 58, 59, 65, 66, 69, 79, 80, 84,
85, 86, 88, 95, 99, 100, 101, 103, 106,
109, 111
pomorskie, województwo 51
Posolsk 19
Powołże 69
Poznań 18, 19, 64, 81
Prusy 34

R

radomska, gubernia 65
Radoszewice 44, 45
Rosja 8, 11, 14, 34, 36, 37, 45, 57, 59, 63,
64, 66, 69, 75, 78, 79, 80, 83, 100, 101,
105, 106, 107, 110, 124
Rosja Wschodnia 70
Rumunia 79
Ryga 36
Rzeszowski, region 100

S

Sachalin, wyspa 7
Sajanogorsk 110

Sajańskie, góry 36
Samara 67, 69, 70
samarska gubernia 68
Saski, plac 86
Semipałatyńsk 70
Siedlce 14
Siwakowej 26
Siwakowo, wieś 28
Sokołowski, powiat 34
Spassk 67
Sreteńsk 28
stanisławowskie, województwo 49
Stany Zjednoczone 88
Syberia 7, 8, 9, 13, 17, 18, 19, 23, 33, 36, 37,
41, 42, 43, 44, 45, 55, 57, 58, 60, 63, 64,
65, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 76, 81, 83, 88,
99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 109, 123
Syberia Wschodnia 11, 14, 24, 42, 56, 109
Syberia Zachodnia 58, 78, 109
Sybir *zobacz* Syberia
Sydney 57
Szetejnie 36, 37
Szwajcaria 14
Szyłka, rzeka 28, 29

Ś

Śląski, region 100
śląskie, województwo 51
świętokrzyskie, województwo 51

T

Tahaczyn 41
tarski, rejon 35
Tartu 43
tarnopolskie, województwo 49
Tatta, rzeka 13
Тамбов 67
Tiumeń 59, 67, 70, 109
Tobolsk 12, 56, 70, 76, 109
tobolska, gubernia 35
Tomsk 12, 37, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 66, 76,
109

tomska, gubernia 35
 Toruń 65
 Tunka, miejscowość 94
 turiński, rejon 35
 Turzysk 42

U

Ufa 70
 ufimska, gubernia 68
 Ukraina 66, 107
 Ułan Ude 59, 91, 92, 93, 94
 Ural 7, 8, 12, 64, 66, 69, 75, 80, 83, 84, 87
 Usole Syberyjskie 42
 Uszakówka 20
 Uzbekistan 86

W

Wapów 57
 warmińsko-mazurskie, województwo 51
 Warszawa 12, 17, 19, 20, 25, 33, 34, 41, 42,
 43, 44, 46, 49, 55, 56, 57, 64, 65, 66, 68,
 69, 70, 75, 76, 78, 80, 83, 84, 93, 103,
 104, 105, 123
 wiacka, gubernia 34
 Wiatkina, ulica 111

wielkopolskie, województwo 51
 Wierchnioudyńsk 29
 Wierchojańsk 12
 wierchojański, okręg 11
 Wilno 19, 84, 88
 wileńskie, województwo 49
 wilujski, okręg 11
 Władywostok 57, 64, 68, 78
 Wołga 84
 wołogodzka, gubernia 34
 Wołyń 41, 42, 43
 wołyńskie, województwo 49
 Wrocław 12, 18, 41, 42, 55, 56, 63, 64, 65, 76

Z

Zabajkale 23, 24, 26, 27
 Zabajkalski, obwód 24, 25, 28
 zachodniopomorskie, województwo 51
 Zakład Nerczyński, wieś 23
 Zakopane 12
 Zarzeczo, wieś 110
 Znamienka, wieś 9, 99
 ZSRR *zobacz* ZSRS
 ZSRS 58, 86, 87, 103, 104, 106
 ZSSR *zobacz* ZSRS

